

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

PROPOJENÍ LESNÍ PEDAGOGIKY DO ČINNOSTI ŠKOLNÍ DRUŽINY

Bakalářská práce

Studijní program: B7505 – Vychovatelství
Studijní obor: 7505R004 – Pedagogika volného času
Autor práce: **Eva Dynybylová, DiS.**
Vedoucí práce: Mgr. Jana Modrá

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eva Dynybylová, DiS.**
Osobní číslo: **P16000212**
Studijní program: **B7505 Vychovatelství**
Studijní obor: **Pedagogika volného času**
Název tématu: **PROPOJENÍ LESNÍ PEDAGOGIKY DO ČINNOSTI
ŠKOLNÍ DRUŽINY**
Zadávací katedra: **Katedra pedagogiky a psychologie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cíl bakalářské práce:

- vytvořit dlouhodobý metodický program určený dětem 1. stupně ZŠ, jehož cílem je pravidelné začlenění lesní pedagogiky do programu školní družiny.
- navržený program částečně ověřit v praxi a zhodnotit jeho přínos

Požadavky:

- studium a analýza literatury
- příprava plánu, stanovení cílů
- návrh metodického programu
- příprava her a aktivit
- práce v terénu
- realizace a ověření vybrané části programu
- metody evaluace

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

DANIŠ, P. Děti venku v přírodě: ohrožený druh? [online]. Tereza: Praha, 2016. ISBN 978-80-87905-10-4. Dostupné z:

<http://jdeteven.cz/files/users/publikace/Detivenkuvpriode2016web.pdf>. [vid. 20. 4. 2017].

HELUS, Z. Dítě v osobnostním pojetí. Obrat k dítěti jako výzva a úkol pro rodiče i učitele. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-628-5.

KASÍKOVÁ, H. Učíme (se) spolupráci spoluprací. Kladno: AISIS, 2005. Dokážu to?? ISBN 80-239-4668-4.

MACHAR, I. Co je lesní pedagogika? Biologie, chemie, zeměpis : časopis pro výuku přírodovědných předmětů na základních a středních školách. Praha: Univerzita Karlova., 2011, 20(1), 14-17. ISSN 1210-3349.

PASSERIN, J. Průvodce dětí světem v Čechách. Gymnasion : časopis pro zážitkovou pedagogiku. Praha: Prázdninová škola Lipnice, 2015, 9(17), 75-76. ISSN 1214-603x.

PIKE, G., SELBY, D. Cvičení a hry pro globální výchovu 2. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-474-5.

PRYLOVÁ, L. Les i škola hrou: lesní pedagogika. Vesmír : Přírodovědecký časopis. 2006, 85(10), 623. ISSN 0042-4544.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Jana Modrá

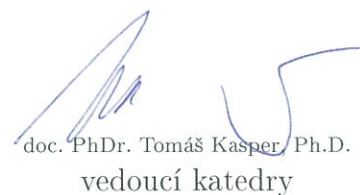
Katedra primárního vzdělávání

Datum zadání bakalářské práce: **1. prosince 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **18. prosince 2018**

prof. RNDr. Jan Píček, CSc.
děkan

doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 20. prosince 2017

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že texty tištěné verze práce a elektronické verze práce vložené do IS STAG se shodují.

11. 6. 2019

Eva Dynybylová, DiS.

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní Mgr. Janě Modré za rady, vstřícný přístup a podporu, kterou mi během psaní mé bakalářské práce poskytla.

Dále bych chtěla poděkovat vedoucí školní družiny základní školy Záškovy, s. r. o., Bc. Barboře Mengerové za podporu a ochotu, s níž mi vždy pomáhala.

Také bych chtěla poděkovat svému partnerovi, dětem i širší rodině, která mne během mého studia velmi podporovala.

Anotace:

Bakalářská práce se zabývá možnostmi propojení lesní pedagogiky se školní družinou. Hlavním cílem práce je sestavit metodický program s názvem Od podzimu do léta s lesní pedagogikou určený dětem navštěvující školní družinu na prvním stupni základní školy. Tento program pak částečně ověřit v praxi. V teoretické části je definována lesní pedagogika a její cíle a současný stav v České republice. Bakalářská práce zmiňuje pozitivní vliv pobytu člověka v přírodě na jeho zdraví a osobnost. Zabývá se také možnostmi a předpoklady lesní pedagogiky jako vzdělávání pro trvale udržitelný rozvoj. Z hlediska vývojové psychologie charakterizuje děti, které nejčastěji navštěvují školní družinu, tj. V mladším školním věku. Popisuje školské zařízení poskytující zájmové vzdělávání – školní družinu, způsoby zájmového vzdělávání a zážitkovou pedagogiku. V praktické části práce popisuje vznik programu lesní pedagogiky, který byl částečně ověřen v terénu a evaluován. Je zde popsán vznik programu, jeho motivace, cíle, téma, forma, zásady pro práci s cílovou skupinou, struktura a celoroční program nazvaný Mapa stromů. Pro každý měsíc školního roku je vytvořen program s aktivitami vhodnými do terénu. Na závěr je program zhodnocen z hlediska dosažených cílů.

Klíčová slova: lesní pedagogika, vzdělávání pro udržitelný rozvoj, školní družina, metodický program

Annotation:

This bachelor thesis deals with possibilities of incorporating of forest pedagogy with after school club. The main aim of the thesis is to compile a methodical program called From Autumn to Summer with Forest Pedagogy designed for children attending after school club at primary school and to partly verify it in practice. In the theoretical part forest pedagogy defined, its goals and current state in the Czech Republic are defined. It mentions the positive impact of a man's stay in nature on his health and personality. It deals with possibilities and preconditions of forest pedagogy as education for sustainable development. From the point of view of developmental psychology children it characterizes who most often attend after school clubs, a younger school age. It describes a school facility providing interest education – after-school clubs, leisure-time education and experiential education. The practical part of the thesis describes the creation of a forest pedagogy program, which was partially verified and evaluated in the field. The origin of the program, its motivation, goals, topic, form, principles for working with the target group, structure and year-round program called Map of trees are described. For each month of the school year, a program with activities suitable for the field is created. Finally the program in terms of achievement of goals is evaluated.

Keywords: forest pedagogy, education for sustainable development, after school club, methodical program

Obsah

Seznam použitých zkratk	9
Úvod	9
TEORETICKÁ ČÁST	11
1 Pojem lesní pedagogika	12
1.1 Cíle lesní pedagogiky	14
1.2 Současný stav lesní pedagogiky v ČR	17
1.3 Možnosti a předpoklady lesní pedagogiky	19
1.4 Lesní pedagogika jako součást environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty	21
1.5 Význam lesa v lesní pedagogice	22
1.6 Pozitivní vliv pobytu venku na děti	24
1.7 Zážiteková pedagogika	28
2 Mladší školní věk a jeho charakteristika	29
3 Školní družina	33
4 Zájmová činnost	36
PRAKTICKÁ ČÁST	41
5 Metodický program školní družiny s prvky lesní pedagogiky	41
5.1 Metodika tvorby programu	41
5.1.1 Motivace programu	42
5.1.2 Cíle programu	43
5.1.3 Konkrétní cíle	44
5.1.4 Téma	45
5.1.5 Forma	45
5.1.6 Didaktické zásady pro práci s cílovou skupinou	46
5.1.7 Struktura programu	47
5.2 Celoroční projekt Mapa stromů	47
5.2.1 Podpora kooperace v celoročním projektu	48
5.2.2 Rizika skupinové práce	49
5.2.3 Reflexe skupinové práce	49
5.3 Metody evaluace	50
5.4 Program	50

5.4.1 Představení celoročního programu lesní pedagogiky ve školní družině.....	50
5.4.2 Září	52
5.4.3 Říjen	54
5.4.4 Listopad.....	56
5.4.5 Prosinec	58
5.4.6 Leden.....	60
5.4.7 Únor.....	62
5.4.8 Březen	65
5.4.9 Duben	66
5.4.10 Květen	69
5.4.11 Červen	71
5.5 Výběr z realizace programu	73
5.5.1 Charakteristika školní družiny základní školy Záškoly, s. r. o.....	73
5.5.2 Charakteristika skupiny, se kterou jsem program prováděla	74
5.5.3 Ověřování programu v praxi	75
5.6 Zhodnocení programu z hlediska dosažených cílů a jeho přínosu.....	79
5.7 Autoevaluace a diskuze.....	80
Závěr	83
Zdroje.....	86
Seznam příloh	89

Seznam použitých zkratk

C1 – 1. hlavní cíl

C2 – 2. hlavní cíl

C3 – 3. hlavní cíl

ČR – Česká republika

EP – Environmentální poradenství

EU – Evropská unie

EVVO – Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta

GPS – Global Positioning System

LP – lesní pedagogika

MŠMT – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

MŽP – Ministerstvo životního prostředí

SP EVVO a EP – Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty
a environmentálního poradenství na léta 2016–2025

VUR – vzdělávání pro udržitelný rozvoj

Úvod

Téma bakalářské práce jsem si vybrala na základě svého dlouholetého zájmu o problematiku environmentální výchovy. Také proto, že jsem vyškolený lesní pedagog a ráda vysvětluji dětem, co je to trvale udržitelné hospodaření, na příkladu lesa. Vzhledem k tomu, že děti chodí do lesa čím dál tím méně a spíše používají technologické vymoženosti, popřípadě učebnice, aby se něco dozvěděly, nabývá otázka environmentální výchovy v terénu na důležitosti. Děti jsou naše budoucnost a je důležité v nich probouzet zájem o poznávání přírody, správně je motivovat, aby samy začaly vyhledávat co nejvíce příležitostí, jak trávit svůj čas v přírodním prostředí.

Environmentální výchova má v dnešní době své nezastupitelné místo nejen ve školní výuce, ale především ve volnočasových aktivitách. Mezi nejrůznější způsoby, jak dětem zábavnou formou zprostředkovat informace o přírodě, patří i lesní pedagogika.

Lesní pedagogika je komunikační nástroj lesníků k představení lesa jako prostředí, které lidem dává prostor pro realizaci nejrůznějších aktivit. Les se nabízí jako učebna, přednáškový sál, zahrada, hřiště nebo tělocvična. Je zde prostor pro získávání znalostí i dovedností, jež lze využít v dalším životě.

Les se neptá na to, kdo jste a co děláte. Les je místo přívětivé pro všechny děti, i ty se specifickými potřebami. Dává možnost zažít dobrodružství, hudební či výtvarný zážitek, uznání i prohru. Rozvíjí všechny smysly a u dětí jistě jemnou i hrubou motoriku. Výchova, která probíhá v terénu, přímo v přírodě, je účinná a cenná pro vytváření vztahu k danému místu.

Bakalářská práce se zabývá propojením lesní pedagogiky se zájmovou činností v rámci školní družiny na základní škole. Autorka si vytyčila konkrétní cíle: navrhnout celoroční program, částečně jej ověřit v praxi a zhodnotit přínos programu – jen bude začleněn do aktivit školní družiny na základní škole.

Program lesní pedagogiky koresponduje s výchovou pro udržitelný rozvoj, především ukázkou vzájemné interakce a souvislostmi mezi environmentálními, ekonomickými, sociálními a právními aspekty rozvoje lesa. Program, který je zde navržen, se zaměřuje na poznávání lesního prostředí, pozorování, získávání informací, ale hlavně utváření kladného vztahu k přírodě.

Autorka se ve své bakalářské práci zaměřila na vytvoření celoročního programu zájmového kroužku školní družiny pro první stupeň na základní škole s názvem Od podzimu do léta s lesní pedagogikou. Program vychází z předpokladů lesní pedagogiky, používá zážitkovou pedagogiku a obsahuje celoroční projekt s názvem Mapa stromů. Tento program je pak částečně ověřen ve školní družině základní školy Záškovy, s. r. o., se sídlem v Brandýse nad Labem v zájmovém kroužku nazvaném Do lesa. Autorka sestavila program s množstvím praktických i konkrétních námětů, inspirací k dobrodružstvím, pokusům a hrám, které mohou pomoci dalším pedagogům vytvářet environmentální programy pro děti mladšího školního věku.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Pojem lesní pedagogika

Pojem lesní pedagogika může být pro pedagogickou veřejnost zavádějící až matoucí. Termín „pedagogika“ ve slovním spojení „lesní pedagogika“ neodkazuje na vzdělávací činnost škol a lesní pedagog není pedagogickým pracovníkem ve smyslu Zákona č. 563/2004 Sb., § 3, odst. 2, písm. b. Lesní pedagog totiž nemá „odbornou kvalifikaci pro přímou pedagogickou činnost“.

Definici lze nalézt v učebnici pro učitele přírodopisu a environmentální výchovy a v příručkách lesních pedagogů nebo také na webových stránkách lesní pedagogiky. Za nejvýstižnější definici lze považovat tu, která je v úvodu nejnovější publikace určené pro lesní pedagogy Rukověť pro začínající lesní pedagogy a zároveň na stránkách lesní pedagogiky (lesnipedagogika.cz, 2019). *„Lesní pedagogika přibližuje návštěvníkům lesa lesní ekosystém, trvale udržitelné lesní hospodářství, smysl hospodaření v lesích a užitky, které les člověku přináší. Jejím základním principem je vnímání přírody všemi smysly, které zprostředkovávají speciálně vyškolení lesníci (lesníci s pedagogickými znalostmi a zkušenostmi) přímo v lesním prostředí. Lesní pedagog je odborník s lesnickým vzděláním či praxí v lesnictví a úspěšný absolvent certifikovaného kurzu lesní pedagogiky naplňující její podstatu, který umí představit les zábavnou formou.“* (Jurčíková 2014, s. 1)

Na tuto definici navazuje z širšího hlediska definice z učebnice pro učitele přírodopisu. *„Lesní pedagogika je forma environmentálního vzdělávání, jejímž hlavním edukačním tématem jsou lesní ekosystémy. Je v praxi založena na prožitku cílové skupiny, zprostředkovaném lesními pedagogy přímo v prostředí lesa. Cílem lesní pedagogiky je vzdělávat a vychovávat cílové skupiny lidí v rámci poznání, že les je jeden z mála trvale obnovitelných zdrojů energie a biomasy a že pro udržení mimoprodukčních funkcí lesních ekosystémů je nezbytná hospodářská činnost lesníka, založená na více než třistaleté tradici evropského lesnictví. Pro splnění tohoto cíle lesní pedagogiky je základním předpokladem dobrá znalost oboru ekologie lesa, který je výchozím vědeckým základem práce lesního pedagoga. Specifika zaměření lesní pedagogiky na věcně správné demonstrování smyslu a významu péče lesníka o lesní ekosystém také*

podmiňuje určitou výjimečnost lesní pedagogiky v environmentálním vzdělávání.“
(Machar 2011, s. 14)

Vzdělávací portál o lese, dřevě a přírodě, který úzce spolupracuje s Výzkumným ústavem lesního hospodářství a myslivosti, uvádí negativně pojatou definici lesní pedagogiky. *„Lesní pedagogika neposkytuje jen informace o lese. Rozvíjí i emoční stránku člověka a tím i jeho osobnost. Díky poznání a osobnímu prožitku získávají děti i ostatní účastníci vzdělávacího programu hlubší vztah a respekt k lesu i k samotné práci lesníků. Lesní pedagogika slouží k vytvoření a znovunalezení kladného vztahu k lesu a k přírodě jako takové.“* (lesnipedagogika.cz, 2019)

Pracovní skupina zabývající se lesní pedagogikou na evropské úrovni nastiňuje na svých stránkách jasnou charakteristiku. Lesní pedagogika je kvalifikovaný způsob vzdělávání o lese, zahrnující všechny dimenze udržitelného rozvoje. Lesní pedagogika posiluje pochopení vztahů a vzájemného působení mezi člověkem a jeho prostředím v kontextu trvale udržitelného rozvoje. Vše je založeno na znalostech o lese jako ekosystému a na zkušenostech s trvale udržitelným lesním hospodařením. Lesní pedagogika podporuje pochopení, využití a aplikaci konceptu trvale udržitelného rozvoje na příkladu trvale udržitelného lesního hospodaření. V přístupu je potřeba vyžadovat celostní přístup, který bere v úvahu globální souvislosti a přispívá ke vzdělávání pro udržitelný rozvoj a spolupracuje s ostatními partnery v oblasti environmentálního vzdělávání a vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Lesní pedagogika vyžaduje aktivní a spolupracující vzdělávací metody a přístupy, kde oceňuje, propaguje a nabízí les jako zdravou a příhodnou učebnu pro vzdělávání se venku v přírodě. (forestpedagogics.eu, 2019)

Všechny výše uvedené definice mají společné jmenovatele, jimiž jsou především les a vzdělávání o něm. V širším slova smyslu lze říct, že jde o environmentální vzdělávání a komunikační nástroj lesnického sektoru, jak veřejnosti představit svou práci. Nástroje, které k tomu lesníci používají, jsou však vzdáleny školní frontální výuce či pouhému výkladu, nýbrž jsou nahrazeny prožitkem přímo na místě v lese.

1.1 Cíle lesní pedagogiky

Příručka ekologické výchovy a lesní pedagogiky Pojdme na to od lesa si klade otázku: „Čeho můžete lesní výchovou dosáhnout?“ Odpovídá si prostřednictvím cílů, které má mít vždy na mysli lesní pedagog vstupující do lesa v rámci akce lesní pedagogiky. Jde o cíle:

- Vzbudit radost a zájem o les
- Učit se úžasu
- Předávat dále vědomosti
- Přiblížit práci lesníků
- Představit trvale udržitelné hospodaření v lese jako model
- Rozšiřovat vědomí a poznatky
- Zprostředkovat hodnoty
- „Nat'uknout“ změny chování
- Získat přátele pro les
- Pozvat k další návštěvě lesa (Amann a kol. 2003, s. 16–17)

Cíle lesní pedagogiky lze definovat podle lesního pedagoga Michala Synka a jeho kolegy Radomila Žatky (2012), které použili ve studijním textu Vysoké školy evropských a regionálních studií. Definují zde sedm základních cílů:

1. Hlavním cílem je zlepšit vztah člověk – les, podporovat pochopení lesa jako životního prostoru pro zvířata, pochopit význam a funkci lesa pro člověka, lidé by měli být citliví pro odpovědné zacházení s přírodou.
2. Učit děti vnímat les a přírodu se všemi jejich zákonitostmi, nastítnit základní problémy a vztahy v lesním prostředí.
3. Vypěstovat v dětech zájem o les, přírodu, naučit je vnímat všemi smysly, ukázat, jak lze o les pečovat a jak jej chránit.
4. Naučit děti, jak se v přírodě správně chovat.
5. Zprostředkovat komplexní chápání lesa z pohledu ekologického i z pohledu ekonomického a sociálního.

6. Vysvětlit základní principy hospodaření v lese – práva a povinnosti vlastníků lesa i jeho návštěvníků, na základě toho budovat a podporovat pozitivní vztah veřejnosti k lesnímu hospodářství.

7. Posílit pozitivní přístup ke dřevu jako k obnovitelné surovině. (Synek a kol. 2012, s. 17–18)

Forestpedagogics.eu (2019) rozlišuje cíle lesní pedagogiky na vzdělávací (s přidanou hodnotou pro vzdělávání), sociální a ekonomické (cíle trvale udržitelného hospodaření v lesích) a environmentální (vztahující se k lesu jako takovému).

V oblasti vzdělávání – lesní pedagogika komunikuje a předává hodnoty jako respekt k přírodě, odpovědnost, toleranci, uvědomění si okolních živých bytostí a života, mezigenerační solidaritu, globální a dlouhodobé myšlení a jednání. Zlepšuje kreativitu a představivost, spolupráci, kompetence činnostní a sociální, mezioborové myšlení, zvědavost a soustředění. Nabízí prostor pro individuální rozvoj a poznávání přírodních lokalit – zajímavá stanoviště, přírodní biodiverzita. (forestpedagogics.eu, 2019)

V oblasti sociálních a ekonomických cílů lesní pedagogika zprostředkovává uvědomění užítku trvale udržitelného hospodaření v lesích, neprodukční hodnoty lesa (rekreace, odpočinek, emoce, estetická hodnota), pochopení lesa jako prostoru, kde pracují lidé – poskytujícího přidanou hodnotu k rozvoji venkova (zaměstnanecké příležitosti, turismus). Lesní pedagogika dále posiluje interakce mezi městkou a venkovskou komunitou, zlepšuje vztah k životnímu prostředí na místní úrovni a propaguje využití dřeva jako obnovitelného materiálu. V environmentální oblasti lesní pedagogika přispívá k rozvoji uvědomění a zodpovědnosti, pomáhá rozkrývat roli lesů a lesnictví v souvislosti s klimatickými změnami a rovněž posiluje zájem a spolupráci na rozvoji hospodaření, které bere ohled na to, že lesy jsou zdrojem vody, energie, biodiverzity, chrání půdu. V neposlední řadě umožňuje pochopit význam lesního hospodaření a všech funkcí lesa. (forestpedagogics.eu, 2019)

Výše vyjmenované cíle jasně určují směr lesní pedagogiky k environmentální výchově. Cíle nabízejí možnost pozitivní změny přístupu k lesu. Nabízejí také možnost změny chování široké veřejnosti. Především však vytyčené cíle mohou rozvíjet klíčové

kompetence dětí, které se akcí lesní pedagogiky zúčastní. Lesní pedagogika je proto vhodným nástrojem pro školní vzdělávání i mimoškolní vzdělávání.

Rozvoj klíčových kompetencí prostřednictvím lesní pedagogiky

Lesní pedagogika rozvíjí a trénuje dovednosti především prostřednictvím spolupráce a komunikace. To vede k vytváření kompetencí v oblasti sociální, komunikativní a personální. Tyto kompetence podporují také hledání různých variant řešení problémů životního prostředí. Umožňují vyhodnocovat informace související s problematikou životního prostředí a prohlubují schopnosti kriticky posuzovat dané informace. *„Lesní pedagogika slouží k osvojování si praktických dovedností pro chování a pobyt v přírodě i při zacházení s přírodou v každodenním životě. Vede k uplatňování principů udržitelného způsobu života v občanském i pracovním jednání. V oblasti kompetence občanské může lesní pedagogika umožnit žákům poznat prostřednictvím vlastní zkušenosti přírodní a kulturní hodnoty ve svém okolí. Žáci se učí chápat příčiny a následky poškozování přírody, rozumět jedinečnosti svého regionu a jeho potřebám. Dále díky tomu uvažují v souvislostech, vnímají závislost rozvoje lidské společnosti na přírodě a na stavu životního prostředí. Aktivně se účastní ochrany životního prostředí.“* (Palacká in Machar 2009, s. 84–85)

Konkrétní aktivity lesní pedagogiky

Program lesní pedagogiky bývá koncipován jako vycházka, na kterou jsou děti předem připraveny. Ve škole se zapojí do přípravy. Jejich zainteresovanost je jednou z velmi důležitých podmínek úspěchu výuky v lese. Vysvětlíme dětem, že nepůjde pouze o vycházku, ale že v lesním prostředí se budeme věnovat tématům, která právě probíraly (týká se školní výuky). Je stanoveno, jakou formou budou zpracovány výsledky výuky v lese (ve školním prostředí nejčastěji prostřednictvím referátů, slohových prací, slovních úloh, doplňovaček, výtvarných prací). V mimoškolním prostředí lze zhodnotit výsledky formou projektů, zpracování sbírek přírodnin a dalších forem reflexe prožitků z lesa. Obvykle musí učitel žákům vyjasnit, že zde existuje propojení mezi výukou ve škole a dnem stráveným v lese. Vycházka s lesním pedagogem je zaměřená na provázání teoretických a praktických znalostí. *„Všechny aktivity jsou zacíleny na prožitek, na posílení emoční inteligence prostřednictvím tříbení vlastních smyslů. Z představování lesa a lesnických činností si účastníci určitě odnesou nové poznatky,*

avšak jinými metodami než při obvyklém školním vyučování. Aktivity lesní pedagogiky dokážou děti nadchnout a stmelit kolektiv.“ (Palacká in Machar, 2009, s. 83)

Konkrétní aktivity lesní pedagogiky jsou zaměřeny například na rozvoj orientace v lese, pohybové aktivity ve formě běhání, skákání, napodobování lesní zvěře, rozvoj jemné motoriky prostřednictvím práce s přírodninami (šiškami, kamínky, klacíky apod.). Dále lesní pedagogika podporuje rozvoj všech smyslů prostřednictvím her, ale také rozvoj paměti v paměťových hrách a mluvidel napodobováním zvuků lesa a zvěře. Především je v lese dán prostor pro vybití fyzické aktivity, jíž většina dětí překypuje. Je zde ovšem i prostor pro rozvoj kreativity v možném výtvarném ztvárnění zážitku z lesa, v lese. Dochází také k předávání informací o hospodaření v lese, o zvěři, o rostlinách a osobách, které jsou pro existenci lesa důležité.

1.2 Současný stav lesní pedagogiky v ČR

Historie lesní pedagogiky

První aktivity lesní pedagogiky v ČR se datují od roku 2002. Lesní škola při Městských lesích v Ostravě a v Karlových Varech patřily mezi první lesnické instituce, které začaly lesní pedagogiku u nás aktivně realizovat. Pokračovaly Lesy České republiky, jež obhospodařují více než 60 % výměry lesů na našem území. Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem je organizační složkou státu zřízenou Ministerstvem zemědělství. Tato organizace předsedá pracovní skupině lesnických expertů a koordinuje lesní pedagogiku v České republice od roku 2007. (Machar, 2011, s. 16)

Lesní pedagogika v České republice je do jisté míry ovlivněna rakouským modelem. Dnes se lesní pedagogice věnuje již řada dalších lesnických organizací z okruhu správ městských, církevních i vojenských lesů. Někteří soukromí vlastníci lesů spolupracují s vyškolenými lesními pedagogy, a prostřednictvím aktivit lesní pedagogiky tak představují hospodaření ve svých lesích široké veřejnosti. (Machar, 2011, s. 16)

Kurzy lesní pedagogiky

Kurzy lesní pedagogiky pro české lesníky (odborníci s lesnickým vzděláním či praxí v lesnictví) jsou specializovanými kurzy, které v současné době pořádá Sdružení lesních pedagogů ČR ve spolupráci se Střední lesnickou školou Hranice a Českou zemědělskou

univerzitou v Praze. Kurzy jsou akreditovány Ministerstvem zemědělství. Koncepce kurzů je kompatibilní s kurzy lesní pedagogiky v ostatních státech EU. Na kurzech si lesníci ke svému odbornému vzdělání doplňují základy pedagogiky, psychologie, didaktiky a prakticky se připravují na práci s dětmi i se širokou veřejností. (Machar, 2009, s. 82)

Cílová skupina lesní pedagogiky

„Hlavní cílovou skupinou lesní pedagogiky v České republice jsou děti ze základních škol, méně již žáci středních škol. V návaznosti na návaznost na nástavbový kurz lesní pedagogiky zaměřený na práci s dalšími cílovými skupinami, rozšiřují lesní pedagogové postupně svoje aktivity i na programy pro dospělé, handicapované, seniory a děti ze sociálně znevýhodněného prostředí.“ (Machar, 2011, s. 16) Pro tyto osoby jsou připravovány nejčastěji klasické aktivity přímo v prostředí lesa, někdy také programy o lese v rámci výstav a veletrhů (např. Silva Regina v Brně, Země Živitelka v Českých Budějovicích, Natura Viva v Lysé nad Labem) či speciálně organizovaných akcí pro veřejnost. Zvláště v případě posledně jmenovaných akcí pro vyšší počet účastníků (několik set) se na organizování podílí více lesnických organizací. Většina z těchto aktivit je zdarma. V rámci těchto aktivit jsou pro děti i dospělé připravovány pomůcky a hry na přiblížení prostředí lesa a práce lesníků, některé jsou používány přímo v průběhu programu a některé si účastníci odnesou domů či do školy k dalšímu užití. (Machar, 2009, s. 75)

Týden lesů

Od roku 2008 každoročně koncentrují lesníci své aktivity a programy pro veřejnost do jednoho týdne (dříve v měsíci říjnu, nyní v květnu). V tomto vybraném týdnu lesníci v České republice navazují na Evropský týden lesů, aby veřejnosti připomněli, že rozloha evropských lesů stále roste, že lesy potlačují změny klimatu a dřevo je chytrou volbou. Chtějí tak zvýšit povědomí o lese a jeho významu pro společnost, ekonomický rozvoj a ochranu životního prostředí. Cílem týdne lesů je vzbudit u veřejnosti zájem o les a přírodu, a tím motivovat k zodpovědnému chování k přírodě. Často lesníci také pořádají výstavy, exkurze a návštěvy naučných stezek, sázejí stromky a pořádají literární či výtvarné soutěže. (Machar, 2009, s. 76–79)

Podpora lesní pedagogiky

Lesní pedagogika není zakotvena v naší legislativě. Na evropské úrovni je podporována dokumentem Evropské unie „Akčním plánem EU pro lesy“. Cílem tohoto dokumentu, který se pravidelně vztahuje k pětiletému období, je šíření povědomí o multifunkčnosti lesů, jež spočívá v jejich rozvoji hospodářském, sociálním, environmentálním a kulturním. Jen komplexní rozvoj může vést k udržitelnému hospodaření v lesích. Vzdělávat a informovat o tomto způsobu rozvoje může environmentální vzdělávání v oblasti lesního hospodářství – tedy lesní pedagogika. Již od roku 2007 platí Akční plán Státního programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty v České republice, dokument, který ministrům životního prostředí a školství, mládeže a tělovýchovy ukládá začleňovat a zohledňovat cíle Státního programu environmentální výchovy a vzdělávání při tvorbě a realizaci národních a nadnárodních strategií, programů a dokumentů. A tak Ministerstvo zemědělství České republiky vypracovalo plán, ve kterém je lesní pedagogika nazvána environmentální výchovou dětí a mládeže a jsou jí pověřeny státní lesnické subjekty a další subjekty aktivit pro děti a mládež. Lesní pedagogika je také zakotvena v Koncepci státní politiky pro oblast dětí a mládeže pro současné období. Existuje také Národní lesnický program, kde je uvedeno, že je třeba používat lesní pedagogiku jako nástroj práce s veřejností. Aktivitami lesní pedagogiky se zlepšuje vztah k lesnictví, představují se výhody udržitelného lesního hospodářství, přibližuje se prostředí lesa nenásilnou, vhodnou, a zejména interaktivní formou. „*Lesní pedagogika může pozitivně ovlivnit prohloubení zájmu veřejnosti o les, zlepšení vztahu člověka k lesu a lesnímu hospodářství a přispět k objasnění významu trvale udržitelného hospodaření a ke smysluplnému zacházení s přírodou.*“ (Vašíčková in Machar, 2009, s. 79–80)

1.3 Možnosti a předpoklady lesní pedagogiky

Nástroj komunikace lesníků

Lesní pedagogika je nástrojem komunikace lesníků. Vztah lesníků a veřejnosti je částečně determinován celým řetězem neznalostí, nedorozumění a mýtů. Rozhodování o lesích je často celospolečenským tématem, jež v současné době rezonuje médií. Zvyšující se urbanizace prohlubuje rozdíly v myšlení lidí na venkově a ve městech. Lesnické hospodaření je dlouhodobé a neumožňuje realizovat změny okamžitě, jak si

veřejnost přeje. Návštěvníci lesa často nevědí, které činnosti jsou v lese zakázané, a tak mohou z neznalosti ohrozit sami sebe či poškozovat les. S podněty, jež vzejdou z akcí lesní pedagogiky v lese, se dá pracovat dlouhodobě, tak aby bylo pochopeno trvale udržitelné hospodaření. „Podle zahraničních zkušeností může lesní pedagogika zlepšit povědomí návštěvníků o lese a lesnickém hospodaření a tím i jejich chování v přírodě. Dále může například zmírnit možné negativní dopady doprovázející rekreační využívání lesa.“ (Palacká in Machar, 2009, s. 82)

Kombinace příroda – prožitek – pedagogika je hlavním nástrojem lesní pedagogiky. „Setkání s přírodou dokáže vybudit smysluplné vnímání jakožto i přidružené emoce. To je základním předpokladem poznání a porozumění přírodě. Učení bude rozšířeno díky autentickým zkušenostem z přírody a průzkumně-analytickými aktivitami (měření, pokusy). Získané kompetence umožňují spoluvytvářet společnost a usměrňovat její sociální, technickou a ekologickou změnu ve smyslu udržitelného rozvoje.“ (Palacká in Machar, 2009, s. 81)

Vzdělávání pro trvale udržitelný rozvoj

MŠMT (2008) uvádí ve Strategii pro udržitelný rozvoj ČR, že vzdělávání pro udržitelný rozvoj (VUR) je předpokladem k osvojení si takových způsobů myšlení, rozhodování a chování jedince, které vedou k udržitelnému jednání v osobním, pracovním i občanském životě. Vzdělávání pro trvale udržitelný rozvoj se zejména zaměřuje na:

- pochopení propojenosti a vzájemné souvislosti ekonomických, sociálních a environmentálních hledisek rozvoje, a to na lokální, národní i globální úrovni,
- vnímání udržitelného rozvoje jako celostního a systémového přístupu, který směřuje k ekonomicky prosperující společnosti a respektuje sociální a environmentální souvislosti a limity,
- rozvoj kompetencí (znalostí, dovedností a postojů) pro demokratické a svobodné rozhodování ve vlastním i veřejném zájmu v souladu s právem a s principy udržitelného rozvoje.

Vymezení pojmu VUR vůči environmentálnímu vzdělávání, výchově a osvětě (EVVO)

Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta je zakotvena ve Státní politice životního prostředí jako jeden z klíčových preventivních nástrojů ochrany životního prostředí. Rozvoj EVVO v ČR je zakotven v zákoně č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí, ve znění pozdějších předpisů, (v §13) a je dále strategicky určen Státním programem EVVO ČR¹ a naplňován resorty prostřednictvím akčních plánů. Vývoj pojetí EVVO v ČR i vývoj zaměření akčních plánů Státního programu EVVO ČR ukazují trend rozšiřování obsahu EVVO o témata udržitelného rozvoje. Pro Strategii VUR ČR jde o významné východisko, neboť v praktické rovině může VUR v ČR navázat na řadu činností a opatření realizovaných v rámci oblasti EVVO. (MŠMT, 2008)

1.4 Lesní pedagogika jako součást environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty

„Listina základních práv a svobod stanovuje právo na příznivé životní prostředí. Vedle restrikcí a pobídek je výchova a vzdělávání třetí možnou cestou, jak k němu směřovat, neboť nám pomáhá vytvářet kulturu přátelskou k přírodě, společnost, která vidí hodnotu a užitek v čistém a zdravém životním prostředí naší země a naší planety docela přirozeně, bez odměn a trestů. Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025 (SP EVVO a EP) je klíčovou národní strategií pro oblast EVVO a EP, která strukturovaně definuje vizi, cíle a opatření (v akčních plánech potom i úkoly), do nichž se vedle orgánů státní správy zapojují kraje, obce a města, školy, včetně škol vysokých, specializovaná zařízení pro EVVO a EP, jako jsou střediska ekologické výchovy a environmentální poradny, další subjekty zřizované veřejnou správou i soukromé, neziskové organizace, vzdělávací a výzkumné instituce, muzea, ZOO, botanické zahrady, lesnické instituce, knihovny či zařízení církví apod. SP EVVO a EP je metodickou podporou pro zpracování koncepcí EVVO a EP krajů a měst i podporou pro vyhodnocování dopadů všech forem EVVO a EP na všech úrovních.“ (MŽP, 2016)

---

¹ Usnesení vlády ze dne 23. října 2000 č. 1048 o Státním programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty v České republice.

Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů, považuje mimo jiné za obecné cíle vzdělávání získávat a uplatňovat znalosti o životním prostředí a jeho ochraně. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy pravidelně vydává metodické pokyny k zajištění EVVO.

Ve světle výše jmenovaných dokumentů naplňuje lesní pedagogika zejména část definovanou jako výchovu, tj. působení na vůli, city a osvětu, v podobě speciálních způsobů předávání informací. Týká se to zejména oblastí aktivizačních forem vyučování. V rámci aktivit lesní pedagogiky je možné vést projektové vyučování, tedy výuku napříč několika různými vzdělávacími oblastmi či obory. Prostřednictvím aplikace teoretických znalostí při praktických činnostech v lese se žákům umožní lépe porozumět zákonitostem trvale udržitelného hospodaření. Účastníkům akcí lesní pedagogiky se umožňuje vyzkoušet si řadu nezbytných lesnických činností, a tak získat představu o jejich odborné náročnosti. Může se také rozšiřovat pohled na péči o les a krajinu vůbec. „*Pohled z více stran, alternativní nabídka informací a prožitků, to je to, co lesní pedagogika nabízí, a také to, co by měla veřejnost o lese vědět, ne přírodu pouze chránit, ale naplňovat principy trvale udržitelného rozvoje.*“ (Palacká in Machar, 2009, s. 84)

1.5 Význam lesa v lesní pedagogice

Les jako místo k poznání

Lidské vnímání lesa je tradičně rozporuplné. Na jedné straně dnes vnímáme les jako území vhodné k odpočinku a relaxaci, prostor pro vycházky. Na druhé straně se někdy bojíme do lesa jít (zejména v noci a pod vlivem hororových filmů) a běžný „městský moderní člověk“ považuje les často jen za zdroj obtížného hmyzu a klíšťat. Obě krajní situace vnímání lesa máme zřejmě hluboce zakódovány v minulosti našeho (lidského) druhu. V historii měl totiž les v životě lidí vždy v zásadě dvojí význam: les byl považován za sakrální prostor a zároveň byl hospodářsky využívaným zdrojem. Dnešní význam lesa se postupně posunuje od funkce produkční (dříví) k mimoprodukčním funkcím (ochrana vodních zdrojů, rekreační funkce atd.). Stále větší akcent je kladen na funkce ekologické (les jako jeden z hlavních nositelů ekologické stability krajiny, les jako útočiště volně žijících organismů). Dvojrole lesa se tedy v současnosti přibližuje

k pojetí lesa jako trvale obnovitelného přírodního zdroje a jako ekosystému v krajině. (Machar, 2011, s. 14)

Lesní pedagogika umožňuje přiblížení lesa jako genia loci se všemi jeho krásami. Les jako komplexní ekosystém nabízí nespočet příkladů pro odborná, biologická a ekologická témata. Les lze využít k objasnění odborných témat. Les lze brát jako učitele, který může žákům umožnit učení prostřednictvím samostatného objevování. Je to místo klidu a ticha, při tom je to místo pro aktivní tělesné využití. Les je volným prostorem, který nabízí hranice, v nichž mohou růst žákovské kompetence. Respektování lesního prostředí, dodržování pravidel, zákonů a ochrany majetku, to vše děti vychovává k úctě. Nabízí se tvůrčí a kreativní prostředí, které rozvíjí fantazii bez výkonového tlaku především aktivizací zájmu o les a lesnické hospodaření. Lesní pedagogika se snaží, aby byla srozumitelným nástrojem, jenž dokáže předávat cílené a jasné odpovědi. Nejčastější formou vlastního poznání při aktivitách lesní pedagogiky bývá konkrétní prožitek v lese. (Palacká in Machar, 2009, s. 81)

„Někdy se setkáváme s názorem, že lesnictví a ochrana přírody jsou v ostrém protikladu, a jsou proto nesmiřitelnými protivníky. Jedná se však pouze o nepochopení podstaty věci, neboť základní cíl lesníků i ochránců přírody je totožný: zdravé lesy, plnící všechny své funkce. Rozdíly mezi lesnickým a ochranářským přístupem k lesu však samozřejmě existují, při skutečně věcné snaze o řešení současných problémů však nemohou být zásadní a nepřekonatelnou překážkou. Možnosti řešení může nabízet právě lesní pedagogika, její perspektivy v ČR je třeba hledat především v její budoucí integraci do celého systému environmentální výchovy“. (Machar, 2011, s. 16)

Aktivity lesní pedagogiky si kladou za cíl seznamovat jejich účastníky s lesem nejen jako s ekosystémem, ale jsou zaměřeny i na vzájemnou interakci a souvislosti mezi ekonomickými, sociálními, environmentálními a právními aspekty rozvoje. Stav lesa se nemůže podřizovat obecným proklamacím, vychází totiž z místních přírodních podmínek. Lesy představují více než 33 % rozlohy České republiky, a jsou tedy významnou součástí naší krajiny. Je proto důležité seznamovat veřejnost s jejich funkcemi. Lesní pedagogika je rozhodně platnou variantou nabídek EVVO. (Palacká in Machar, 2009, s. 84)

Odcizení lesa z pohledu lesního pedagoga

Zní to neuvěřitelně, ale aktivit lesní pedagogiky se často účastní děti, které nikdy předtím nebyly v lese. Nemají tedy ponětí, jaké oblečení do lesa je vhodné a jak se zde vůbec chovat. Odcizení přírodě je zřejmé... Nemůžeme pak čekat, že v dospělosti budou tyto děti nakloněny rozumnému nakládání s přírodou. Tak jako jinde i zde je dobré vytvářet pozitivní vztah co nejdříve. Ideálním nástrojem se jeví být lesní pedagogika – zábavný způsob, jímž mohou lesníci přiblížit účastníkům prostředí lesa se všemi jeho funkcemi. To vše prostřednictvím aktivit, které přiblíží les interaktivní formou, zábavně a nenásilně. *„Lesní pedagogika poskytuje prožitek všemi smysly, přiměje zúčastněné o zážitcích z lesa přemýšlet, vzpomínat na ně, vracet se na některá místa. Lesní pedagogika nekonkuruje škole ani dalším vzdělávacím institucím, chce jen rozšiřovat a doplňovat vědomosti tam nabyté.“* (Prylová, 2006, s. 623)

Les hraje v lesní pedagogice tu nejdůležitější roli. Je třeba se mu přizpůsobit a naslouchat mu. Předpokládá se, že se děti na akcích lesní pedagogiky naučí pravidlům, jak se v lese chovat a jak respektovat jeho obyvatele. Otevírá se jim tak prostor pro další pozitivní zážitky, které mohou zažít i bez organizovaného programu.

1.6 Pozitivní vliv pobytu venku na děti

V citačních databázích se nacházejí publikace zabývající se pozitivním vlivem pobytu venku na rozvoj různých kompetencí dětí i dospělých. Rešerši nejen českých, ale především zahraničních studií uvádí např. Daniš (2016) v souvislosti se zvyšujícím se celospolečenským trendem používání informačních technologií a zařízení ve volném čase dětí i dospělých. Daniš (2016) odpovídá na otázku: „Proč naše děti potřebují přírodu pro své zdraví a učení?“

Dopady nedostatku pobytu venku na fyzické, psychické i sociální zdraví

Výzkumy z celého světa dokazují, že lidé, děti však především, potřebují pobyt venku v přírodě pro své fyzické, duševní i sociální zdraví. Kontakt s přírodou usnadňuje učení a přispívá k celkovému rozvoji osobnosti dětí. (Daniš, 2016, s. 1)

„Děti, které tráví více času venku, jsou fyzicky aktivnější a méně u nich hrozí nadváha či obezita. Malé děti, které si hrají v přírodním prostředí, rychleji rozvíjejí hrubou

motoriku. I dospělí žijící v blízkosti zeleně jsou méně často a kratší dobu nemocní a dožívají se vyššího věku. Pobyt v zeleni má celkový blahodárny účinek na lidské zdraví, zlepšuje fyzickou kondici a posiluje imunitní systém.“ (Daniš, 2016, s. 22)

Pravidelné aktivity a hry dětí venku zvyšují množství pohybu, který děti mají, a tím snižují možnost nadváhy či obezity. V roce 2010 vědci ve Velké Británii vybavili více než 1000 jedenáctiletých dětí GPS přístroji a přístroji měřícími rychlost pohybu dětí. Z porovnání získaných dat se zjistilo, že fyzická aktivita dětí byla 2–3× vyšší venku než uvnitř. (Cooper in Daniš, 2016, s. 23)

Důležité je množství pohybu a jeho kvalita, kterou venkovní prostředí vyžaduje. Fjørtoft (2004) v Norsku analyzovala krajinu a místa hry pětiletých až sedmiletých dětí. Výzkum ukázal, že děti, které si hrály v přírodním prostředí, vykazovaly významný nárůst jejich motorické zdatnosti, měly lepší koordinaci pohybu a lepší rovnováhu v porovnání s dětmi hrajícími si na tradičních hřištích (Fjørtoft in Daniš, 2016, s. 23)

Fyzické zdraví jistě nezávisí jen na pobytu venku, ale na mnoha dalších faktorech, jako jsou celkový životní styl, strava nebo vrozené dispozice; jednoznačně se prokazuje, že pravidelný kontakt s přírodou lidské zdraví posiluje. (Daniš, 2016, s. 23)

Mnohé přínosy kontaktu s přírodou pro naše zdraví lze vysvětlit pouhým zvýšením fyzické aktivity, pohybu, spojené s pobytem např. v lese. Některé skutečnosti vyplývající z pobytu v zeleni však nelze přesně vysvětlit. Současný stav poznání je zajímavý tím, že víme, že zeleň má pozitivní vliv na lidské zdraví, nevíme však přesně, jak se tak v lidském organismu děje. *„Zeleň na nás pravděpodobně působí tak, že zvyšuje fungování imunitního systému, přirozenou aktivitu lymfocytů v krvi.“ (Li in Daniš, 2016, s. 24)*

Studie vědců dokazují, že ze všech kladných dopadů kontaktu s přírodou je na naše zdraví nejpodstatnější dopad na psychické zdraví. *„Přírodě se vzhledem k naší psychice daří tři velké věci. Za prvé, blízkost přírody, ale i pouhý výhled na zeleň pomáhají snížit stres, úzkost či deprese. Za druhé, pobyt, hra a odpočinek v přírodě snižují únavu z myšlení, obnovují pozornost a posilují schopnost soustředění. A za třetí, kontakt se zelení zvyšuje sebeúctu, spokojenost a zlepšuje naši náladu. Nelze se divit, že se dnes*

objevují seriózní snahy povýšit kontakt s přírodou na uznávanou léčebnou praxi.“
(Daniš, 2016, s. 28)

Je známo, že zvířata, která žijí v nepřírodných podmínkách, začnou projevat nepřírozené antisociální chování, spojené s agresivitou. Výzkumy ukazují, že nedostatek zeleně v nejbližším okolí lidských obydlí souvisí bezprostředně s větším výskytem násilí, agresivity i spáchaných trestných činů. *„Přírodní prostředí v okolí našich domů naopak přispívá k tomu, že lidé tráví více času venku, mají silnější sousedské vazby a více žijí společenským životem. Děti si častěji hrají venku v prostředí zeleně a jejich hra také vykazuje více příležitostí pro rozvoj zdravého sociálního chování. Asi nejpřekvapivější výsledky však přinášejí experimenty z oblasti zeleného altruismu: po „ponoření“ do přírody jsou lidé štedřejší a ochotněji pomáhají druhým.“*
(Daniš, 2016, s. 34)

Volná dětská hra

Volná dětská hra, která nejčastěji probíhá venku v přírodním prostředí, umožňuje dětem získávat a procvičovat sociální dovednosti a společensky uznávané chování. Kreativní hra zahrnuje různé formy hraní rolí, péče a spolupráce. Vyžaduje ohled na druhé, schopnost domluvit se s druhými a porozumět jim. (Burdette in Daniš, 2016, s. 35)

V posledních letech ubývá nejen pohybu, ale i volné hry dětí. Hra, která nemá pravidla dospělých, a kontakt dětí s přírodou jsou spojené nádoby, k oběma dochází současně, když si děti hrají venku. Dětská hra má totiž dopad na rozvoj člověka a jeho učení v nejširším slova smyslu. Díky hře se rozvíjí vnitřní fungování některých částí mozku, jež umožňuje lepší rozhodování a soustředění, stejně jako zralé emoční a sociální chování. Ukazuje se, že velký význam má právě volná a svobodná hra. Děti, které tráví více času nestrukturovanými aktivitami, jsou také více schopné stanovovat si vlastní cíle a cesty k jejich naplnění, což jsou schopnosti klíčové pro úspěch v jejich dalším životě. (Daniš, 2016, s. 40)

Výuka v přírodě

Je prokázáno, že odpočinek, hra a výuka v přírodě zlepšují učení a studijní výsledky dětí. Odpočinek v přírodě zlepšuje soustředění. Přestávky v přírodním prostředí posilují paměť a vedou ke zlepšení vzdělávacích výsledků. Výuku v přírodě lze považovat za

plnohodnotnou výchovnou a vzdělávací strategií. Pozitivními efekty výuky v přírodě jsou ubývající kázeňské problémy, méně absencí, růst zájmu o učení, zlepšující se studijní výsledky napříč všemi předměty. V některých státech (například ve Skotsku, Kalifornii) se formy učení v přírodě stávají součástí systematické reformy vzdělávání. (Daniš, 2016, s. 46)

Co se týká přírody a vztahu k přírodě, řada výzkumů předvedla, že dospělí, kteří se aktivně věnují ochraně přírody nebo vzdělávání v oblasti životního prostředí, uvádějí čas strávený v přírodě jako významnou životní zkušenost, jež je formovala v jejich dětství. Další vědecká zkoumání nicméně potvrzují, že kontakt s přírodou v dětství má prokazatelnou souvislost s odpovědným chováním k životnímu prostředí v dospělosti. Z toho vyplývá, že děti, které tráví málo času v přírodě, mohou mít jako dospělí menší ochotu jednat s ohledem na životní prostředí. Z těchto důvodů dnes environmentální organizace na celém světě usilují o návrat svobodné dětské hry v přírodě do každodenního života. (Daniš, 2016, s. 52)

Iniciativy pro pobyt venku

V České republice se nabízí mnoho iniciativ podporujících pobyt dětí venku. Iniciativa vzdělávacího centra Tereza, jež podporuje pobyt dětí venku, je velmi široká. Zapojila se do osvětové kampaně Jděte ven, jejímž prostřednictvím podporují rodiče, aby objevili kouzlo her v přírodě a se svými dětmi trávili více času venku. Další z iniciativ je vznik lesních mateřských školek, kde děti tráví většinu času v přírodě a zde se učí za každého počasí. Nadace Proměny Karla Komárka nabízí grantový program, který podporuje proměnu školních zahrad v inspirativní prostředí pro všestranný rozvoj dětí. Síť středisek ekologické výchovy Pavučina nabízí pobytové programy pro žáky základních a středních škol zaměřené na posilování vztahu k přírodě a respektování principů trvale udržitelného rozvoje. Město přátelské k dětem, z. s., je projekt, který reaguje na přání a potřeby dětí, nabízí příležitosti pro svobodný pohyb, hru a kontakt s přírodou ve městě. Další outdoorovou aktivitou, která obrací pozornost dětí k místnímu přírodnímu či kulturnímu dědictví, je tzv. questing. Do České republiky tuto aktivitu přivedla mimo jiné společnost pro přírodu a krajinu Actaea, jež nabízí například návod na tvorbu hledáček umožňujících místním či návštěvníkům učit se o daném místě. Původní myšlenka questingu pochází ze Spojených států amerických. Škola pro udržitelný život je program Střediska ekologické výchovy Sever, který spojuje péči o místo a vzdělávání

tím, že žáci a další partneři v místní obci realizují užitečné praktické projekty, díky nimž rozvíjejí (nejen) svoje občanské kompetence. Učíme se v zahradě je iniciativa školského zařízení pro zájmové a další vzdělávání Chaloupky, o. p. s. Tato organizace s pomocí žáků školy plánuje a učí pedagogický sbor, jak učit a pracovat ve školní zahradě či parku. Junák neboli český skaut je organizace, která všestranně působí na rozvoj osobnosti mladých lidí. Hlavní skautskou hodnotou je mít vztah k přírodě a být ohleduplný k okolnímu prostředí. Les ve škole je vzdělávací program pro základní školy, jenž vede učitele k tomu, aby se s dětmi učili o lese přímo v lese, a to pomocí prožitků a pozorování. Metodiky pro jednotlivé ročníky základní školy připravené v duchu školy hrou připravila Tereza, vzdělávací centrum, z. ú.

Existuje ještě mnoho neznámých ve vztahu člověka a přírody. Toho známého je však dostatek k tomu, abychom vrátili přírodu do našich životů a dopřáli dětem skutečné dětství se svobodnou hrou venku. Pozitivní vliv na zdraví sociální, psychické i fyzické je prokázán. Rozhodnutí, kdy vyrazit ven s dětmi, leží už jen na rodičích a pedagogických pracovnících. Dobrou zprávou je, že existuje mnoho iniciativ, které podporují kontakt dětí s přírodou i u nás v České republice a jež mohou pomoci, pokud člověk tápe.

1.7 Zážitková pedagogika

V programu environmentální výchovy, především však programu lesní pedagogiky, lze využívat výchovu prožitkem, tj. zážitkovou pedagogiku. Dle Jiráska se jedná (2004) „... o výchovný proces, který pracuje s navozováním, rozbořem a reflexí prožitkových událostí za účelem získání zkušeností přenositelných do dalšího života.“ V environmentální výchově se cílů zážitkové pedagogiky často dosahuje v přírodním prostředí. Program lze realizovat v nejrůznějších skupinách ve školních i mimoškolních prostorách. Zážitková pedagogika je naplňována především prostřednictvím her všech typů, používá také modelové situace, dramatické a tvořivé dílny, diskuse a besedy. Často klade důraz na psychicky a fyzicky náročné situace, které vedou k sebepoznávání i týmové spolupráci. Prožitek není cílem, ale je pouhý prostředek. Hlavním cílem je starořecký výchovný ideál v podobě rozvoje osobnosti směřující k celkové harmonii. (Jirásek, 2004, s. 6–15)

2 Mladší školní věk a jeho charakteristika

Mladší školní věk je věkové období od šesti do jedenácti let života dítěte. Název tohoto období jasně odkazuje na sociální zařazení dítěte, které se stalo na začátku období školákem. Dosahuje připravenosti na školu díky tomu, že se stává celkově vybaveným pro zvládání nároků prvního stupně základní školy. (Helus, 2009, s. 244)

Role školáka

Role školáka není výběrová, ale dítě ji získává dosažením věku automaticky. Tím, že dosáhne odpovídající vývojové úrovně, je také potvrzením normality dítěte, které může být přijaté do školy, jen pokud alespoň přibližně odpovídá očekávané úrovni. „*Role školáka zásadním způsobem ovlivní rozvoj dětské osobnosti a prožití celého zbývajícíchho dětství.*“ (Vágnerová, 2000, s. 134)

Školní zralost

Dítě dosáhlo dostatečné zralosti, která mu umožňuje lepší využití dětských schopností díky kvalitnější koncentraci pozornosti. Vydrží déle pracovat a soustředit se. Zrání centrální nervové soustavy ovlivňuje v pozitivním slova smyslu rozvoj motorické i senzomotorické koordinace, manuální zručnosti a lateralizaci ruky. Dochází také k rozvoji zrakového a sluchového vnímání. Pokud se vyskytne určitá odchylka od normálu, je třeba u dětí podporovat sebevědomí v jiné sféře. Pro dobrý sociální status v třídním kolektivu je dobré neupozorňovat na neobratnost dítěte. Musí docházet k adekvátní stimulaci. Bezproblémový školák je schopen uvažovat na úrovni konkrétních logických operací, kdy chápe, že situace se může jevit jako odlišná z jiné pozice. Role školáka vyžaduje přijetí určité odpovědnosti za své chování. Dochází ke zralé autoregulaci, jejímž znakem je schopnost odložit uspokojení ve prospěch hodnotnějšího cíle. (Vágnerová, 2000, s. 135–141)

Zrod snaživé pracovitosti spojené s uvědomováním si smysluplnosti úsilí

V období mladšího školního věku dítě mocně prožívá potřebu obstát, předvést se v tom nejlepším, mít úspěch a sklidit pochvalu. Probouzí se v něm usilovnost, která vede k radosti z úspěchu a zadostiučinění z dosažených výsledků; uspokojení z činnosti samé, potěšení z toho, že na ni stačím a že ji dokážu dovést do konce. Aktivizují se

cenné vlastnosti osobnosti. Mezi ně patří píle, soustředěnost, zdravá ctižádost, odpovědnost za výsledky své práce. „*Vychovatel musí dbát na to, aby v dítěti posiloval snaživou pracovitost a eliminoval nebezpečí vzniku pocitů méněcennosti v situacích zadávání úkolů, hodnocení dítěte i jeho sebe prezentace.*“ (Helus, 2009, s. 245)

Zadávání úkolů a jejich hodnocení

Je důležité, aby vychovatel vytvářel podmínky tak, aby všechny děti vítaly zadávání úkolů a vytyčování požadavků. Je nutné připravovat výchovné situace tak, aby je dítě vnímalo jako lákavou šanci projevít své kvality, pochlubit se, uspět, zažít dobrodružství poznání, být na sebe hrdý a mít o čem vyprávět. V přirozeném prostředí, kde se nehodnotí neúspěch, děti projevují snahu a úsilí, chtějí si věci vyzkoušet. Hodnocení se totiž může stát činitelem traumatizace dítěte, pokud mu opakovaně říká, že je slabé ve výkonu, horší než druzí, než samo očekávalo. Při hodnocení se tedy preferuje využívání kriteriálního hodnocení, které je založené na zdůrazňování toho, jak se dítě blíží vytyčenému cíli. Přibližováním k cíli totiž narůstá motivační hodnota tohoto cíle. Je vhodné používat více hodnocení formativní, které poskytuje dítěti informace, z nichž může vyvozovat závěry pro svůj další postup. (Helus, 2009, s. 246–247)

Sebe prezentace dítěte

„Je třeba navozovat situace, v nichž dítě vystupuje před druhými, vstupuje do centra pozornosti, je aktérem. Patří k přirozenosti dětí mladšího školního věku, že po něčem takovém touží. Sebe prezentace jim přináší pocity zadostiučinění a hrdosti, stává se motivem zvýšeného zájmu. Víme ovšem, že mnohé děti, a to z různých důvodů, tkvících hlavně v neadekvátních reakcích okolí, se stydí a bojí, že si udělají ostudu. To je třeba „odblokovat“ především tím, že dítě získává zkušenosti, které tyto pocity oslabují. Sebe prezentace je důležitá pro vývoj bohatého projevu, utváření způsobilosti chovat se mezi lidmi kultivovaně, přirozeně a důstojně.“ (Helus, 2009, s. 247)

Vývojová transformace poznávacích procesů a růst kapacity paměti

Škola učí děti mladšího školního věku systematicky myslet, vybavuje je informacemi, vede je k zapamatování si celé řady poznatků. Dítě má schopnost operace rozlišování (diferenciace) a třídění (klasifikace) osob, předmětů či jevů podle různých kritérií. Má také schopnost zahrnutí (inkluze), kdy dokáže sloučit různé předměty do společné

kategorie a zároveň v nich rozpozná odlišné skupiny. Dítě má zvrtné (reverzibilní) myšlení, které mu umožňuje porozumět stálosti množství. Schopnost decentrace, tedy schopnost nahlížení na určitý jev z různých pozic dětem umožňuje rozumět přírodě a společnosti, na niž pohlíží z několika stran. Rozvíjí se také paměť a otevírají se nové možnosti celkové kultivace osobnosti. (Helus, 2009, s. 247–248)

Komunikace

„Vrstevnická skupina je místem sdílení životních zkušeností a společného řešení problémů. Je místem přijetí skupinových norem a generačního stylu života, ideálů a hodnot atd. Role spolužáka je na počátku školní docházky nediferencovanou, obecně souřadnou rolí, ale v průběhu doby se intenzivně rozvíjí. Zkušenost s životem v dětské skupině má velký socializační přínos. Dítě zde má větší volnost volby. Může být aktivnější a může se ve větší míře řídit vlastními preferencemi.“ (Vágnerová, 2000, s. 160)

Normy a pravidla chování

Dítě si osvojuje pravidla určující jeho chování ve škole. Normy obsahují omezení, která je třeba dodržovat. Působí proto někdy jako zátěž. V závislosti na rozvoji konkrétních logických operací se u dítěte v mladším školním věku mění vztah ke všem pravidlům chování. O obsahu pravidel děti neuvažují, ale chápou je realisticky. Přijímají je taková, jaká jsou, protože jsou představovány společností, v níž žijí, a lidmi, kteří jsou pro ně autoritou. Význam pravidel je tedy závislý na postoji blízkých lidí a na vědomí důsledků, jaké by pro ně jejich nerespektování mělo. (Vágnerová, 2000, s. 161)

Mladší školní věk z hlediska environmentální výchovy

Při cestách do přírody se děti v mladším školním věku čím dál více osamostatňují od dospělých. Děti rády budují skrýše, ze kterých pozorují své okolí, a jsou přitom skryty zrakům ostatních. Populární jsou v tomto věku hry „na něco“ („na vojáky“, „na indiány“) a hrdinské fantazie. Oblíbené jsou také sportovní hry. *„Podle některých autorů je mladší školní věk nejvýznamnějším obdobím v životě člověka pro vytvoření vazby k přírodě – školní děti jsou totiž dost samostatné na to, aby samy objevovaly přírodní svět, a dost chytré na to, aby se mu učily porozumět. Existují však bariéry, které trávení času v přírodě omezují. Ve městech ubývají přírodní zákoutí, kam by*

rodiče byli ochotni svoje děti pouštět a mnoha dětem brání v kontaktu s přírodou také jejich časová zaneprázdněnost – zatímco dopoledne jsou vyhrazená škole, odpoledne tráví v zájmových kroužcích nebo přípravě do školy na druhý den. Přírodní svět je také vystaven tvrdé konkurenci ze strany virtuálního světa (internet, počítačové hry, televize ad.).“ (Krajhanzl, 2012, s. 8)

Školákův obraz přírody prochází proměnou. Díky tomu, jak mu přibývají znalosti a dovednost logické operace, stoupá také schopnost vnímat přírodní druhy a vazby mezi nimi. Dětem na prvním stupni lze vysvětlovat, jaká je příroda ve skutečnosti, a jak je falešně zachycována ve filmu, reklamách, knihách i počítačových hrách. Děti si tak vytvářejí realistický obraz přírody a srovnání s realitou je chrání před idealizováním a démonizováním přírodního prostředí. Uvědomují si totiž fakt, že příroda není plná krvežíznivých potvor a nebezpečného hmyzu. Dochází jim také fakt, že není rájem, kde si roztomilá veverka hraje s usměvavým vlkem. Je dobré, že to školáci již vědí. (Krajhanzl, 2012, s. 10)

Doporučené aktivity environmentální výchovy pro děti mladšího školního věku

Děti mladšího školního věku rády prozkoumávají neznámé končiny, provádějí experimenty a pozorují přírodní svět. Odpovědnosti se mohou učit staráním o svěřené rostliny, domácí zvířata nebo prací pro přírodu. Děti se také mohou zapojit do poznávání přírody a životního prostředí v místě školy a spolupracovat s pedagogem na řešení nějakého lokálního ekologického problému. Školní docházku spojenou s půldenním sezením ve školních lavicích je výborné také vyvažovat pohybovými aktivitami a hrami nejlépe v přírodě. V rámci svých individuálních možností daných předchozí zkušeností s přírodou se školáci mohou učit novým aktivitám v přírodě, například tábornickým dovednostem nebo výtvarným technikám. Velký význam má i volné – dospělými neorganizované – trávení času v přírodě, kdy mají děti prostor pro spontánní poznávání přírody a své vlastní hry. (Krajhanzl, 2012, s. 12)

Rizika v environmentální výchově

Děti mladšího školního věku si vytvářejí vztah ke zvířatům a blízké přírodě. Mohou si začít všimnout také místních ekologických problémů. Ve spolupráci s pedagogem se v tomto věku mohou učit zásadám ochrany životního prostředí a přírody při řešení

konkrétních případů v místním měřítku. Později budou mít možnost díky rozvoji abstraktního myšlení přenášet své znalosti a zkušenosti také na globální rovinu. Odborníci doporučují globální environmentální problémy v tomto věku raději s dětmi neřešit. Hrozí totiž riziko vyvolání pocitu bezmoci a úzkosti, jež se v pozdějším věku může přetavit v otupělost vůči problémům okolního světa v podobě tzv. naučené bezmocnosti. (Krajhanzl, 2012, s. 11)

Riziko vzniká také z rozporu mezi jednáním a chováním vzorů v podobě pedagoga a rodiče. Pokud se tyto dva například v pohledu na třídění odpadu neshodnou, dítě se pak dostává do nebezpečného vnitřního konfliktu, ale v této vývojové fázi ještě neumí zaujmout svoje stanovisko. Je proto vhodná podpora takového chování k přírodě, které může dítě realizovat samo. (Krajhanzl, 2012, s. 11)

3 Školní družina

„Školní družina je školské zařízení výchovy pro zájmové vzdělávání, jež je mezi ostatními zařízeními určenými pro volný čas dětí nejčtenější, zaměstnává nejvíce vychovatelů a jeho odděleními prošlo nejvíce dětí. Školní družina ve dnech školního vyučování tvoří pro děti přechod mezi výukou ve třídách a pobytem doma. Družina není pokračováním školního vyučování, pedagogická práce v ní má svá specifika a je výrazně odlišná od běžné vzdělávací praxe. Pro děti zabezpečuje odpočinek, rekreaci i zájmové činnosti. Práce školní družiny je zcela samostatnou oblastí vzdělávací činnosti se specifickými požadavky a pravidly pedagogiky volného času.“ (Hájek a kol., 2011, s. 9–10)

Školní družina je místo sociálního učení, formují se zde vhodné sociální dovednosti. Je také místem pedagogického působení, které umožňuje formou vedení a nácviku sociálních dovedností výraznější zaměření na problémové chování školních dětí. Děti jsou zde vedeny k osvojování schopností:

- schopnost vyjádření odlišného názoru, než jaký je zastáván vrstevníky, rodiči či učiteli,
- schopnost požádat o jakoukoli laskavost osoby v sociálním okolí,
- schopnost zahájit rozhovor s druhým spolužákem nebo dospělým,
- schopnost odmítnout návrh, se kterým dítě nesouhlasí,

- schopnost pozvat vrstevníky k účasti na nějaké činnosti nebo hře,
- schopnost pochválit druhého,
- schopnost přijmout pochvalu,
- schopnost požádat o pomoc při řešení určitého problému,
- schopnost odolat tlaku vrstevníků chovat se nevhodným způsobem. (Hájek a kol., 2011, s. 84)

Cíle školní družiny

Cílem výchovy ve školní družině je obohacování denního programu dítěte, zajišťování odborného pedagogického vedení při činnostech ve volném čase. Na základě místních podmínek pedagogové podporují individuální rozvoj dítěte. Dítě se zde může přirozeně projevit, zaměstnávat a bavit se. Poskytuje se zde bezpečné prostředí z hlediska fyzického, ale i sociálního a emocionálního. V Rámcovém vzdělávacím programu lze čerpat stanovení cílů pro potřeby školní družiny. Jde tedy především o rozvoj dítěte, jeho učení a poznání. Cílem je získávání osobnostní samostatnosti a schopnosti projevit se jako samostatná osobnost působící na své okolí. V neposlední řadě je cílem osvojování základů hodnot, na nichž je založena naše společnost. Specifickým cílem je vychovávat ke smysluplnému využívání volného času a vybavovat žáky dostatkem námětů pro naplňování volného času. (Hájek a kol., 2011, s. 10–11)

Konkrétní cíle školní družiny v základní škole Záškola, s. r. o.

Výchovně vzdělávacím cílem školní družiny je:

- vést žáky ke smysluplnému a radostnému využívání volného času v bezpečném a inspirativním prostředí,
- umožnit žákům osvojit si strategie učení a motivovat je pro celoživotní vzdělávání,
- rozvíjet jejich umělecké dovednosti, umožnit jim vyjadřovat se nejrůznějšími prostředky,
- rozvíjet u žáků schopnost spolupracovat a respektovat práci druhých,
- rozvíjet jejich vnímavost a citlivé vztahy k lidem, přírodě a životnímu prostředí,

- zvyšovat jejich pohybové dovednosti a motivovat je ke zdravému životnímu stylu,
- vést žáky k bezpečnému chování a správným hygienickým návykům, utvářet v žácích vědomí národní a státní příslušnosti a zároveň pochopení odlišností a respektu k jiným kulturám,
- vést žáky k otevřené a všestranné komunikaci,
- aktivně zapojit do činností integrované žáky. (Záškola.cz, 2017)

Za cíle školní družiny lze považovat obecný cíl výchovy ve smyslu tradičního ideálu „všestranně harmonicky rozvinutého člověka“. Ve školní družině tato výchova probíhá za pomoci složek výchovy, zpravidla označované jako: rozumová, mravní, estetická, tělesná a pracovní. Tento standard je třeba specifikovat pro aktuální výchovné problémy. Jedním z důvodů, proč rodiče chtějí přihlašovat své děti do školních družin, je snaha čelit sociálně patologickým jevům ohrožujícím děti a vybavit je vědomostmi, dovednostmi a postoji pomáhajícími odolávat nástrahám, které dnešní společnost připravuje. Působení výchovou musí reagovat na nebezpečí, jakými jsou drogy, gamblerství, agresivita a nesnášenlivost. Dnes se nemůžeme spokojit se stanovováním dílčích výchovných cílů, je nutné ve školní družině pojímat výchovu i jako specifickou formu primární prevence sociálně patologických jevů. Rodiče jsou si toho také vědomi, a proto při výběru základní školy hraje významnou roli kvalita nabídky činností výchovy mimo vyučování, které škola nabízí. (Pospíšil, 2010; Hájek a kol., 2011, s. 13)

Výchovné programy uplatňující se ve školách se zaměřují na výchovu ke zdravému životnímu stylu, posilování komunikačních dovedností, zvyšování sociálních kompetencí. Důležitou roli také hraje výchova k odstraňování nedostatků v psychické regulaci chování, schopnost najít své místo ve skupině a ve společnosti. Ve školní družině se mimo jiné formují životní postoje. (Hájek a kol. 2011, s. 14)

Funkce školní družiny

Prvotním požadavkem rodičů na družinu je bezprostřední naplňování volného času jejich dětí, tedy výchova ve volném čase. Vyšším posláním je vytváření návyků na účelné trávení volného času a na získání informací o různých volnočasových činnostech

a praktických dovednostech, což je součástí výchovy ke schopnosti trávení volného času. Školní družina slouží k výchově, vzdělávání a rekreaci žáků. Svou funkci naplňuje činnostmi odpočinkovými i přípravou na vyučování. Obsahově mezi nimi nelze vést přesnou hranici. Odpočinkové činnosti mají odstranit únavu. Lze je provozovat klidovými činnostmi, ale i aktivním odpočinkem v podobě pohybové, sportovní, turistické nebo manuální činnosti. Do této kategorie také patří hry a spontánní činnosti. Zájmové činnosti, které školní družina nabízí, rozvíjejí osobnost dítěte. Umožňují mu nejen seberealizaci, ale i další poznávání a rozvoj dovedností. V dnešní době získává školní družina i novou roli jakožto místo, kde se sdružují děti. Většina dětí totiž při příchodu domů ze školy či jiných zájmových kroužků netráví volný čas s vrstevníky, ale tráví čas doma samy nebo se sourozenci. Venku již nenajdou dětské party, jako tomu bylo dříve. Proto se zde nabízí prostor pro volnou hru. (Hájek a kol., 2011, s. 16)

4 Zájmová činnost

Metodika zájmového vzdělávání nejen ve školní družině

Při tvorbě programu zájmového vzdělávání je třeba se řídit metodikou. Formulovat si konkrétní prostředky, techniky a formy výchovy, které pomáhají naplňovat předem stanovené výchovné cíle. Jde-li o zájmové vzdělávání, musíme mít vždy na mysli odlišnost tohoto způsobu výchovy od běžného školního režimu. Především je nutné mít vždy na paměti princip dobrovolnosti účasti. Věkové složení školní družiny bývá rozmanitější než v běžném školním prostředí, zpravidla je zde také menší počet účastníků než v běžné třídě. Pedagog si v prostředí školní družiny stanovuje rozdílné cíle, jež jsou díky specifickým časovým a materiálním možnostem lépe splnitelné. Nároky na kvalifikaci a přístup vedoucího školní družiny jsou oproti učiteli také rozdílné. (Kaplánek, 2017, s. 125)

Cíle zájmového vzdělávání

„Pokud jde o cíle zájmového vzdělávání, pak je třeba poznamenat, že účastníci zájmových kroužků se obvykle zdokonalují v menším počtu dovedností, případně znalostí, než tomu je ve školním vyučování. Tyto znalosti a dovednosti jsou však

individuálně velmi specifické. V zájmovém vzdělávání není zpravidla dosahování cílů možné požadovat pod sankcí. Kromě toho v zájmovém útvaru jsou oproti škole mnohem víc akcentovány výchovné cíle, ať už jde o rozvoj individuálních vlastností účastníků (například výchova jedince k houževnatosti nebo k solidaritě), nebo o jejich socializaci.“ (Kaplánek, 2017, s. 127)

Jedním ze základních požadavků na pedagoga volného času či další vedoucí zájmových útvarů je nutnost umět správně stanovit a formulovat konkrétní realizovatelný cíl, jehož naplnění lze posléze jednoduše ověřit. *„S trochou nadsázky by bylo možné říci, že učitele bez cílů zachrání učebnice, protože ho i bez cílů provedou celým procesem, a vzdělávání přesto neztratí nic ze své systematickosti. V případě volnočasových činností ale zpravidla nemáme tak podrobně rozpracovanou obsahovou dimenzi kurikula, a tedy je třeba stále a důsledně dbát na cílevědomost našeho pedagogického působení ve volném čase.“ (Kaplánek, 2017, s. 127)*

Téma musí být vnitřně spojeno s cíli, které se odvíjejí od obsahu. Máme-li rozvojové téma (tedy oblast, ve které chceme děti posunout a rozvinout) vymezené obecně, je vždy nutné formulovat v této oblasti vhodné konkrétní cíle. Používáme k tomu tzv. herní téma (jinak též leitmotiv), jež bývá s cílem svázáno volně a může být pouze metaforickým vyjádřením. Na základě symbolického vztahu cílů a tématu je možnost upřesnit si vlastní chápání cílů budoucí akce. Pokud například mezi naše cíle patří poznání přírody, pak leitmotivem může být třeba strom; je-li však cílem poznání interpersonálních vztahů, pak bude vhodnějším leitmotivem například člověk. (Kaplánek, 2017, s. 130–131)

Princip dobrovolnosti

Hovoříme-li o dobrovolnosti na jedné straně, musíme zmínit na druhé straně silnou osobní motivaci, která vedla dítě k tomu, aby se účastnilo aktivit v zájmovém útvaru. Prvek dobrovolnosti neumožňuje kladení nároků na dítě jako ve školním vzdělávacím procesu. Jde o domácí přípravu na aktivitu, disciplínu a přesnost. Chceme-li, aby byl průběh zájmového útvaru úspěšný, je nutné, aby byly ve vzájemném souladu cíle všech účastníků. Tedy jak vychovatele, tak účastníků. *„Vedoucí musí mít vždy na paměti skutečné motivy, které děti do zájmového útvaru přivedly, proto je třeba mluvit o jejich pohnutkách a rámcově je seznámit i s našimi cíli.“ (Kaplánek, 2017, s. 125–126)*

Skupina

Co se týká věku účastníků, je vhodné rozdělit skupinu tak, abychom mohli pracovat s věkově homogenními menšími skupinami. Při určitých činnostech tak lze trénovat sociální dovednosti založené na interakci silnějších se slabšími, starších s mladšími apod. Pro zájmové činnosti je typická malá skupina. Ta umožňuje individuálnější přístup k účastníkům a dává také prostor pro vznik interpersonálních vazeb napříč celou skupinou. Hrozí však riziko, že v malém počtu účastníků nelze realizovat některé aktivity. Vedoucí tedy musí být schopen odhadnout minimální počet účastníků pro realizaci konkrétní činnosti. (Kaplánek, 2017, s. 126)

Zájmové útvary mají obvykle možnost upravit si termíny a časový rozsah jednotlivých setkání podle charakteru činnosti, což jde ve škole pouze výjimečně. Zde musí vedoucí odhadnout přiměřenost zatížení, zvláště u fyzicky náročných činností (s ohledem na věk a zdravotní stav účastníků). Také požadavky na materiál pro realizaci různých akcí jsou mnohem rozmanitější než ve škole. (Kaplánek, 2017, s. 127)

Role vychovatele

Co se týká obecně vychovatele – vedoucího zájmové činnosti, zastává několik rolí. Především má roli instruktora, který vysvětluje, stimuluje a ukazuje činnost, již je třeba zvládnout. Další je role rádce vedoucího účastníky k pochopení smyslu činností a jejich hodnot, čímž děti zároveň motivuje. Důležitá je také role diagnostika a terapeuta, který pomáhá uspokojovat individuální potřeby, řešit konflikty a osobní problémy dětí, překonávat překážky apod. Role animátora umožňuje působit v procesech skupinové dynamiky. (Kaplánek, 2017, s. 128)

Program zájmového útvaru

Program schůzky zájmového útvaru je vystavěn na pedagogem řízených činnostech. Plánování činnosti vždy začíná u cílů – tyto dílčí cíle každé schůzky musejí být v souladu s obecnými cíli formulovanými například v celoročním plánu, a ten jako celek musí vycházet z dalších obecnějších cílů. Při formulaci cílů se vztahujeme k vyšším kurikulárním dokumentům (ve školní družině ke školnímu vzdělávacímu programu zařízení). Musíme respektovat i organizační formy činnosti a rámcový obsah, jenž je vymezen v dokumentech strategického plánování. Na druhou stranu organizační

forma by měla vždy respektovat povahu zájmové činnosti, nikdy by se činnost neměla podřizovat předem danému uspořádání. (Kaplánek, 2017, s. 128–129)

„Při práci s dětmi předškolního věku je tak třeba brát ohled na fakt, že jejich přirozenou a oblíbenou činností je hra, u dětí mladšího školního věku je zase dobré dbát na časté střídání forem, u starších dětí je nutné počítat s tím, že do zájmových útvarů vstupují více než kvůli činnosti samotné spíše kvůli dalším členům skupiny. Specifika plánování činnosti pro různé věkové skupiny lze snadno odvodit z poznatků vývojové psychologie.“ (Kaplánek, 2017, s. 132)

Struktura schůzky zájmového útvaru začíná zahájením schůzky, pokračuje vytvořením společné atmosféry, motivací k činnosti, následuje vlastní činnost, po dokončení je nutné provést hodnocení a pak proběhne závěr schůzky. (Hájek, 2011, s. 175)

Motivace

Pedagog má řadu možností, jak celému procesu vtisknout jedinečnou tvář, která umožní efektivní i atraktivní vzdělávání. Jednou z možností je volba některé z konkrétních technik motivace k samé činnosti v rámci aktivity zájmového útvaru. *„Motivování má vycházet z přirozených potřeb dítěte, nikoliv představ vedoucích. Cílem je vyvolat zájem a současně ukázat cestu, jak jej naplnit. Motivace se samozřejmě liší podle druhu zájmu, zaměření činnosti (jiná může být motivace k činnosti ve sportovním oddíle, jiná zase například u přírodovědného kroužku), ale především volba motivačních technik závisí na věku skupiny, se kterou pracujeme.“* (Kaplánek, 2017, s. 129)

Projektový přístup vedení zájmových útvarů

U současných pedagogů volného času se stále více setkáváme s projektovým přístupem. Jednou z jeho metod je dramaturgické plánování. Dramaturgie v tomto kontextu může na první pohled překvapit. Chápeme ji jako přístup k plánování jakéhokoli programu. Pedagog volného času volí taková témata, která jsou ve společnosti aktuální, lidé jimi žijí. Vybírá témata, jež mají co dát současné generaci dětí a dospívajících. Hlídá napětí, spád a logiku a dbá na dynamiku celého programu. Zjednodušeně lze říci, že v první fázi dramaturgické práce se určuje podoba obsahu budoucí činnosti, v následné fázi dramaturgie se pro tento obsah hledá nejvhodnější forma. (Kaplánek, 2017, s. 129–130)

Dynamika

Pokud jde o dynamiku schůzky zájmového útvaru, tu můžeme zajistit hned několika způsoby. Na dynamiku může působit střídání individuální a skupinové práce, činností pravidelně se opakujících i nárazových. Inspirací může být i samo členění činností dle obsahu, tj. činnosti společenskovední, přírodovědné, pracovní-technické, esteticko-výchovné a tělovýchovné. Nikdy bychom – pokud nám to celkové zaměření zájmového útvaru dovoluje – tyto různé oblasti poznání neměli opomíjet. *„Zařazení obsahově různých aktivit opět velmi významně přispívá k dynamice celého vzdělávacího procesu.“* (Kaplánek, 2017, s. 132)

PRAKTICKÁ ČÁST

5 Metodický program školní družiny s prvky lesní pedagogiky

V následujících odstavcích popisuji, jak celý program vznikal. Vytýčila jsem si tři cíle. C1 je cíl, aby účastník, který byl na programu, zkoumal les pomocí pozorování. C2 je cíl, aby účastník využíval les k odpočinku, ke hrám a tvoření tím, že si vytváří osobní vztah ke konkrétnímu místu i lesu jako celku. C3 je cíl, aby účastník pečoval o zelená místa ve svém okolí. Tento konkrétní program jsem vytvořila pro skupinu dětí mladšího školního věku, které navštěvují zájmový kroužek Do lesa ve školní družině v základní škole Záškole, s. r. o., v Brandýse nad Labem. Kroužek se konal každé pondělí od září do června. Vždy jsme se s kolegy snažili vyrazit s dětmi do přírody. V průběhu školního roku jsme se nevydali ven jen párkrát kvůli nepříznivému počasí. Závěrečné zpracování projektu Mapy stromů, kdy děti kreslily konkrétní stromy, probíhalo venku i ve školní budově. Navštěvovali jsme místa, která jsem vybrala podle konkrétních dřevin. Do některých lokalit jsme se vraceli pravidelně, některá místa jsme navštívili jen jedenkrát. Schůzky se konaly od 13 do 17 hodin. Většinu dětí si však rodiče vyzvedávali již okolo 16. hodiny. Museli jsme s kolegy vždy dbát na to, abychom rodiče včas informovali, kde si mají své děti vyzvednout. Mail se souřadnicemi vedoucí družiny posílala vždy v neděli odpoledne.

5.1 Metodika tvorby programu

V této části práce bych se chtěla blíže věnovat přípravné fázi, a to konkrétně motivaci, která je pro úspěšnost programu důležitá, dále cílům a tématu programu. Tato část práce se zabývá možnostmi propojení prvků lesní pedagogiky do činnosti školní družiny. Spočívá ve vytvoření, částečné realizaci a zhodnocení konkrétního programu ve školní družině. Během tvorby bakalářské práce tedy postupně vznikal program lesní pedagogiky s výsledným názvem Od podzimu do léta s lesní pedagogikou, který jsem částečně vyzkoušela v praxi. Zvažovala jsem dvě varianty programů. Klasickou formu, jež se provádí v době školního vyučování v délce tří až čtyř hodin, tu jsem však zcela vyloučila. Časová dotace pro program nebyla totiž dostačující. V klasické formě lesní pedagogiky prováděné pod dozorem většinou třídního pedagoga není dostatečný prostor pro volnou hru dětí, kterou jsem chtěla bezpodmínečně do programu školní družiny v lese zařadit. Zvolila jsem tedy formu kratší a speciálně upravenou pro tuto skupinu

děti. Vždy jsem totiž musela mít na mysli pravidlo dobrovolnosti, jež patří k trávení volného času dětí ve školní družině. V praxi jsem vyzkoušela dva celé zážitkově-pedagogické programy. Chodila jsem však s dětmi pravidelně na kroužek Do lesa v průběhu celého školního roku. Zde jsem realizovala většinu aktivit z celoročního programu. Pro potřeby bakalářské práce jsem vybrala realizace aktivit v měsících září a dubnu. Závěrečným výstupem celoročního programu bude dlouhodobější pedagogický projekt nazvaný Mapa stromů. S dětmi jsme navštěvovali lokality s vybranými dřevinami a zanášeli objevená místa do Mapy stromů v průběhu celého školního roku. V následujícím textu je tedy popsána příprava a tvorba programu, dále dvě konkrétní realizace, kde jsou vždy zaznamenány konkrétní situace, a následné hodnocení splnění cílů programu. Na závěr kapitoly jsem zařadila celkové shrnutí.

5.1.1 Motivace programu

Nejen v případě programu environmentální výchovy hraje důležitou roli motivace. Především z pedagogického hlediska jde o důležitou oblast osobnosti každého člověka. Motivace je totiž hybnou silou našeho jednání a chování. Je důvodem k rozhodování v situacích, kdy můžeme volit. Snažila jsem se tedy děti při svém programu motivovat k akci tak, aby program byl přínosný pro všechny zúčastněné strany. Velmi brzy se ukázalo, že při vhodné motivaci již nepotřebuji další motory k akci. Motivace je totiž sama o sobě dobrým motorem konání. Snažila jsem se vkládat do programu svůj temperament, charisma i vynalézavost.

Jako prostředky motivace jsem obvykle na začátku programu využila píseň Stromy od Zdeňka Svěráka. Považuji ji za působivou a korespondující s celoročním projektem Mapa stromů. Používala jsem ji jako svolávací signál, že je potřeba se uklidnit, protože se bude něco dít.

Jako motivaci jsem také používala lesnický klobouk, díky němuž jsem se vždy z obyčejné vychovatelky proměnila na lesního pedagoga, zástupce lesníků, který chce dětem představit les. Klobouk má u účastníků vzbuzovat autoritu a umožnit jim, díky osobě spojené s lesem, proniknout do nepoznaných oblastí. S osobou zástupce lesa v klobouku se pojí určité hodnoty, postoje a názory na svět, které jsou vždy pozitivně spojeny s lesem a péčí o něj.

Největší motivací však bylo pro můj program vlastní prostředí. Vždy jsem vybrala pro dané aktivity nejvhodnější místo, jež splňovalo co nejvíce mých požadavků. Využívala jsem prostředí lesa, klidných zákoutí veřejných parků i neobvyklého terénu v místním lesoparku. Chtěla jsem, aby místo samo o sobě podněcovalo a stimulovalo účastníky k aktivitám. Tím ale narážím na problém, který vzniká při přenosu mého programu do jiného prostředí. Doporučuji proto dalším zájemcům o realizaci mého programu, aby před začátkem prošli místní okolí školy a našli zajímavé prvky v přírodním prostředí, které chtějí dětem ukázat. Důležité je vybrat zajímavé stromy, jež chceme zahrnout do celoročního projektu Mapa stromů. Vybrala jsem například kaštanovník jedlý u místního rybníka, kde se také nachází ohniště, právě proto, aby si děti mohly vyzkoušet, jaké plody nám stromy dávají a jak mohou být chutné. Olši jsem například vybrala úmyslně u místního potoka, aby si děti ve volné hře mohly hrát s vodou, která má v teplém (někdy i v chladném) počasí velký hrací potenciál.

Každý program potřebuje cíl, téma (neboli obsah, hlavní myšlenku) a formu (jakým způsobem bude těchto cílů a myšlenky dosaženo). Autor programu by měl již při volbě tématu vše důkladně promyslet.

5.1.2 Cíle programu

Obecné výchovné cíle, ze kterých je nezbytné vycházet při zájmových činnostech ve školní družině, jsem si vymezila ve třech oblastech: rozumové, citové a volní. Všechny stránky osobnosti člověka spolu totiž souvisejí, prolínají se v praxi souběžně, a oddělovat tyto složky lze pouze v teoretické rovině.

V oblasti rozumové jsem si dala za cíl rozšířit dětem vědomosti získané v rámci vyučování, předávat dětem nové vědomosti, propojovat dětem poznatky z různých oborů, konkretizovat obecnější poznatky a jejich praktické uplatnění. Především však bylo cílem rozvíjet u dětí poznávací procesy (vnímání, paměť, myšlení, představivost), intelektuální schopnosti, zájmy a pozorovací schopnosti.

V oblasti citové jsem si dala za cíl umožnit dětem prožívání vztahů k přírodnímu prostředí, kultivovat jejich citové projevy a rozvíjet vyšší city v podobě radosti z poznávání a objevování nového. Cílem bylo také umožnit dětem vnímání a prožívání krásy v přírodě a dobra a zla ve vztahu k životnímu prostředí.

V oblasti volní bylo cílem ovlivňování jednání dětí v podobě vedení k aktivnímu podílu na ochraně a tvorbě životního prostředí, včetně schopnosti přiměřeně zasáhnout v případě poškozování životního prostředí. (Pávková in Hájek a kol., 2011, s. 114)

Inspirací pro stanovení cílů pro mne byly cíle, které si stanovili lesní pedagogové při zakládání organizace Sdružení lesních pedagogů (viz kapitola 1.1). Cíl, kterého bych chtěla v programu lesní pedagogiky dosáhnout, je zlepšit vztah člověk – les a podporovat pochopení lesa jako životního prostoru pro zvířata, pochopit význam a funkci lesa pro člověka. Cílem programu je učit děti mít rád les, který budou využívat ke hrám a k odpočinku. Podstatným cílem je učit děti zkoumat les pomocí studia a pozorování. Cílem je i naučit děti pečovat o les ve svém nejbližším okolí. Posledním obecným cílem je naučit děti upřednostňovat dřevo jako obnovitelnou surovinu před jinými materiály tam, kde je to možné.

Vždy jsem si při přípravě programu stanovila výchovné cíle, pak jsem je metodicky zpracovala a stanovila motivaci a úkoly pro činnosti dětí. Poté jsem získávala, doplňovala a rozšiřovala si odborné vědomosti a dovednosti studiem odborné literatury a konzultací s lesními odborníky (lesními pedagogy). Dále jsem se seznámila s místem, kde se program lesní pedagogiky bude konat. Předcházela jsem tak nepříjemným překvapením v průběhu akce, a otevírala jsem si tak možnosti co nejlepšího výchovného využití. Následovalo plánování, organizační zajištění, materiální zabezpečení a stanovení obsahu programu k plánovaným časovým možnostem. Nato jsem program lesní pedagogiky realizovala podle plánu, průběžně jsem prováděla kontrolu plnění úkolů. Povzbuzovala a oceňovala jsem výkony dětí. Snažila jsem se vždy pružně reagovat na změněné podmínky (v podobě počasí, nálady ve skupině apod.). Závěrem jsem vždy provedla reflexi s dětmi.

5.1.3 Konkrétní cíle

Ve svém programu jsem si vytyčila tři hlavní cíle. Hlavním cílem C1 dle mého plánu je, aby účastník, který byl na programu, zkoumal les pomocí pozorování. Hlavním cílem číslo C2 je, aby účastník využíval les k odpočinku, ke hrám a tvoření tím, že si vytváří osobní vztah ke konkrétnímu místu i lesu jako celku. Hlavním cílem C3 je, aby účastník pečoval o zelená místa ve svém okolí. Aktivitu, které s dětmi na programu budu provádět, vedou k dosažení výše jmenovaných cílů. Cíl je pro mne stav, k němuž se

chci svým programem dobrat. Při stanovování jednotlivých cílů jsem použila metodu SMARTER, která je zkratkou sestavenou z prvních písmen anglických slov označujících, jaké by cíle měly být, aby jejich dosažení bylo reálné. Stanovila jsem si cíle specifické (specific), tedy konkrétní a jedinečné, a to tak, že jsem si odpověděla na otázku, čeho chci dosáhnout nebo co má daná aktivita účastníkům programu přinést. Cíle také budou měřitelné (measurable), především tak, že budu pozorovat výsledky činnosti účastníků. Vždy na začátku programu jsem cíl dětem sdělila, tím ho děti akceptovaly (acceptable). Svoje aktivity jsem vždy plánovala tak, aby cíl byl reálný (realistic), abych byla schopná jej s dětmi zvládnout nejen časově, ale i po stránce fyzických i psychických sil. Vždy jsem se snažila stanovit cíl zajímavý (exciting), aby pro děti byl přitažlivý a chtěly jej plnit. Snažila jsem se cíl také zaznamenat (recorded), aby se účastníci programu mohli vrátit k cílům. Nejčastěji jsem používala fotografie a kresby dětí na místě.

5.1.4 Téma

Než jsem začala rozmýšlet detaily provedení svého programu a chystat si pomůcky, rozmyslela jsem si základ programu v podobě tématu a cílů, kterých chci dosáhnout. Mým hlavním tématem byl les. Jeho vývoj a proměny v průběhu ročních období. Chtěla jsem dětem přiblížit les jako ekosystém, jež je potřeba chápat jako celek, součást přírody. Zároveň jsem dětem představila les jako místo pro trvale udržitelné hospodaření (viz kapitola 1.3). V programu jsem zdůrazňovala význam lesa pro společnost. Pro každou jednotlivou část programu jsem zvolila jako nosné téma název nejdůležitější aktivity a název jednoho stromu. Vybrala jsem deset dřevin, které jsem chtěla dětem vždy jednotlivě představit, tak aby se prostřednictvím tvořivých aktivit blíže seznámily s daným stromem. V každém jednotlivém programu jsem pomocí smyslových, pohybových a badatelských aktivit chtěla děti upozornit na detaily, kterých by si běžně nevšimly. Seznamovala jsem je s obyvateli lesa a ukazovala jsem, že les je přátelské místo plné zajímavostí.

5.1.5 Forma

Formou, jíž jsem chtěla dosáhnout cílů programu, byly hry, které jsou doporučovány pro environmentální výchovu v přírodě. Hra je pro všechna mláďata přirozená, proč ji tedy nevyužít i pro děti? Chtěla jsem totiž, aby děti byly aktivní a rozvíjely se

prostřednictvím svých reakcí. Chápu totiž hru jako dobrodružství s pohybem, kdy se něco děje, kde je prostor k objevování, soustředění na činnost a prostor pro překonávání sama sebe. Hry, jež jsem vybrala do programu, působí na psychiku (například Přírodní symfonie nebo Ty jsi má židle). Některé vybrané hry ovlivňují pocity a postoje dětí (Pravidla chování v lese, Sbíráání odpadků). Další hry obohacují děti o nové zkušenosti a zážitky (Schovávaná v lese, Sojka sází les). Vybrala jsem také hry, které pomáhají zvyšovat sebedůvěru (Poznej svůj strom, Malý stopař). Většina vybraných pohybových her rozvíjí u dětí tělesné schopnosti a psychomotoriku. Klíčovým kritériem při výběru her do programu však pro mne bylo, aby hra otevřela příležitost k prožitku v přírodě a vedla k radosti.

5.1.6 Didaktické zásady pro práci s cílovou skupinou

V této části popisuji zásady, které jsem dodržovala při programu lesní pedagogiky a uplatňovala je i ve formálním prostředí školní družiny. Jde vlastně o obecné zásady vedoucí k naplňování cílů. Jako pedagog jsem vytvářela ve skupině pozitivní klima, jež navozuje pocit sounáležitosti a porozumění, což dětem umožní vyjádřit názor k danému tématu. Odlišovala jsem ve skupině soutěžení a spolupráci, kterou jsem v programu preferovala. Atmosféra spolupráce byla radostnější a uvolněnější, než když se soutěžilo. Používala jsem nejběžnější motivační techniky v podobě oceňování silných stránek v chování a povzbuzování k další práci. Podporovala jsem pohybové aktivity, jež dětem umožnily vybit přebytečnou energii. Zapojovala jsem aktivity podporující zvědavost. Volila jsem pestrou škálu aktivit, aby se v nich mohlo každé, i méně šikovné dítě najít. Nepotlačovala jsem sociální rivalitu, ale vhodně ji usměrňovala. Zpětnou vazbu jsem vždy dávala jmenovitě. Vyvíjela jsem smysl pro povinnost prostřednictvím zadávání vhodných úkolů. Vždy jsem se snažila být spravedlivá, čestná a nikomu jsem nenadržovala. Volila jsem krátké a intenzivní programy a časté střídání aktivit. Stanovila jsem vždy jasná pravidla her a vyžadovala jejich dodržování. Volila jsem rukodělné, smyslové, napodobovací a sběrací činnosti. Vymezila jsem jasná pravidla, jak se chovat v lese. Vždy jsem děti motivovala, podporovala a využívala jejich přirozenou zvědavost. Aktivity směřovaly k poznání dané lokality. Dětem jsem kladla otázky, které vyžadují myšlení vyššího řádu, tzn. že na ně nelze jednoznačně odpovědět. Ptala jsem se tedy proč, jak, kvůli čemu, srovnej, představ si. Kladla jsem důraz na to, aby děti trávily čas nestrukturovanými aktivitami, v bezpečném prostředí lesa, protože

pak budou schopné stanovovat si vlastní cíle a cesty k jejich naplnění, a díky tomu získají klíčové schopnosti pro úspěch i ve svém dalším životě.

5.1.7 Struktura programu

Vybrala jsem vhodný měsíc pro aktivity. Určila jsem strom, o který se budeme více zajímat, včetně zajímavých informací o dřevině, jež na místě ověříme. Volila jsem aktivity spojené se střídáním ročních období, s vývojem lesa, se zvěří, s rostlinami a podobně. Vybírala jsem takové aktivity, které posilují klíčové kompetence k učení, k řešení problémů, ke komunikaci, k sociální a interpersonální kompetenci, občanské kompetenci, a hlavně jsem měla vždy na mysli kompetenci k trávení volného času. Tato kompetence je specifická pro zařízení zájmového vzdělávání, tedy i pro školní družinu. Je třeba rozvíjet u dětí orientaci v možnostech smysluplného trávení volného času a rozvíjet jejich zájmy v organizovaných skupinových i individuálních činnostech. (Pávková in Hájek a kol., 2011, s. 13)

Jako model učení jsem nejčastěji využívala cyklus učení prožitkem. Děti získávaly nějakou zkušenost, tu jsme poté společně reflektovali a došlo k jejímu zobecnění a transferu na novou zkušenost. „*Metody, které se používají pro zážitkovou pedagogiku, jsou hra, zážitek či zkušenost. Patří mezi nejefektivnější způsoby našeho učení a osobnostního rozvoje. Nové poznatky získáváme a ukládáme v kontextu s emocemi doprovázejícími řešení reálných i modelových problémů, vyhraněných situací, týmového rozhodování, přijímání a prožívání nových rolí. Osobní prožitek přináší důležitou zkušenost a tu je potřeba následně reflektovat (pojmenovat, zhodnotit, zobecnit). Takto získané poznatky si obvykle dlouhodobě pamatujeme a snadno si je vybavujeme.*“ (Kašová a kol., 2013, s. 28)

5.2 Celoroční projekt Mapa stromů

Závěrečným výstupem celoročního programu má být pedagogický projekt s dlouhodobějším trváním nazvaný Mapa stromů. Projekt má být vyústěním poznatků, které děti získávaly v průběhu celého roku, tak aby to vedlo k realizaci konkrétní aktivity. V tomto případě vytvoření Mapy stromů místního okolí. Při přípravě jsem dbala na pravidla projektu, aby práce probíhala promyšleně, systematicky a v logickém sledu činností. Organizovala jsem tedy společnou práci, řešila vzniklé situace,

zpracovávala informace, hledala souvislosti, překonávala překážky, spolupracovala a komunikovala ve skupině. Projekt bude probíhat v celém školním roce. Hlavním tématem je přírodní okolí a stromy, které se v něm nacházejí. Prostřednictvím sběru informací v průběhu školního roku od září do června dochází k naplňování projektu. Konečným výsledkem, cílem, je vytvoření mapy okolí s jednotlivými druhy stromů, o nichž se děti v průběhu roku více dozvěděly. Jde o deset vybraných stromů, které mají upozornit návštěvníky dané lokality, kde přesně se stromy v okolí nacházejí, a co zajímavého se o nich děti dozvěděly. Vybrala jsem listnaté i jehličnaté stromy zajímavé svým vzhledem, ale i užitkem, který přinášejí lidem či zvířatům. Když jsem vymýšlela projekt, měla jsem na mysli zcela konkrétní stromy a konkrétní místa, jež jsem chtěla dětem v okolí školy ukázat, a tím i ztraktivnit pro další vycházky. Zvolila jsem projekt, protože práce dětí při projektu směřuje k vytvoření skutečného produktu, který jim dává hlubší smysl. Děti se tak lépe motivují a uvědomují si, k čemu mohou být jednotlivé poznatky užitečné. Práce na projektu nabízí dětem velkou míru vlastní volby, rozhodování a výběru např. pracovních rolí, informačních zdrojů, otázek, postupů řešení, spolupracovníků a svého vlastního pracovního tempa. Děti cítí za projekt odpovědnost. Na začátku roku je nutné jim sdělit, co od nich očekávám. V průběhu projektu je třeba hodnotit nejen vlastní tvorbu mapy, ale i aktivitu a postup při řešení úkolů. Po ukončení práce na projektu je dětem dán prostor k diskusi a určité sebereflexi. Uvědomí si tak, co mohly udělat jinak. (Kašová a kol., 2013, s. 19)

5.2.1 Podpora kooperace v celoročním projektu

Při provádění projektu v programu lesní pedagogiky je třeba dávat pozor na to, aby se děti naučily, jak spolupracovat. Ráda bych u dětí rozvíjela kooperativní dovednosti, na něž mohou navázat ve svém dalším vývoji. Používám specifické řečové prostředky, které se vztahují k součinnosti: „Pomáhejte si, radte se“... je dobré využívat vazby „my“ (asociativní plurál)... Pojdme si teď vyzkoušet, zda tomu již rozumíme...

Vytvářela jsem menší skupiny, někdy jen páry, protože je tato organizace snadnější pro děti, které nepřivykly kooperativnímu způsobu práce. Jasně jsem označila, jaké způsoby chování očekávám. Při spolupráci jsem děti pozorovala a ptala jsem se jich, k čemu došly a jak tomu rozumí. Podporovala jsem při aktivitách, že autoritou a zdrojem informací nejsem jenom já, ale že plnohodnotným zdrojem pro učení může být kdokoliv

z dětí. Používala jsem například otázky typu: „Chce se někdo zeptat Vojty/Lenky?“ (Kasíková, 2005, s. 104–110)

5.2.2 Rizika skupinové práce

Při kooperaci jsem narážela na obtíže u dětí, které mají malou zkušenost se spoluprací danou rodinným zázemím (u jedináčků a dětí s protektivní výchovou). Vytváření společného projektu Mapy stromů je tedy vhodné zařadit do aktivit až ve chvíli, kdy mají děti alespoň základní dovednosti pro kooperaci v malých skupinách. Hrozí totiž riziko, že se najdou ti, kdo úkol odbydou nebo se vůbec nezapojí. Dobrý projekt se pozná podle toho, že žáci si řídí do značné míry práci sami. Vytvářela jsem žákům podmínky pro to, aby se všichni angažovali, ale ne vždy se všichni rovnocenně zapojili. (Kasíková, 2005, s. 108)

Je třeba počítat s efekty skupinové dynamiky. Musela jsem brát zřetel na tzv. free rider effect, kdy jednotlivec ve skupině koná po svém, nesouhlasí-li např. se skupinovým řešením. Dávala jsem také pozor na tzv. sucker effect, kdy členové skupiny nechají práci na druhých, když je to pro ně výhodné. Přidělovala jsem problematickým žákům ve skupině specifické role: velkému mluvčkovi roli pozorovatele, méně angažovanému roli zapisovatele apod. (Kasíková, 2005, s. 118)

5.2.3 Reflexe skupinové práce

Je nutné důsledně pracovat s reflexí skupinové činnosti. Vyzývat děti, aby zhodnotily, jak přispívaly ke skupinovému úsilí a přemýšlely o tom, jak napomoci k tomu, aby se příště zapojili všichni. Dávala jsem otázky směřující k tomu, co by dětem pomohlo, aby se cítily zapojeny. Nevnucovala jsem nikomu spolupráci, ale nabízela jsem ji, protože ji beru jako prostředek k učení. Pracovala jsem s časem na přemýšlení, pokud jsem dětem kladla otázky.

Ukazovala jsem dětem, že není vždy možné a žádoucí dojít ke kompromisu. Nesouhlasit s názorem je možné. Je to rozvoj dovednosti nesouhlasit, tj. sociální dovednosti, která má svoji verbální i neverbální složku. Při kooperaci jsem především děti sledovala (monitorovala). Intervenovala jsem, jen pokud to bylo nutné. Jinak to děti považují za vyrušování. (Kasíková, 2005, s. 108–131)

5.3 Metody evaluace

Hodnocení kvality environmentální výchovy může být uskutečněno odbornými recenzenty, autoevaluací nebo jinou osobou. Sebehodnocení autora programu okamžitě po návštěvě kolektivu vede k vylepšování programu, respektive formy jeho realizace. Ve svém programu jsem tedy prováděla autoevaluaci a kladla si otázky: „Pracovala skupina dobře, nebo se děti zabývaly něčím jiným (rušily)? Zaujal program žáky, tzn. korespondoval s jejich potřebami, odpovídal jejich věku? Vyšel program časově, nevznikaly prostoje či trauma z nedokončené práce?“ Hodnocení jinou osobou přítomnou na programu hodnocení může mít samozřejmě různé formy v podobě náslechu, po kterém si oba kolegové o programu přátelsky popovídají a společně hledají možná vylepšení, hodnocení snažíci se o objektivitu (např. záznam do hodnoticího archu) nebo dotazníku. Bohužel se mi při provádění většiny akcí nepodařilo do hodnocení programu zapojit své kolegy, protože ti se věnovali dětem se specifickými poruchami chování, které do konkrétní školní družiny docházejí. (Jurčíková, 2014, s. 1)

5.4 Program

5.4.1. Představení celoročního programu lesní pedagogiky ve školní družině

Vychovatel/lesní pedagog se v klobouku představí třídě, zatímco z mobilu zní píseň Zdeňka Svěráka Stromy. Tímto děti zve do lesa jako lesní průvodce, který s nimi podnikne minimálně deset výprav do nejbližší „divočiny“ ve všech ročních obdobích, a tam pro ně připraví různé aktivity. Vychovatel/lesní pedagog dětem vysvětlí, že je čeká roční projekt v podobě vytvoření Mapy stromů (ukáže jim velkoformátový papír s mapou blízkého okolí). Vysvětlí jim, že mapu budou tvořit společně a informace, jež do ní děti zanesou, budou sbírat celý školní rok v jejich okolí. Pedagog položí otázku, na co se děti nejvíce do lesa těší? Je potřeba dát prostor každému.

Pak následuje krátká instruktáž, jak se do lesa připravit. Formou otázek společně s dětmi se vytvoří plakát, na který každé dítě napíše/nakreslí, na čem se dohodli všichni účastníci výpravy, že je nutné vzít si s sebou.

Doporučené vybavení pro děti: pevná obuv, vrstvené oblečení s dlouhým rukávem i za tepla, pokrývka hlavy, batoh, pláštěnka, podsedák, svačina, tekutiny, tužka, papír, nůž, repelent, fotoaparát.

Vybavení pro pedagoga: batoh, košík, pláštěnka, podsedák, svačina, tekutiny, pásky nebo šátky přes oči, pytel na odpadky, košík na přírodniny, lékárnička, lano, repelent, sada obrázků zvířat, tužky, papíry, izolepa, nůžky, odborné kartičky, formulář s přípravou programu, kuličky, mapa, nůž, fotoaparát či mobil s fotoaparátem, buzola/kompas, fonendoskop.

Program je nejvhodnější zahájit v září a dokončit začátkem června. Dle osobní zkušenosti mohu doporučit pravidelnou návštěvu lesa asi jednou týdně. První měsíce si děti zvykají na nové prostředí, učí se poznávat les a pravidla pobytu v něm, teprve od listopadu se s místem začínají sžívat. Měsíční program lze tedy upravit tak, že na každý týden vybereme jen určité aktivity, další použijeme příští týden nebo připravíme další aktivity z publikací, které jsem využívala k vytvoření svého programu.

Vybrala jsem důkladně místa, jež jsem chtěla dětem přiblížit. Na těchto místech jsem zvolila konkrétní stromy, které by mohly pro děti být atraktivní. Například v tom, že poskytují konkrétní užitek v podobě jedlých plodů. V chladnějším období jsem vybírala konkrétní místa, kde je možné rozdělávat oheň, u kterého se děti mohou ohřát, pokud je jim zima.

Školení lesní pedagogiky, jež jsem absolvovala, bylo zaměřené především na vědomosti, protože je představováno dětem školního věku v době vyučování za přítomnosti školního pedagoga. V tomto konkrétním programu pro školní družinu jsem však musela vždy brát na vědomí, že nejde o školní vyučování, ale o aktivní trávení volného času dětí. Musela jsem také dbát na princip dobrovolnosti a děti do ničeho nenutit. Vždy jsem však dbala, aby děti byly spokojené a program je bavil. Prioritou byla radost a uspokojení z udělané práce. Předávala jsem dětem nové informace z oblasti environmentální výchovy, vždy jsem však do programu zařadila praktickou činnost. Svým osobním příkladem a výkladem jsem dbala na to, aby byl prostor pro zlepšování chování dětí vůči přírodě. Kladla jsem důraz na interdisciplinární práci, tak aby děti mohly propojovat své získané informace s těmi, které již mají. Vždy jsem vycházela z potřeb účastníků programu a přizpůsobila ho jejich věku. Celoroční program má v dětech vypěstovat návyky udržitelného způsobu života, například tak, že pochopí, že za každý vykácený strom v lese je lesník povinen zasadit okolo deseti nových stromků. Krédem při vytváření programu bylo, aby byl reálný a navazoval na

současný svět a jeho problémy. Vždy jsem se snažila jít s dětmi ven, za každého počasí, a poskytovala jsem možnost, aby děti vzdělávala sama příroda.

Program Od podzimu do léta s lesní pedagogikou

5.4.2 Září

Název: Seznámení s lesem – pravidla, vybraný strom olše (1h 45 minut + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník poznává les a pravidla, která je zde nutná dodržovat,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s dřevinou – olše.

Motivace (5 minut): Až skupina školní družiny dorazí na kraj lesa, oficiálně je přivítá lesní průvodce s kloboukem na hlavě a pozve je dál na návštěvu do lesa, kde zažijí dobrodružství, a na konci cesty je čeká ukrytý poklad (například látkový sáček na malé poklady, které v lese najdou).

Aktivity:

Orlí hnízdo (15 minut) – aktivita vhodná na začátek programu. Cílem je společně si vytvořit místo pro klid a povídání. Každý účastník najde klacek, potom se postaví se všemi účastníky do kruhu a položí klacek před sebe. Okraj takto vzniklého kruhu bude dále zarovnan starými klacký. Klacký jsou pokládány tak, aby si zde skupina mohla pohodlně sednout. Takto vzniklé hnízdo slouží během vycházky vždy jako bod setkání. (podle Amann, 2003, s. 40)

Pravidla chování a pobytu v lese (20 minut) – hra, pro niž pedagog připraví v lese kartičky s obrázky, povolení a zákazů v lese. Cílem hry je seznámit se s tím, co říká lesní zákon o chování člověka v lese z hlediska rekreačního pobytu. Děti doběhnou na místo, které je vymezené pro obrázky s piktogramy. Po návratu k pedagogovi vytvoří kruh, aby bylo vidět na každé dítě a obrázek, jež drží v ruce. Uprostřed kruhu jsou dvě karty s nápisem ano a ne. Každý přečte, pantomimicky předvede nebo samostatně popíše, co na daném obrázku je. Po ukončení svého představení pravidla/povolení musí

piktogram přiložit na kartu ano/ne. Jde o pravidla: nekřičet, nerozdělávat oheň, neodhazovat odpadky, nejezdit na kole jinde než na značených cestách, nesázet svévolně stromy, nekouřit a nejezdit do lesa autem. Pozitivní pravidla: se psem do lesa na vodítku, můžeš sbírat houby, lze objímat stromy, lze si v lese stavět z přírodnin, lze sbírat maliny, ostružiny, houby, lze se koupat v potoce. (vlastní aktivita)

Sbírání odpadků (15 minut) – aktivita, při níž je cílem podpořit u účastníků dodržování pravidel v lese. Jde o sbírání odpadků, které si pedagog připraví před akcí, když si jde obhlédnout terén, kde se bude program konat. Někdy je třeba si trochu odpadků přinést z domova (nejčastěji nosím barevná víčka od plastových láhví, která děti navedou k místu, kde je více odpadků). Děti pak požádáme, aby zhodnotily, zda se tady v okolí chovají návštěvníci podle pravidel. Pokud ne, šlo by to nějak napravit? Další rozšířením aktivity sbírání odpadků je situace, kdy děti dojedí své svačiny a odpadky si pak sbalí do vlastního batohu. (vlastní aktivita)

Neobvyklé perspektivy (20 minut) – hra, kdy je cílem zlepšit vnímání, objevit neobvyklé způsoby pohledů, podnítit zvědavost. Děti v průběhu hry chodí sem a tam a všímají si lesa. Přitom objevují nové a neobvyklé pohledy, způsoby sledování, např. drží hlavu šikmo, dívají se mezi nohama zpět, lehnou si na zem a prohlédnou si zem, lehnou si na záda a dívají se nahoru, meze se fantazii nekladou. Na závěr hry je třeba sdílet s dětmi jejich zážitky formou otázek: „Co jste zahlédly?“ „Jak se vám to líbilo?“ „Co zajímavého/humorného/zajímavého jste viděly?“ (podle Jurčíkové, 2014, s. 9)

Vybraný strom – olše (15 minut) – aktivita, při níž je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o olši. Roste na vymletých půdách řek, jezer a bažin, tím břehy zpevňuje. Kořeny sahají až do vody. Listy jsou lepkavé, nežloutnou a na podzim opadají zelené. Dřevo je po skácení bílé, později nažloutlé, pak až do červena, vypadá to, jako by z něj vytékala krev. Ve vodě je dřevo nezníčitelné, proto se využívalo ke stavbě můstků přes bažiny. Čaj z listů je vhodný při horečce či nachlazení. Aktivita v podobě zkoumání zbarvování dřeva po uříznutí větve. Účastníci pozorují proměny barev. Výstup: fotografie/malba olše na Mapě stromů. (vlastní aktivita)

Hledání pokladu (5 minut) – pedagog musí nepozorovaně ukryt poklad. Děti ho pak objeví a rozbálí, najdou sáčky na přírodní malé poklady (kamínky, klacíky, mrtvé

brouky, listy, šišky, suché plody apod.) Cestou k místu, kdy si je budou vyzvedávat rodiče, lze děti pobízet, ať hledají přírodniny, které se jim líbí. (podle Danišové, 2016)

Závěrečný kruh v orlím hnízdě (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali společně na vycházce, ptá se otevřenými otázkami: „Co se vám, děti, líbilo?“ „Jaká pravidla chování v lese znáte?“ „Co konkrétního jste si zapamatovaly o vybrané dřevině?“ Děti dostanou nabídku od pedagoga, že si mohou z lesa odnést přírodniny, které mohou použít na vytvoření výstavky o lese doma či ve škole. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli strom olši, nebo nalepí list, plod či fotografii vlastního stromu. (vlastní aktivita)

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.3 Říjen

Název: Barvy lesa, vybraný strom jeřáb (1 h 40 minut + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník poznává les všemi smysly (především zrakem),
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník hodnotí svůj pobyt v lese z pohledu lesních obyvatel (ne/ruší jejich pobyt),
- účastník se seznámí s dřevinou – jeřáb.

Motivace (10 minut): Pedagog má při příchodu do lesa klobouk na hlavě. Připomene pravidla chování v lese. K dětem krátce promluví: „Přichází do lesa podzim, na stromech a keřích dozrávají plody, které vítr a zvěř roznáší po okolí. Lesní zvířata se začínají připravovat na zimu. Cpou se k prasknutí, aby si vytvořila silnou tukovou vrstvu. Některá zvířata si hromadí zásoby, které nejčastěji zahrabávají. Stromy a keře odvádějí velké množství mízy (jako by rostlinné krve) zpět do kořenů. Z listů se ztrácí zelené listové barvivo. Díky ostatním barvivům v listech, jež v nich zůstávají, se les odívá do pestrobarevného šatu. Listy pak usychají a opadávají. Ptáci přestávají zpívat a hmyz se ukrývá do svých skrýší. Pojdme si i my si vyzkoušet, co se dá v lese najít a vidět.“ Společně si pak s dětmi zazpívá píseň Zdeňka Svěráka Stromy.

Aktivity:

Lovení barev podzimu (20 minut) – pedagog požádá děti, aby prozkoumaly barvy, které mají na svém oblečení. Úkolem je najít tyto barvy v přírodě okolo sebe. Vybereme místo, kde lze trhat trávu, kytky, sbírat barevné listy. Ptá se děti: „Najdete všechny barvy, které máte na sobě?“ „Jakou barvu najdete v lese nejrychleji?“ „A naopak, kterou barvu je zde těžké najít?“ Děti si barvené přírodniny sbírají. Budou je potřebovat na další aktivitu. Na konci hledání se pedagog dětí ptá, jak jim šlo hledání, jaké barvy v lese našly, jaké naopak ne, co zajímavého během hledání objevily? (podle Jurčíkové, 2014, s. 10)

Obtisk přírodnin na plátno (30 minut) – pedagog ukáže dětem výtvar, kdy na plátno velikosti A4 obtiskl přírodniny tak, aby vytvořily obraz, např. motýla. Cílem je vyrobit si takový obraz samostatně. Každý si najde velký kulatý kámen. Na polovinu plátna rozloží měkké přírodniny (listy, květiny, měkké plody stromů) tak, aby tvořily půlku obrazu. Poklepáváním na přeložené plátno se barvy přírodnin dostávají do látky. Pokud bude pedagog hodnotit, zaměří se pouze na popis a provedení práce. Otázkami pak dítě navádí k vlastnímu sebehodnocení postupu vzniku díla. Na závěr si děti prohlédnou všechna plátna. Sednou si do kruhu a podávají si jednotlivá plátna kolem dokola, až k nim doputuje opět jejich vlastní. Lze zdůraznit a ukázat některé zajímavé nálezy/barvy apod. (podle Amann, 2003, s. 429)

Schovávaná v lese (15 minut) – nejdříve se domluví hranice, za které není možné chodit. Je dobré zvolit členitý a zarostlý terén, aby se děti měly kam schovat. Zvolí se místo, jež bude pramenem pro žíznivá zvířata v lese. Lze vytvořit místo z hromady batohů dětí. U studánky číhá jestřáb-učitel, koho zahlédne, toho uloví. Na povel „jestřáb letí!“ se žáci schovávají dál od pramene. Úkolem je co nejvíce se přiblížit k prameni. Pedagog popisuje oděv, který uvidí. Pokud žák uslyší popis svého oděvu, musí se vzdálit a lépe schovat. Cílem je vyzkoušet si a zažít, jak důležité je v lese splýnout s okolím, pokud nechcete být snadná kořist. Doporučuje se hrát více kol, kdy se mění osoba jestřába. Závěrem hry je důležité sdílení zážitků. Pedagog klade otázky: „Co vás, děti, prozradilo?“ „Jaké oblečení vám pomohlo se dobře skrýt?“ „Jak jste se cítily, když byl popsán váš oděv?“ (podle Danišové, 2016)

Vybraný strom jeřáb – (15 minut/s vařením 60 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o jeřábu. Je známo až 200 druhů jeřábů. Je to otužilá dřevina, dobře snáší i znečištěné ovzduší. Dřevo je tvrdé, vhodné k výrobě nábytku, lisů na víno, hudebních nástrojů. Z plodů se vyrábějí marmelády, džemy i víno. Aktivita: sběr plodů na výrobu marmelády na blízkém ohništi (pak je nutné mít s sebou vodu, cukr, kotlík, sirky, skleničky na marmeládu). Tvrdé plody sbírají děti a navlékají je na připravenou jehlu s nití, a tím tvoří náhrdelníky. Výstup: fotografie/malba jeřábu/marmeláda/náhrdelníky. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde roste strom jeřáb. (vlastní aktivita)

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.4 Listopad

Název: Sojka sází les, nejsou kaštiny jako kaštiny a pro koho jsou, vybraný strom kaštanovník jedlý (2 h + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník poznává les všemi smysly (především hmatem a chutí),
- účastník zná nároky obyvatel lesa na jejich potravu,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s dřevinou – kaštanovník jedlý.

Motivace (5 minut): Pedagog má při příchodu do lesa klobouk na hlavě. Připomene pravidla chování v lese. K dětem krátce promluví: „Je čas, kdy zvířata dokončují sběr zásob na zimu. V lese si je schovávají tak, aby je, i když napadne sníh, mohla najít, ale ostatní zvířata je nenašla. I my si dnes zahrajeme na lesní zvířátka, jež si budou dělat zásoby. Zároveň nasbíráme pro některá zvířata plody, které jim pak v zimě doneseme do krmelce.“ S sebou košík na přírodniny (žaludy, kaštiny). Společně si pak s dětmi zazpívá píseň Zdeňka Svěráka Stromy.

Aktivity:

Sojka sází les (30 minut) – tato hra dětem přiblíží strategii sojky v zimním období. Všichni účastníci budou představovat sojky. Vysvětlíme strategii schovávání do pařezů, pod kořeny, tak aby v případě vykradení místa zůstaly ještě další zásoby. Každý obdrží patnáct oříšků, které si podle způsobů sojek poschovává. Všichni se musí snažit schovat je tak, aby je mohli snadno najít, ale zároveň aby je nenalezly ostatní sojky. Na schovávání oříšků mají účastníci 2 minuty, nesmí být na jednom místě všechny. Když jsou všechny oříšky poschovávány, hra pokračuje. Změníme lokalitu asi o 30 metrů. Děti teď budou hledat oříšky, vždy v určitém časovém rozmezí a jen po určitých porcích. Pošleme děti, aby během jedné minuty přinesly dva oříšky. Kdo přinese jen jeden, může hrát ještě jednou. Kdo nepřinese žádný, vypadává ze hry, neboť hladoví. V prosinci je chladno a sojky mají hlad. Pedagog tedy zadává úkol přinést dva oříšky během dvou minut. V lednu sněží, sojky musejí přinést čtyři oříšky během jedné minuty. Kdo přinese méně oříšků, než je zadáno, vypadává ze hry. V dubnu již není nutné hledat zásoby. Kdo nevypadl ze hry, přežil tuto zimu. Pedagog se ptá dětí: „Jakou strategii jste, děti, zvolily?“ „Co se stane se sojkou, které někdo skrýš vykrade?“ Co se stane se semeny, jež nikdo nenalezne?“ „Kdo tedy nevědomky sází les?“ (podle Jurčíkové, 2014, s. 27)

Zásoby veverkám (10–15 minut) – tato hra je cvičením rychlosti a obratnosti. Pedagog se ptá dětí, jakým způsobem přežívají zvířata zimu? Některá zvířata si dělají zásoby (veverka si schovává šišky a oříšky), některá upadnou do zimního spánku. Děti si pomocí podsedáků vytvoří kruh. Podsedáky jsou jejich domeček, do kterého si budou sbírat zásoby potravy na zimu. Uprostřed kruhu je velká hromada šišek, již tam děti nanosily společně s pedagogem (mělo by tam být minimálně 150 šišek, což je denní potřeba potravy veverky). Úkolem každého dítěte bude nosit z této hromady vždy po jedné šišce do svého domečku, a to tak, že se musí pohybovat skákáním jako veverka (lze obměnit, že se bude skákat po jedné noze a domečky se dají do větší vzdálenosti od hromady). Hra končí, když jsou zásoby rozebrány. Pedagog dává prostor na sdílení zážitků otevřenými otázkami. (podle Jurčíkové, 2014, s. 9)

Výroba kaštanových zvířátek a hraní divadla (20–30 minut) – pedagog s dětmi sbírá pod jírovcem maďalem kaštany. Ptá se, která zvířata mají ráda kaštany (divoká prasata). Upozorní, že existuje kaštanovník, který dnes také uvidí, a ten má plody jedlé i pro lidi.

Do nasbíraných kaštanů pak děti vytvoří nebozízkiem díry, do těch mohou zapíchat špejle, a vytvořit tak různá zvířátka. Nabízí se prostor zahrát si divadlo o tom, jak se lesní zvěř připravuje na zimu (veverka, divoké prase, srna, jelen, ježek apod.). Divadlo není povinné, dává prostor dětem, které si chtějí zkusit tvořivé hraní. (vlastní aktivita)

Vybraný strom – (40 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o stromu kaštanovníku jedlém. Pochází z Malé Asie. Plody se jedly už v pravěku. Dožívá se až 1000 let. Z listů se vyrábí nálev uklidňující kašel. Aktivita: sběr a pečení jedlých kaštanů/donesených brambor. Rozdělávání ohně a následné pečení v alobalu v popelu. Potřebujete: alobal, sirky, klacek na lovení kaštanů v popelu, brambory ve slupce. Výstup: fotografie/malba kaštanovníku. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našly strom kaštanovník. (vlastní aktivita)

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.5 Prosinec

Název: Kde se bere vánoční stromek? (2 hodiny + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník se seznámí se základními principy hospodaření v lese, zjistí, kde se bere vánoční stromek,
- účastník zažívá les všemi smysly (hlavně hmatem),
- účastník se učí orientaci v terénu,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s vybranou dřevinou – jedle.

Motivace (5 minut): Pedagog má při příchodu do lesa klobouk na hlavě. Připomene pravidla chování v lese. K dětem krátce promluví: „Nastala doba, kdy jsou dny kratší než noci. Do lesa přichází zima, zvířata a stromy se uložili k zimnímu spánku. I my se proto budeme chovat tiše a klidně, abychom nikoho nerušili. Pojdme si vyzkoušet, co se

dá v lese najít a vidět třeba díky stopám ve sněhu či blátě. Společně si pak s dětmi zazpíváme píseň Zdeňka Svěráka *Stromy*, velmi tiše, tak abychom nabudili poklidnou náladu.

Aktivity:

Jak roste les aneb kde se bere vánoční stromek? (25 minut) – cílem je předání základních informací o vývoji lesa. Na webu lesnipedagogika.cz lze najít informace, jak roste les v online hrách *Lesníkův učeň*. Od sázení stromků v rádcích, ochranu před zvěří v oplocenkách, po prořezávku například na vánoční stromky, probírku v dalších letech až po vykáčení stromů a do dvou let znovuvysazení nových stromů. Tento cyklus lze názorně předvést na území označeném provázkem, zde názorně sázet semenáčky ze šišek a žaludů/buků/habrů. Pak provést po cca 10 letech růstu stromků prořezávku pro vánoční trh, po 30 letech probírku, po 20 letech další probírku, po 100 letech vymýcení lesa a znovuvysazení nových semenáčků. Děti se mohou střídat v rolích lesníků, kteří se o pomyslný les v oplocence starají. Otázkami se děti ptát, co se ze dřeva vyrábí? K čemu les slouží? Kdo určuje, které stromy v lese zůstanou? Vidí v tomto pěstování lesa trvale udržitelné hospodaření? Co to tedy znamená? Jak vysvětlit trvale udržitelný rozvoj? (vlastní aktivita)

Běhačka (20 minut) – cílem hry je prožít si situace, kdy naše návštěva v lese může ovlivnit lesní obyvatele. Děti ve vymezeném prostoru mohou volně běhat, na slovo sojka se zastaví a poslouchají zadání. Vytvořte skupinu o počtu 2/3/4. Varianty: rozdělte role houba, houbař, který kope do hub; panička, pes, zajíc; člověk v lese, který sebere odpadky, co do lesa nepatří. Pak zazní sojka a jiné zadání. Počet kol se přizpůsobí tomu, jak moc bude hra děti bavit. Závěrem je důležité sdílet s dětmi jejich zážitky: Jak se cítily v roli stále utíkajícího zajíce? Co prožívaly, když sbíraly odpadky? Jak se cítily v roli houby, když do nich měl člověk kopnout? (podle Danišové, 2016)

Poznej svůj strom (20 minut) – pedagog rozdělí děti do dvojic. Jedno dítě z dvojice si nasadí zástěrku na oči a nechá se zavést druhým dítětem k libovolnému stromu. Tento strom si pořádně osahá tak, aby bylo schopné jej poznat. Poté se vrátí na místo, ze kterého vyšly. Tam si sundá zástěrku a zkusí najít svůj strom. Nato se děti vymění a celý postup se zopakuje. Závěrem se pedagog dětí ptá, jak byly úspěšné v hledání stromu, když si pásku sundaly. (podle Amann, 2003, s. 165)

Zkouška orientace (20 minut) – hra pomůže dětem procvičit si znalost světových stran a dovednost správného stanovení v terénu. Na začátku se zopakuje určení světových stran, ukáže se kompas či buzola a vysvětlí se, jak se s nimi pracuje. Na vybraném místě v lese, které je vhodné pro běhání (bez větví) se označí střed hracího území. Děti pak společně s pedagogem určí pomocí kompasu/buzoly strom, jenž roste přímo v severním směru. Je vhodné vybrat například červený krepový papír/kartičku s písmenem S jako sever. Stejným způsobem se vyberou stromy či objekty, které jsou na východ, západ a jih a označí se jinou barvou krepového papíru. Když jsou stromy označené, shromáždí se všechny děti uprostřed. Pedagog pak zavolá název jedné světové strany a děti musí co nejrychleji doběhnout ke správnému stromu a dotknout se ho. Kdo doběhne poslední, je vyřazený a jde k pedagogovi. Po několika kolech se označí stromy ve směru vedlejších světových stran (severovýchod, jihovýchod...) a hru začínají znovu všechny děti. Na závěr si všichni zopakují, kde se nachází jaká strana, a krepový papír se z lesa odnese. (podle Synka, 2012, s. 94)

Vybraný strom – (20 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Jedle je strom, který dnes většina domácností kupuje jako vánoční stromek. Jedlí je 55 druhů, strom dorůstá až do výšky 50 metrů a dožívá se až 500 let. Špatně snáší znečištěné ovzduší. Dřevo má měkké a lehké, používalo se na šindele na střechy a důlní podpěry. Ty před zlomením varovaly zvukem horníky, kteří tak měli šanci důl opustit. Z jehličí se připravuje teplý vývar určený k inhalaci při nachlazení. Natrháme si tedy pár větviček, z nichž si uvaříme odvar. Výstup: fotografie/malba jedle. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu okolo ohně a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli jedli. (vlastní aktivita)

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.6 Leden

Název: Poznávání pobytových znamení lesní zvěře a pozorování vlastností sněhu (1 hodina 40 minut + prostor na volnou hru, především běhací díky předpokládaným nízkým teplotám)

Cíl programu:

- účastník si procvičí postřeh a soustředění prostřednictvím zkoumání stop ve sněhu,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s dřevinou – modřín opadavý.

Motivace (5 minut): Pedagog má při příchodu do lesa klobouk na hlavě. Připomene pravidla chování v lese. K dětem krátce promluví: „V lese je již zima, zvířata a stromy odpočívají. Chováme se proto tiše, abychom nikoho nerušili. Dnes se staneme stopaři, kteří podle pobytových znamení budou poznávat, kdo v lese nespí a hledá něco na zub.“ Společně si pak s dětmi zazpíváme píseň Zdeňka Svěráka Stromy, velmi tiše, tak abychom nabudili poklidnou náladu.

Aktivity:

Malý stopař (20 minut) – hra by měla dětem ukázat, že různá zvířata zanechávají na čerstvém sněhu různé stopy a že podle těchto stop se dá poznat, které zvíře je zde zanechalo. Lze také vysvětlit, jak různá zvířata překonávají nejnepríznivější období roku (odlet do teplých krajín, zimní spánek, zásoby na zimu...). Pedagog má připravené obrázky zvířat/ptáků a jejich stop. Na vycházce, nejlépe na čerstvě napadlém sněhu, děti zkoušejí hledat stopy. Je vhodné děti dovést ke krmelci. Podle určovacích klíčů (nejlepší má Rezekvítek Brno) děti přiřazují správně stopy k obrázkům zvířete. Stopy si děti kreslí do notýsků nebo fotografují. Ve škole se pak vytvoří výstava, k níž se děti mohou vracet. (podle Synka, 2012, s. 98)

Pobytové známky (20 minut) – uvedeme rozdíl mezi myslivcem (mimopracovní neplacená aktivita) a lesníkem (placené povolání). Zvěř zanechává různé pobytové známky, podle nichž je může myslivec lehce rozpoznat. Zjistí tak, kudy se zvěř pohybovala, kolik kusů bylo na daném místě, případně čím se živí atd. Ve vymezeném prostoru rozmístí lesní pedagog pobytové známky (foto trusu, lebky, shozy, spárky, peří), které se děti snaží najít. Poté je namalují na kartičky a společně s pedagogem poznají. Vhodné je u každého druhu zvěře zavábit na vábničku, a napodobit tak zvuk daného druhu. (podle Amann, 2003, s. 218)

Je sníh čistý? (20 minut) – hra ukáže dětem formou pokusu, jak se liší čistota sněhu podle místa, odkud se sebere. Pedagog pak může dětem vysvětlit, proč se liší sníh sebraný v přírodě či na ulici. S sebou jsme vzali průhledné uzavíratelné krabičky stejné velikosti. Do každé krabičky nabereme zhruba stejné množství sněhu z různých míst, která venku míváme. Doporučuji sníh z blízkosti chodníku, pole, louky apod. Všechny krabičky popíšeme, aby se vzorky nepomíchaly. Po návratu do školy nebo u ohně necháme v teple sníh v krabičkách zavřený. Po určitých časových intervalech mohou děti pozorovat, jak rychle sníh taje. Po úplném roztátí si pedagog spolu s dětmi prohlédne všechny vzorky a ptá se dětí, která voda se jim zdá čistá/špinavá. Podle toho pak mohou určit, kde byl sníh nejčistší, a povídat si o tom, proč tomu tak je. (podle Synka, 2012, s. 81)

Vybraný strom – (20 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o modřínu opadavém, který bude zrovna holý. Je vhodné se ke stromu vrátit v průběhu června, kdy již bude mít zase jehličí. Dožívá se až 500 let. Nebývá napadán dřevokazným hmyzem a není náchylný k hnilobě. Pryskyřice se používala jako příměs k barvám, v 17. století ji využívali slavní malíři. Aktivita: hledání pryskyřice a přimíchání do hlíny rozpuštěné ve vodě, následné malování na papír štětcí. Výstup: fotografie/malba modřínu. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (15 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu (okolo ohně, který se k tomuto období hodí) a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy a závěry z pokusu. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli modřín. (vlastní aktivita)

Volná hra dětí – tvoření staveb ze sněhu (nory, hrady, zábrany, iglú, sněhové postavy andělů, skákání do závěje apod. časově dle možností).

5.4.7 Únor

Název: Výchova lesa (2 hodiny a 20 minut + prostor na volnou hru, především běhací aktivity pro zahřátí)

Cíl programu:

- účastník pozná, proč je třeba vychovávat les kácením,
- účastník pozná různorodost kůry stromů, procvičí si hmat,
- účastník spolupracuje ve skupinách,
- účastník zná nároky obyvatel lesa, respektuje lesní prostředí i jeho obyvatele,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s dřevinou – buk.

Motivace (5 minut): Pedagog má při příchodu do lesa klobouk na hlavě. Připomene pravidla chování v lese. Krátce promluví k dětem: „Les odpočívá. Stromy shodily listí a nerostou. Jen jehličnaté stromy (mimo modřínu) jsou zelené. Pro zvěř je les přívětivý tím, že je v něm stálá teplota, která chrání před ledovým chladem. Lesník označuje stromy vhodné k pokácení (nejen ty nemocné, jež je nutné odstranit). Díky zmrzlé půdě se často v zimě těží v lese dřevo.“ Společně si zazpíváme píseň Zdeňka Svěráka Stromy.

Aktivity:

Výchova lesa (30 minut) – výchovu lesních porostů provádí lesník celoročně. V zimě je však díky opadanému listí lépe vidět na stav stromů. Z porostu je třeba některé stromy odstraňovat. Hlavní důvody odstranění stromu jsou zdravotní (strom je napadáný škůdci, houbami, je poškozený zlomem apod.). Společně s dětmi najdeme v blízkosti právě takový strom. Uvolňovací výběr se provádí k uvolnění cílových stromů, a tím k podpoře jejich dalšího růstu. Najdeme tedy stromy, které vadí v růstu jiným. Lesníci také používají druhový výběr (např. odstraňují břizu, jež utlačuje dřeviny cílové skladby) a tvarový výběr (např. dvojáky = strom s více kmeny). Dětem ukážeme stromy vhodné k pokácení z výše zmíněných důvodů. Ptáme se: Proč je lesník v lese nenechá, co se z vytěženého dřeva vyrobí? (podle Jurčíkové, 2014, s. 45)

Poznávání stromů podle kůry (30 minut) – ve smíšeném porostu pedagog představí různé druhy stromů podle kůry, přitom vysvětlí a ukáže rozdíly. Každý účastník si smí tyto stromy ohmatat. Poté se děti seznámí s ukázkami kůry a zkusí si poznat jednotlivé druhy stromů se zavázanýma očima. Následuje frotáž, při níž si děti pomocí voskovek a papíru vytvoří různé obrazy tím, že přiloží papír na kůru a voskovkou „jezdí“ po

papíře, dokud se nevytvoří obtisk. Děti si pak vyměňují obrázky v kruhu a musí uhodnout, jaký druh stromu se zde skrývá. (vlastní aktivita)

Inventarizace (30 minut) – pro praktické použití znalostí získaných z předešlé aktivity se staneme tzv. inventarizátory. Vytvoříme skupiny. Každá skupinka má papír a tužku, atlas stromů. Úkolem každé skupiny je přesně spočítat, kolik stromů se nachází ve vymezeném území. Každá skupina bude mít stejně veliké území cca 30 × 30 metrů. Naše výsledky budou podkladem pro pana lesníka, aby věděl, zda odpovídá skutečnosti to, co má zaznamenané v lesnických mapách. V každé oblasti spočítáme stromy – uvedeme jejich druh a počet, a zda se nám zdá strom zdravý (nemá-li kůru či je nalomený, vyvrácený, nemocný – pak uděláme v přehledu křížek). Je dobré s dětmi vytvořit přehlednou tabulku. Po uplynutí vymezeného času se shromáždíme na výchozím místě. Dohromady vytvoříme přehled o celkovém počtu stromů a jejich druzích. (podle Neumanna, 1998, s. 280)

Svačina pro lesní zvěř (20 minut) – v družině si děti připraví dobroty pro lesní zvěř (suchý chléb, kaštiny, žaludy, mrkev, jablka). Teď je příležitost roznést v lese potravu na místa, kde by se zvířátkům dobře jedlo (na zem pro myši, na větve pro ptáky, na pařez pro prasata). Všichni popřejí zvířátkům dobrou chuť a děti zdokumentují fotoaparátem místa, kam potravu umístily – na jaře pak zjistí, co ze svačiny zbylo. (vlastní aktivita)

Vybraný strom – (15 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o buku. Dožívá se až 400 let. Plody bukvice plodí ve věku 50 až 80 let. Semena buku roznášejí hlodavci a hlavně sojky. Buk dobře roste i na zastíněných místech. Z vylisovaných bukvic vznikne olej s oříškovou chutí. Aktivita: lisování bukvic na papíru, na pařezu kamenem. Ochutnávání, zda tak opravdu chutná. Výstup: fotografie/malba buku. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli buk. (vlastní aktivita)

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.8 Březen

Název: Jarní cesta za květenou a pomlázkou (1 hodina a 45 minut + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník poznává les všemi smysly (čichem i hmatem),
- účastník porovnává změny v přírodě oproti předchozím ročním obdobím,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření velikonoční pomlázky,
- účastník se seznámí s dřevinou – vrba.

Motivace (5 minut): Připomene pravidla chování v lese. Pedagog má na hlavě klobouk a říká: „Nadchází období, kdy má v lese slunce zase sílu. Větve stromů jsou ještě holé, proto mohou paprsky proniknout až k lesní půdě, kde vytáhnou ze země první jarní květiny. Později se objeví první listy a květy na stromech. V korunách bzučí včely, datel kontroluje svým ťukáním celý les. Ptáci se naplno ozývají svými melodiemi a výkřiky. Pojdme se spolu zaposlouchat do ptačích hlasů. Společně pak půjdeme určovat barevná jarní kvítka.“ Zazpíváme si píseň Zdeňka Svěráka Stromy.

Aktivity:

Běhačka „lovení kořisti“ na způsob hry Rybičky, rybičky, rybáři jedou (15 minut) – pro hru je vhodné místo na kraji lesa, kde děti mohou křičet a běhat bez zábran rychle. Cílem hry je lovit – jestřáb loví ptáčky, ptáčci loví potravu pro svá ptáčata, např. housenky. S pomocí batohů se vyznačí území, kde se děti budou pohybovat. Na jednom konci jsou hnízda ptáků, na druhé straně je naleziště housenek (např. šišek). Kolektiv se rozdělí na dvě poloviny. Jedna polovina jsou rodiče-ptáci, druhá polovina jsou ptáčata. Rodiče se snaží najít potravu pro své děti a přinést ji do zobáčků (rukou). Jestřábem, který loví ptačí rodiče, bude nejdříve pedagog. Rodiče vyletí z hnízd a letí na druhou stranu k potravě. Pokud je neuloví jestřáb, mohou se vrátit s jednou housenkou (šiškou). Pokud je uloví (dotkl se) jestřáb, stávají se jestřábem a v dalším kole chycení za ruku loví další ptáčky společně zvoláním „Ptáčci, ptáčci, jestřáb letí“. Hra končí, pokud už není koho lovit. Lze měnit role. Na závěr hry rozebereme s dětmi jejich zážitky otázkami: „Jak jste se, děti, cítily, když jste byly loveny?“ „Jak jste se cítily, když jste

samy lovily?“ „Měly jste strach o své děti?“ „Jak se bude dařit dětem jestřába?“ „Co může rodiče-ptáky ještě vyrušit při hledání potravy?“ (např. křik lidí). (upraveno podle Danišové, 2016)

Hledání jarních barev a vůní (30 minut) – dáme dětem prostor, nejlépe podél cesty nebo louky, aby v okolí hledaly barvy, které v zimě nešlo v lese najít. Cílem je nasbírat co nejvíce odstínů různých přírodních barev. Dodržujeme pravidlo, že pokud chceme utrhnout něco živého, musíme přemýšlet, zda to rostlině příliš neublíží. Pomocí určovacích klíčů květeny si děti s pomocí pedagoga určují květiny, které nacházejí. Mohou je fotografovat nebo překreslovat do svých deníčků. Zároveň hledají v lese vůně. Na konci procházky schovejte do dlaně např. hlínu/fialky/jehličí a nechte žákům přivonět a hádat, co jste z lesa do rukou schovali. Po několika odpovědích ruku odkryjte. Děti si mohou aktivitu vyzkoušet ve dvojicích. Na závěr aktivity sdílejte, co žáci prožili. Pedagog se může ptát: „Kde všude jste hledali vůně?“ „Jaká vůně byla nejsilnější?“ „Co vás překvapilo, jak voní?“ „Co bylo těžké poznat dle vůně?“ „Připomněla některá vůně nějaký jiný zážitek?“ (podle Amann, 2003, s. 69)

Vybraný strom – (45 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o vrbě. Existuje až 450 druhů. K růstu potřebuje světlo a vodu. Někdy bývá na vrbě až 180 druhů hmyzu a hub, hnízdí zde ptáci, skrývají se netopýři, myši, plchové a kuny. Z vrby se pletou pomlázky, košíky, ošatky. Aktivita: pletení velikonoční pomlázky z proutí. Návody na YouTube. Výstup: fotografie/malba vrby. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy, je důležité ohlédnutí a sdílení všech zážitků. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli vrbu.

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.9 Duben

Název: Za stromem dubem s Dubínkem. (2 hodiny + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník pochopí a prožije skutečnost, že strom je živý organismus,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s dřevinou – dub.

Motivace (10 minut): Pedagog připomene pravidla chování v lese. Lesní loutka Dubínek vytvořená například ze žaludů a listu je prostředníkem mezi pedagogem a skupinou. Jde o živou aktivitu v celém trvání programu, jejímž cílem je hravé ztvárnění lesního programu pro děti. Pedagog v klobouku pozdraví skupinu a představí svého lesního kamaráda. V průběhu programu je Dubínek zapojen do celého dění. Objasňuje hry a vypráví o lese. Pedagog k němu mluví jako ke svému lesnímu kamarádovi. Loutka se na konci programu rozloučí s účastníky, i když by chtěla jít se skupinou dál, aby mohla vyprávět o lese ještě víc. V průběhu aktivit se loutka ptá, jaké mají děti dojmy. Na konci nabízí prostor k evaluaci tím, že se ptá, jak se program dětem líbil.

Aktivity:

Zrcadlová stezka (10 minut) – nabízí neobvyklý pohled do světa stromů plný překvapení, nahlédnutí do koruny stromů z jiné perspektivy pomocí zrcátek, kdy je cílem, aby děti prožily fascinující svět korun stromů v živé, překvapivé aktivitě. Dubínek drží v ruce zrcátko a popíše dětem, co se bude dít. Účastníci se postaví do řady za sebe, a vytvoří tak karavanu. V jedné ruce drží zrcátko, druhou rukou se drží za ramena před ním stojícího účastníka. Zrcátko by mělo být v prsní výšce obrácené zrcadlicí plochou ke korunám stromů, takže účastníci během chůze vidí jen koruny stromů. Vedoucí pedagog, tedy první osoba jde s karavanou předem zvolenou stezkou o délce asi 100 metrů. Chůze musí být velmi pomalá, aby na účastníky mohl lépe působit svět korun stromů. Účastníci se mohou dívat jen do zrcátek. Uprostřed mýtiny nebo cesty lze sledovat při mírném větru naklánění korun a pohyb mračen. Nejvhodnější je však místo s hodně rozvětvenými do všech stran a propojenými korunami listnatých stromů. Musejí být výš než účastníci, aby nedošlo ke zranění, a na stezce nesmí ležet žádné větve. Na konci se ptáme na zážitky, jen pokud to děti vyžadují. (podle Amann, 2003, s. 155)

Tlukot srdce stromu (30 minut) – pomocí jednoduchého pokusu zjistíme, jak ve stromě proudí míza. Děti naslouchají „životním pochodům“ uvnitř stromu prostřednictvím klidné a fascinující aktivity. Je nutné vyhledat druhy stromů se slabou a hladkou kůrou (mladá bříza, javor, buk) o průměru asi 20 cm. Dubínek si vezme stetoskop a poslouchá u kůry stromu zvuky. Pak vyloží, co se bude dít. Účastníci poslouchají pomocí stetoskopu proudění mízy stromu. Střídají se. Tuto aktivitu lze provádět pouze časně na jaře, v dalších ročních obdobích není proud tekutiny slyšet. Míza stromu proudí ke koruně, k výživě listů. Vysvětlíme účastníkům, kde ve stromě proudí voda a minerální látky (běl stromu – uprostřed) a kde proudí amiláty (ve vrstvě lýka pod kůrou). (podle Amann, 2003, s. 158)

Brhlíci (30 minut) – pohybová aktivita rozvíjející poznávání jednotlivých druhů stromů, jejímž cílem je, aby děti rozvíjely také hrubou motoriku, orientaci v terénu, procvičily pozornost a vnímaly přírodní organismy (stromy). Dubínek ukáže dětem obrázek brhlíka lesního. Ten žije v lese a hledá potravu v kůře stromů, a aby měl dostatek potravy (drobného hmyzu), musí přelétat ze stromu na strom. Brhlíka, který není dost hbitý, chytí kočka a sní. Ve vymezeném prostoru s dostatkem stromů si každé dítě najde jeden strom. Jedno dítě má roli kočky. Ostatní obejmou strom a pohladí kmen. Na zavolání „Brhlíci, brhlíci, ze stromu na strom!“ musí každé dítě opustit svůj strom, u něhož stojí, a přeběhnout k jinému stromu a dotknout se něj. Kočka se pokouší chytit brhlíka při přelétávání ze stromu na strom. Role se vymění, za předpokladu, že kočka někoho chytí. Pokud děti poznají stromy podle kůry, lze volat „Brhlíci, ze stromu na strom, na borovici, na smrk...“ (jmenujeme postupně všechny druhy stromů, které se nacházejí v okolí). (podle Amann, 2003, s. 173)

Stromový telefon (10 minut) – vedení zvuků dřevem může být velice jednoduše předvedeno přímo v lese s cílem děti přesvědčit, že se ve dřevě zvuky rozléhají. Je nutné vyhledat odkorněný kmen stromu. Dubínek položí ucho na kmen a vysvětlí, co se bude dít. Účastníci položí ucho na jeden konec kmene. Na druhém konci někdo klepe, škrábe, apod. Účastníci poslouchají tyto zvuky. Pedagog zdůrazní, které zvuky přenáší dřevo, ptá se účastníků, co mohlo vyjadřovat škrábání (šplhající šelma, např. kuna). Otázkami děti navede k tomu, aby si uvědomily, že některá zvířata mají svá mláďata ukrytá v dutinách stromů (ptáci). Pokud tedy slyší škrábavé zvuky, jsou upozorněni na možné nebezpečí. Pedagog se ptá, jaké způsoby chování si někteří živočichové osvojili

s využitím zvuků (datel si ťukáním do stromu zvukově vymezuje teritorium). Každý účastník si pak vezme klacek a napodobí zvuk datla klepajícího do stromu. Lze dětem z mobilu pustit zvuk datlova ťukání. www.nasiptaci.info (podle Amann, 2003, s. 157)

Vybraný strom – (15 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o dubu. Existuje 600 druhů, v ČR 7 druhů. Nejznámější dub letní a dub zimní. Ukázat dětem rozdíly v listech na řapíku a plodech na blízkosti růstu u větvičky. Má nezníitelné dřevo, odolává vodě. Město Benátky stojí v moři na dubových kůlech. Na listech jsou háčky žlabatek (blanokřídlý hmyz). Z hálek se dříve vyráběl inkoust. Suché plody dubu drnáku či cesmínového se dají umlít na mouku. Z té se dříve pekl chléb. Aktivita: hledání suchých žaludů a drcení na mouku kameny. Výstup: fotografie/malba dubu/dubová mouka. (vlastní aktivita)

Lesní obraz: (10 minut) – Dubínek děti upozorní, že se blíží konec programu. Říká: „Bylo by milé, kdybyste, děti, vytvořily nějaké dílo, které by mohlo v lese zůstat a připomínat, že jste tu byly.“ Na zemi je vytvořen obraz z dosažitelných materiálů. Cílem je kreativní použití přírodních materiálů ve skupině, v klidné a koncentrující, hravé aktivitě. Z lesních materiálů (klacíky, listy, šišky, kameny, staré pařezy) mají účastníci vytvořit obraz podle jejich domluvy a volby. Obraz je ohraničen rámem z velkých větví a dostane také název. Všichni účastníci společně pracují nebo vytvářejí vlastní obraz jednotlivě a později jej ukazují ostatním a mluví o něm. Obrazy by měly, pokud možno, zůstat ležet, a tak potěšit i další výletníky. Dubínek pomáhá sbírat materiál dětem dle jejich potřeby. Motivuje děti k tomu, aby do dané lokality dorazily se svými rodiči a obraz jim ukázaly. (podle Amann, 2003, s. 73)

Závěrečný kruh (5 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli dub.

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.10 Květen

Název: Hudba v přírodě (1 hodina a 40 minut + prostor na volnou hru)

Cíl programu:

- účastník se seznamuje s hudebním dílem v přírodním prostředí,
- účastník prožívá hudbu a posiluje vlastní představivost,
- účastník zažije les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření,
- účastník se seznámí s dřevinou – lípa.

Motivace (5 minut): Pedagog připomene pravidla chování v lese. Dovede děti na klidné místo pod lípu. V tomto období lípa kvete, a láká tak včely. Po rozložení karimatek se děti klidně usadí a pedagog stručně uvede hudební dílo, které budou děti poslouchat. Doporučuji: Bedřich Smetana – Má Vlast – Z českých luhů a hájů. Lze se zmínit o cyklu šesti symfonických básní a o životě Bedřicha Smetany. Zajímavostí je, že tato skladba vznikla, když byl autor již hluchý.

Aktivity:

Poslech (40 minut) – pedagog před poslechem zadá úkol, např. „poslouchejte, jaké hudební nástroje slyšíte“ „poznejte, kolikrát se opakuje ústřední motiv“. Následuje předvedení skladby stažené v mobilu, za použití bezdrátového reproduktoru. Děti leží či sedí na karimatkách, mohou se ale také hýbat v rytmu, zpívat si. Pak následuje výklad skladby spojený s analýzou, kdy je třeba jít více do hloubky, odhalit hudebně výrazové prostředky. Otázkami děti navádět, co slyšely, co konkrétně se jim líbilo/nelíbilo, jaké nástroje poznaly apod. Následuje syntéza v podobě opětovného přehrání skladby. Zde děti rozvíjejí hudební paměť. Lze děti pobídnout k činnostem. Mohou hrát na hudební nástroje, ztvárňovat hudbu pohybem nebo malovat obrazy. (vlastní aktivita)

Přírodní symfonie (30 minut) – účelem hry je přiblížit dětem krásu zvuků, které mohou vytvořit pomocí běžných přírodnin. Děti dostanou čas 10 až 15 minut, během kterých si každý najde přírodniny a s jejich pomocí vytvoří zvuk bouchnutím o sebe, foukáním nebo třením o sebe. Každé dítě si donese svůj hudební nástroj a vybere se jeden dirigent, který všechny hudebníky zorganizuje do půlkruhového orchestru. Každý muzikant si vyladí svůj nástroj tak, aby zazněl pokud možno jiný zvuk než u ostatních. Hudebníci navrhnou názvy písní, jež by si mohli společně zahrát. Dirigent vybere píseň všem známou, nebo nápěv s jednoduchým rytmem a začne dirigoval. Může dát prostor

i pro sólovou hru jednotlivých nástrojů. (vhodné písně: Já jsem muzikant a přicházím k vám...). (vlastní aktivita)

Vybraný strom – (15 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o lípě. V České republice je list na státní pečeti, na vyznamenáních, na prezidentské standartě a na bankovkách jsou ratolesti lípy. Značí ochranu. Dožívá se až 1000 let. Lipové dřevo se používá v řezbářství na loutky, hračky, sochy. Čaj z lipových květů se pije při nachlazení. Z lipového dřeva se vyrábí aktivní uhlí, které se užívá při poruchách zažívání. Aktivita: sběr lipových květů a sušení ve školní družině. Výstup: fotografie/malba lípy. (vlastní aktivita).

Závěrečný kruh (10 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali dnes na vycházce. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli lípu.

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.4.11 Červen

Název: Mapa stromů – dokončení projektu (doporučuji dostatek času, minimálně 2 až 3 hodiny)

Cíl programu:

- účastník pozná, že společně jde všechno lépe,
- účastník popíše zážitky, které se mu/jí v lese v průběhu školního roku staly,
- účastník zhodnotí, jak se mu podařilo dodržovat pravidla pobytu a chování v lese,
- účastník zažije les jako místo k realizaci svých projektů,
- účastník se seznámí s dřevinou – jasan.

Motivace (5 minut): Pedagog připomene pravidla chování v lese. Dnes dokončí děti celoroční projekt v podobě mapy okolí se stromy a budou ho prezentovat ostatním dětem, rodičům a pedagogům. Je vhodné si ještě ve školní družině připravit s dětmi veškeré potřebné materiály (pastelky, nůžky, lepidla, obrázky, fotografie, dřevěnou

plochu s kůlem, kladivo, hřebíky apod.). Je dobré přinést si i výtvořky z přírodnin nebo jejich fotografie, které vznikly v průběhu školního roku při aktivitách spojených s poznáváním dřevin. Poslechneme si neoficiální hymnu Stromy od Zdeňka Svěráka a začínáme veselou a společnou aktivitou.

Aktivity:

Ty jsi má židle (10 minut) – skupina vytvoří kruh. Účastníci stojí za sebou, v jednom směru a těsně v blízkosti. Rozestupy mezi nimi mají být pouze několik centimetrů. Na smluvené znamení se pokusí každý pomalu sednout na stehna toho, kdo stojí za ním. Cílem je, aby vznikl kruh, ve kterém každý ze spoluhráčů sedí na klíně toho za ním. Je vhodné, aby bylo alespoň dvacet osob. Čím více, tím lépe. Nechte si čas, než vydáte povel k usednutí. Dbejte na to, aby byl opravdu vytvořen kruh, a aby rozestupy mezi osobami byly co nejmenší. (podle Amann, 2003, s. 60)

Vybraný strom – (15 minut) – aktivita, kdy je cílem seznámit děti s poslední vybranou dřevinou a zdokumentovat její existenci na Mapě stromů. Pedagog podá informace o jasanu. Existuje 65 druhů, v České republice dva druhy. Nejznámější jsou jasan ztepilý a jasan úzkolistý. Jasanové dřevo se dobře ohýbá, proto se z něj vyrábí sportovní náčiní (lyže, hokejky, luky). Lektvary z jasanu se používaly i v případě pokousání vzteklým psem. Společně zakreslí na Mapu stromů místo, kde našli jasan. Aktivita: vyrábění luku a zkoušení ohebnosti dřeva střílením z luku klacíky/šípy. Hurá na indiánské prázdniny. Výstup: fotografie/malba jasanu. (vlastní aktivita)

Tvorba mapy (2 hodiny) – děti se rozdělí do skupin podle stromů, o kterých se v průběhu roku dozvěděly nejrůznější informace. Minimální je počet 2 ve skupině, maximální 4. Ve skupinách děti reflektují svá zjištění, překvapení a rozvíjí informace, které se během aktivit dozvěděly. Společně pak realizují mapu. Důležité je, aby děti projekt realizovaly samy a nesly za něj co nejvíce odpovědnosti. Pedagog by měl být ideálně v roli facilitátora, tedy člověka, jenž usměrňuje proces vzniku mapy pouze otázkami. V případě nutnosti použití hrubé síly také může fyzicky pomoci. Děti si rozeberou úkoly, společně si řeknou, jak budou postupovat a pustí se do práce. (vlastní aktivita)

Prezentace mapy (30 minut) – děti prezentují svůj produkt, představí ostatním, co vytvořily, mluví každý ze skupiny. Děti si vzájemně dávají zpětnou vazbu k tomu, co kdo vytvořil – co se jim na jejich mapě líbí a co by doporučily udělat příště jinak. Doporučuji vytvořit slavnostní atmosféru a při zpětných vazbách k autorům se musí dbát na to, aby byl ten, kdo zpětnou vazbu dává, co nejvíce konkrétní a popisný, nikoliv hodnotící. Po dohodě se správcem lesa je možné například nainstalovat mapu na veřejně přístupné místo, kde může sloužit široké veřejnosti. (vlastní aktivita)

Závěrečný kruh (20 minut) – pedagog se spolu s dětmi posadí do kruhu a zopakuje, co vše dělali v průběhu roku na vycházkách. Ptá se dětí otevřenými otázkami na dojmy. Jde také o ohlédnutí za uplynulým rokem v lese prostřednictvím prezentace vlastních zážitků. Je vedena diskuze o tom, co se dětem nejvíce líbilo.

Volná hra dětí (časově dle možností).

5.5 Výběr z realizace programu

5.5.1 Charakteristika školní družiny základní školy Záškoly, s. r. o.

Program jsem realizovala v rámci své odborné praxe v základní škole ve školní družině. Základní škola Záškola, s. r. o., nově se sídlem v Brandýse nad Labem v okrese Praha – východ je zřizovatelem Školní družiny a školního klubu Záklubko. Družina je otevřená v ranních hodinách od 7:00 do 8:30, v odpoledních hodinách po skončení vyučování od 13:00 do 17:00. V průběhu týdne je dětem nabídnut program v podobě jednoho či dvou kroužků denně: Do lesa, Hravé angličtiny, dramatického a výtvarného kroužku (každého zvlášť), Muzicírování a Hejblat. Ve školní družině doplňované školním klubem Záklubko se umožňuje každému dítěti trávit volný čas před a po vyučování smysluplným, a hlavně příjemným způsobem. Respektuje se zde individualita dětí, vytváří se svobodné a podnětné prostředí, ve kterém se mohou rozvíjet. Děti navštěvující družinu si mohou dobrovolně vybrat z nabídky výtvarných, literárně-dramatických, přírodovědných, pohybových, jazykových, ale také spontánních činností. Hlavním úkolem je rozvíjet a posilovat klíčové kompetence žáků, zvláště kompetence sociální, komunikativní, kompetence k trávení volného času a řešení problémů. Klade se zde důraz na dobrovolnost a možnost rozvoje v oblasti zájmů dítěte na jedné straně a možnosti relaxace na straně druhé. Děti jsou zvyklé z výuky pracovat ve skupinách,

znají vrstevnické učení, každé ráno začínají komunitním kruhem, svoji práci i chování reflektují před ostatními, pravidelně mají zařazeny ve výuce projektové dny, vyučující také využívají zážitkovou pedagogiku.

Školní družina se nachází přímo v objektu základní školy Záškovy, kde je k dispozici třída určená pro činnost školní družiny. Zde jsou dvě zóny. Klidová, určená pro odpočinek a tiché čtení (jsou tu matrace, polštáře, knihovna a závěsy na zatemnění). Druhá část školní družiny je určena pro hraní a pohybové aktivity (nachází se zde koberec, stolní hry, sedáky, žebřina a další pomůcky určené na hraní venku). Družina má kapacitu 30 žáků a bude se rozšiřovat společně se zvyšováním kapacity školy. Cílem je, aby družina i klub Záklubko nabízely v rámci družiny nejrůznější zájmové kroužky a byly přístupny všem žákům školy.

5.5.2 Charakteristika skupiny, se kterou jsem program prováděla

Programu se zúčastnilo 15 dětí (z první i druhé třídy základní školy), které si zvolily jako odpolední program po škole kroužek Do lesa, který vede ředitel školy Mgr. Pavel Novák a Bc. Barbora Mengerová – vedoucí školní družiny. Jde o žáky základní školy Záškovy z okolí Brandýsa nad Labem – Staré Boleslavi. V pololetí tři děti odešly a tři do kroužku nastoupily. Důvodem k odchodu byl zájem o jiné aktivity, především program v základní umělecké škole.

Děti jsou dle vývojové psychologie v mladším školním věku, konkrétně v této skupině od 6 do 9 let. Jsou zde děti, které se snaží pochopit svět, jaký je doopravdy. Rády rozvíjejí prostřednictvím her svoji motoriku. Jsou velmi pohotové ve svých odpovědích a rády poslouchají různé příběhy. Rády provádějí různé experimenty a pokusy, ve kterých chtějí přijít věcem na kloub. Část z nich také ráda tvoří různá díla (jak výtvarná tak písemná). Mezi dětmi se však objevuje silná rivalita a agresivita. Není tedy dobré nechat děti soutěžit. Z mých zkušeností vím, že tento typ aktivit vede u značné části dětí k problémovému chování. Většina z dětí v této skupině se teprve učí schopnosti seberegulace. Jejich emoční vývoj je velmi nesourodý. Velmi silně se také projevuje egocentrismus, také podporovaný protekcionistickou výchovou v rodinách. Probíhá zde sebesocializace, kdy si děti vytvářejí teorii o sobě, která je základem pojetí vlastní identity. Ve skupině jsou děti se speciálními vzdělávacími potřebami (syndrom deficitu pozornosti a lehká mentální retardace).

5.5.3 Ověřování programu v praxi

Pro ověření programu v praxi jsem si vybrala dva konkrétní programy v měsíci září a dubnu. V rámci zájmové aktivity Do lesa jsem mohla svůj program dětem nabídnout. V měsíci září jsem se s některými dětmi teprve seznamovala. Pracuji totiž s dětmi od školního roku 2017/2018 jako asistent pedagoga. Do první třídy však nastoupilo od školního roku 2018/2019 šestnáct nových prvňáčků. V rámci výuky i o přestávkách jsem s dětmi navázala kontakty. Seznámila jsem se s jejich jmény v průběhu společných ranních kruhů v rámci výuky a nebyl pro mne problém je oslovovat přímo.

Program určený pro září se realizoval koncem měsíce. Přetrvávalo ještě teplé a suché počasí. Cílem programu bylo, aby děti poznaly les a pravidla, která je zde nutná dodržovat. Dalším cílem bylo, aby účastníci programu zažili les jako místo ke hraní, zkoumání i tvoření. Cílem souvisejícím s celoročním plánem bylo, aby se děti seznámily s dřevinou olší, konkrétně s olší lepkavou. Celý program jsem měla řádně připravený a držela jsem se plánu, který jsem si vytvořila. Děti mne braly jako autoritu, protože jsem měla na hlavě klobouk a představila jsem se jako lesní pedagog, jenž je bude v průběhu školního roku provázet lesem a podnikat s nimi nejrůznější dobrodružství v přírodě. Pozvala jsem je do lesa na návštěvu a nalákala je na poklad na konci dnešní cesty. Společně jsme si vytvořili místo pro klid v podobě orlího hnízda. Aktivita trvala trochu déle, než jsem předpokládala. Děti totiž sbíraly hodně klacků a celá stavba se dost rozrostla. Stala se pak místem pro další setkání. Aktivita děti nadchla a bylo vidět, že potřeba pohybu v průběhu dne zatím nebyla naplněna.

Další činnost v podobě přiřazování pravidel chování a pobytu v lese ke kartám ano/ne se bohužel také protáhla. Některé děti polemizovaly o pravidlech a další nebyly schopné udržet tak dlouho pozornost. Navrhuji hru zkrátit. Pravidla pak postupně přidávat v dalších hodinách.

Aktivita sbírání odpadků byla velmi dobře připravená. Děti začaly sbírat mnou předpřipravené odpadky, pokračovaly pak ve sběru cizího odpadu. Ničeho se neštítily a bylo vidět jejich nadšení a prohlubování pocitu užitečnosti.

Při aktivitě neobvyklých perspektiv děti našly neobyčejná místa v úrovni stromového, keřového i bylinného patra. Zajímaly se o staré pařezy, detaily kůry stromů i houby. Zapojily se všechny děti a aktivita je bavila.

Problém byl s pozorností při výkladu o vybraném stromu olši lepkavé. Navrhuji tedy zkrátit výklad a dát prostor k fyzické aktivitě. Děti zajímala aktivita, kdy kolega uřízl část větve, a sledovali jsme, jak se dřevo zbarvuje. Bohužel nedošlo k zčervenání, jak jsem očekávala, a někteří účastníci pokusu byli zklamaní.

Když se blížil konec programu, hledaly děti poklad. Připravila jsem pro ně látkové sáčky se jmény, do kterých si mohou na svých výpravách, schovávat přírodniny. Aktivity se nejvíce ujaly dívky, které sbíraly šišky, kamínky a žaludy. Pro některé chlapce byly pouhé látkové sáčky zklamáním. Navrhuji tedy vylepšení pro dobrodruhy, raději dřevěnou krabičku, která bude více připomínat skutečný poklad.

Závěrečný kruh v místě orlího hnízda všem umožnil zopakovat si pravidla chování v lese. Zpětná vazba od dětí byla pozitivní. Některé děti nebavila dlouhá debata o pravidlech pobytu v lese. Vyplývá z toho návrh na zkrácení aktivity tím, že rozdělím aktivitu na více částí, prostor mezi tím vyplním fyzickou aktivitou. Zakreslili jsme také olši do Mapy stromů. Toho se ujal chlapec, který má rád mapy a rád by se této funkce zhostil až do konce školního roku. Slíbila jsem však dětem, že prostor bude dán každému, kdo bude mít zájem. Celkově hodnotím program jako vyvedený. Je třeba děti zapojovat do fyzických aktivit, kde bude využit jejich potenciál síly, obratnosti a potřeby hýbat se. Některé děti si odvedly rodiče domů. Jiné dostaly prostor pro volnou hru. Chlapci stavěli dračí doupě. Dívky sbíraly přírodniny na tvoření ve škole.

Jako další program k ověření v praxi jsem si vybrala měsíc duben. Jaro bylo již v plném rozpuku a některé vybrané aktivity: například poslouchání mízy pod kůrou stromů, jsou vhodné právě pro toto období. Tentokrát jsem použila jako průvodce lesní loutku Dubínka, kterou jsem vytvořila z listu dubu a hlavičky ze žaludu. Loutka provázela děti programem, po celou dobu objasňovala hry a vyprávěla o lese, také se ptala na dojmy.

Aktivity jsem začala připomenutím pravidel chování v lese, na které jsem se ptala dětí v úvodním kruhu. Samy děti je pak ostatním připomenuly. Překvapilo mne, že si jich děti zapamatovaly hodně (cca 10). Chlapec, který má doma psa, všem připomenul, že je nutné v lese mít psa na vodítku, hlavně v období jara, když se rodí mláďata, která čekají na své matky, jež bývají na pastvě. Zdůraznila jsem tedy fakt, že pes musí být na vodítku v lese celoročně.

Následovala aktivita zrcadlová stezka, kde děti procházejí zvolenou cestou tak, že se pouze dívají do zrcátek položených vodorovně v dlani. Druhou rukou se přidržují ramene dítěte před sebou. Děti nejdříve podváděly, že svůj pohled nesoustředily jen na zrcátko, ale koukaly i před sebe. Po chvíli však všichni soustředili svůj pohled jen do zrcátka a nechali se mnou vést k cíli. Aktivita se moc líbila. Všichni, kromě jednoho chlapce, si ji chtěli zopakovat, a tak jsem je provedla ještě cca 50 metrů směrem k dalšímu místu, kde se konala aktivita s názvem Tlukot stromu.

Vybrala jsem mladý dub s průměrem kmene 15 centimetrů. Dubínek dětem předvedl, jak používat stetoskop k poslechu mízy, která je jako „krev“ u lidí. Proudí ke koruně a vyživuje listy. Nechala jsem pak děti, aby mi přišly samostatně říct, zda něco slyšely či cítily. Citlivější jedinci tvrdili, že cítili teplo a hukot. Někdo to přirovnával k hukotu říčky, někdo k hukotu větru, jeden chlapec dokonce k hukotu větráku v bazénu. Dvě dívky tvrdily, že dotykem svých dlaní na kůře cítily intenzivní teplo. Našly se však také děti, které nic necítily ani neslyšely.

Pak následovala svižná pohybová aktivita. Děti poletovaly jako ptáci brhlíci ze stromu na strom. Nesměly se však dát chytit kočkou, která se do lesa zatoulala. Velmi sportovně založený chlapec si přál být kočkou, tak jsem mu tuto funkci přiřkla, protože jiné děti neměly zájem. Po pár minutách vychytil všechny ostatní děti, které představovaly ptáčky. Pak už byl o funkci kočky větší zájem a děti mezi sebou losovaly prostřednictvím vyřazování kámen-nůžky-papír. Celou hru jsme zopakovali čtyřikrát.

Pak si děti odpočinuly na kraji lesní cesty. Každý měl svůj podsedák a svačinu, kterou se občerstvil. Po přestávce následovala klidná aktivita s názvem Stromový telefon. Našla jsem částečně odkorněný ležící kmen nedaleko místa, kde probíhal náš program. Předvedla jsem, jak loutka poslouchá zvuky na jedné straně, a já jsem na druhé straně klepala, škrábala a ťukala na položený kmen. Děti mi pak po jednom chodily říct, jaké zvíře si představovaly, když zvuk slyšely. Nejčastěji odpovídaly, že zvuk připomínal datla, strakapouda, veverku či kunu. Pustila jsem pak z mobilu zvuk datla, který si vymezuje své území. Děti byly překvapené, že se nejedná o dobývání brouků. Jeden chlapec si nevybavil žádné zvíře, které by mohlo dělat takový zvuk, ale přirovnal hluk ke kácení stromu. V té chvíli došlo k debatě s ostatními chlapci, kteří tvrdili, že při kácení stromu je vydáván mnohem intenzivnější hluk. Aktivitu jsem ukončila tím, že

každý si vzal klacík, kterým napodobil zvuk datla. Někteří vydávaly zvuk pro vymezení teritoria. Jiní vydávaly zvuk pro hledání obživy datla pod kůrou.

Společně jsme se pak přesunuly k nejbližšímu dubu zimnímu, který je dalším stromem na naší Mapě stromů. Připomenuli jsme si, že jsme dnes již dub viděli a poslouchali stetoskopem. Teď jsem však vybrala starší dub, který měl hodně zvrásněnou kůru a v okolí mnoho žaludů. Dětem jsem řekla základní informace. Někteří mne doplňovali o zajímavosti ze světa dubů. Od chlapce s encyklopedickými znalostmi zazněla informace o tom, že dřevo dubů v mořské vodě tvrdne jako kámen, a proto je město Benátky postavené na dubových kůlech. Dub jsme vyfotografovali a zanesli do mapy. Potom děti nasbíraly žaludy. Vybírali jsme jen ty kvalitní, neshnilé a neděravé. Postupně jsme je oloupali a na připraveném kameni je děti drtily na hladkou mouku, kterou pak sypaly do připraveného látkového sáčku. V plánu je zkusit z mouky něco upéct, až bude v družině příležitost.

Blížil se závěr programu, a tak loutka Dubínka děti vyzvala, aby společnými silami vytvořily obraz, který by v lese zůstal na památku pro ostatní návštěvníky. Podmínkou bylo, že děti použijí to, co se v lese nachází na zemi a nebudou nic zbytečně trhat a lámat. Děti se domluvily a vytvořily skupinky. Dva chlapci zůstali sami. Každý však tvořil z přírodních materiálů (šišek, klacíků, kamínků, žaludů, listů apod.). Dala jsem dětem limit 10 minut, ale někteří mne před koncem požádali, abych čas prodloužila. Nebyl však čas, protože pro některé děti již přicházeli rodiče. Zahájila jsem tedy vernisáž. Pozvala jsem všechny k prvnímu hotovému dílu a zklidnila jsem děti. Autor nám představil domeček pro skřítky, který bude v budoucnu ještě dostavovat. Ocenila jsem nápaditost při stavbě střechy a různorodost použitých materiálů. Skupina dívek tvořila mandalu ze dvou druhů šišek. Ocenila jsem jejich nápad a preciznost provedení. Další skupina vytvořila obraz s rámem a v něm lesního mužíka podobného loutce Dubínka. Ocenila jsem jejich návaznost na náš program a pravidelnost obrazu. Další děti již nechtěly svá díla ukazovat ostatním.

Sešli jsme se tedy v závěrečném kruhu, kde jsme reflektovali dnešní program. Zopakovala jsem všechny aktivity, které jsme zažili, a připomenula největší zážitek, který pro mne byl, když děti samostatně tvořily umělecká díla z přírodnin v lese. Ptala jsem se děti tak, aby každý dostal příležitost formulovat závěrečnou myšlenku. Nejvíce se dětem líbil stromový telefon. Negativně se vyjadřovaly k zrcadlové stezce, kde

neviděly v zrcátku pořádně do korun stromů, protože se dívaly především na sebe samotné. Chybu jsme rozklíčovali položením otázky: Co jste tedy v zrcátku viděly? Děti odpovídaly, že viděly sebe. Dubínek se pak s dětmi rozloučil a kolegyně z družiny slíbila, že ho připevní na nástěnku na chodbě školy, aby dětem připomínal návštěvu lesa. Rozloučily jsme se lesnickým pozdravem v pokřiku – Lesu zdar. Některé děti odešly domů s rodiči, jiné dostaly prostor pro volnou hru. Jedna část chlapců bojovala s klacky, za použití pravidla: klacek směřuje dolů od pasu, aby nikomu neublížil. Ostatní děti ještě drtily mezi kameny žaludovou mouku.

5.6 Zhodnocení programu z hlediska dosažených cílů a jeho přínosu

Všechny aktivity, kterých se děti zúčastnily, vedly k naplňování vytyčených hlavních cílů programu. Cíle, které jsem si na začátku programu vytyčila, byly splněny. Hlavním cílem C1 dle mého plánu bylo, aby účastník zkoumal les pomocí pozorování. Hlavním cílem číslo C2 bylo, aby účastník využíval les k odpočinku, ke hram a tvoření tím, že si vytváří osobní vztah ke konkrétnímu místu i lesu jako celku. C3 hlavním cílem bylo, aby účastník pečoval o zelená místa ve svém okolí.

C1:

- Děti se také seznámily se dřevinami, které budou součástí celoročního projektu Mapa stromů.
- Dětem byl dán prostor ke zkoumání lesa prostřednictvím pozorování, naslouchání i výkladu.

C2:

- Děti si hrály na přírodních místech a prováděly různé aktivity (Neobvyklé perspektivy, Stromový telefon, Orlí hnízdo, Zrcadlová stezka, Brhlíci, Lesní obraz,...)
- Les děti využívaly jako místo k odpočinku, hram i tvoření.

C3:

- Děti například nevyhazovaly odpadky na místě, kde jsme se pohybovaly a tím tedy pečovaly o toto zelené místo.

- Děti poznaly prostřednictvím aktivit pravidla, která jsou v lese nutná dodržovat.
- Děti sbíraly odpadky, které v lese našly.

Vyhodnocení mého programu spočívá v přiřazení zjištěné skutečnosti ke zvolenému kritériu. Pokud děti aktivitu provedly a v závěrečném kruhu ji reflektovaly, považuji tedy toto zjištění za vyhodnocení programu. Sebehodnocením jsem došla k tomu, že vytvářím prostředí vzájemného respektu, podporuji spolupráci mezi dětmi, vyjadřuji důvěru dětem a pozitivní očekávání. Podporuji jejich sebedůvěru a rozpoznávám odlišné potřeby a možnosti dětí a reaguji na ně. Projevují také porozumění pro potřeby dětí. Dávám prostor k vyjádření, naslouchám dětem a poskytuji jim zpětnou vazbu. Nezvládám však vždy kázeň ve skupině. Chápu však kázeň jako dodržování dohodnutého řádu a pravidel chování a soužití ve skupině. Při řešení nekázně nejednám vždy rázně, ale vždy kladu důraz na důstojnost a vzájemný respekt. Děti jsou však ve věku, kdy se dodržování pravidel v kolektivu učí.

Hodnotím-li přínos programu pro děti ve školní družině, musím zdůraznit, že se dle vyjádření třídních paní učitelek prohloubily znalosti dětí o přírodě a trvale udržitelném hospodaření. Dle vyjádření pedagožky z 2. třídy se děti více zajímají v prvouce o rostliny, živočichy a ekologické problémy, které byly náplní výuky. Program u dětí zvyšoval zájem o místa, kam chodí trávit volný čas. Dle vyjádření dětí: pravidelně sbírají odpadky v přírodě. Toto tvrzení mohu potvrdit, protože vždy, když chodíme na společné výlety v rámci výuky, děti mne ještě ve škole žádají, abych s sebou vzala pytel na odpadky. Skutečně pak spolu sbíráme drobný, nejčastěji plastový odpad podél cest, kde se pohybujeme. V březnu jsme takto vyčistili v rámci výuky břehy řeky Labe na Ostrůvku (místní lesopark na skutečném ostrově uprostřed města Brandýs nad Labem – Stará Boleslav).

5.7 Autoevaluace a diskuze

V rámci vlastní autoevaluace jsem si kladla otázky tohoto typu: Nabídla jsem v programu různorodé aktivity, které děti zaujaly? Vybízely aktivity zaměřené na popis lesa a jeho obyvatel dostatečně k nacházení smyslu, proč to mají děti vědět? Podněcovaly mé aktivity v programu zájem dětí o přírodu? Posouvaly aktivity programu děti k přemýšlení o ekologii lesa? Podporovaly mé aktivity u dětí nadšení, chuť dál navštěvovat les? Věnovala jsem čas vysvětlení konkrétního jevu či vztahu,

který se pojí s přírodou? Brala jsem dostatečně v úvahu různorodost možných využití konkrétních dovedností, které děti získají v programu? Měla jsem v programu dostatečně jasnou vizi o řadě možností, jak podporovat rozvoj environmentální výchovy u dětí? Dala jsem si pozor na vyváženost výkladu a učení prostřednictvím objevování? Podařilo se mi vyvážit tyto dva rozměry, vycítil vhodný moment pro využití vhodného přístupu? Věnovala jsem dostatečnou pozornost projektové části? Byla jsem otevřená novým nápadům od kolegů? Přemýšlela jsem o nových nápadech předtím, než jsem je zapojila do programu? Byla jsem dostatečně pozorná v úloze socializace žáků, pokud šlo o způsob organizace aktivit? Nabízela jsem dětem dostatečnou zpětnou vazbu sebe samých? Dávala jsem dětem prostor k vlastní iniciativě?

Odpovídala jsem tedy na tyto otázky ve své autoevaluci. Ve většině otázek jsem si odpověděla kladně. Nabízela jsem dětem v programu různorodé aktivity, které děti zaujaly. Většina překládaných aktivit dětem umožňovala rozšiřovat si znalosti a dovednosti, které pro ně měly smysl. Aktivity posouvaly děti k přemýšlení o vztazích mezi organismy a jejich prostředím. Aktivity podporovaly u dětí chuť dále navštěvovat les, protože se mne několikrát ptaly, kdy zase půjdeme do lesa? Při výkladu o novém jevu či vztahu jsem vždy dětem představila na místě přírodní prostředí, kterého se jev týkal. Dbala jsem na různorodost dovedností, které se děti v přírodě naučí. Například když jsme stopovali lesní zvěř, dbala jsem na to, abychom se pohybovali tiše. Když děti posvačily, odkládaly své odpadky do připraveného pytle či do vlastních batohů. V programu jsem měla jasnou vizi v podobě celoročního programu Mapa stromů, kde si děti spojovaly místa s různými dřevinami. Preferovala jsem objevování před výkladem například tím, že pokud jsme narazili na některé stopy, nechala jsem dětem prostor jít po stopách, dříve než jsem jim vyložila, kterému zvířeti patří. Většinou na to děti přišly samostatně, například dle dalších pobytových znamení (okousaných šišek, trusu apod.). Vždy jsem věnovala prostor projektové části, tak aby si děti uvědomily, že sbírají informace pro budoucí vytvoření vlastní mapy. Vždy jsem byla otevřená novým nápadům od kolegů a snažila jsem se je zapojit do svého programu. Svou pozornost jsem obracela k socializaci žáků tím, že jsem upozorňovala na pravidla, která jsou nutná ve společnosti ostatních dětí respektovat a dodržovat. Dětem jsem vždy nabízela zpětnou vazbu k jejich výkonům ve hrách i k jejich chování. Pokud děti chtěly ostatním předávat své znalosti o daných jevech, dávala jsem jim vždy dostatečný prostor. Cílem mé autoevaluace bylo zlepšení kvality pedagogické práce. Odpovídala jsem si na tři

otázky? Jak se mi dařilo plnit stanovené cíle? Jaké jsou moje silné a slabé stránky? Jak účinná jsou přijímaná opatření. Cíle, kterých jsem chtěla dosáhnout, jsem splnila. Moje silné stránky jsou především ve znalostech o lese, znalostech z vývojové psychologie pro danou věkovou skupinu, aktivizování a motivování dětí, přizpůsobování se tempu dětí, flexibilita během programu. Moje slabé stránky jsou nejistota při výběru aktivit vhodných zrovna pro tento den, málo zkušeností při soustavné práci s dětmi na programu environmentální výchovy se stále stejnou skupinou, neschopnost udržet děti pozorné v průběhu celého programu. Opatření, která jsem po provedení reflexe zařadila do svého programu, byla vždy pozitivně přijímána. Jednalo se o zkrácení výkladu a kladení důrazu na fyzické či kreativní aktivity.

V praxi jsem nerealizovala celý zamýšlený program. Pro účely bakalářské práce jsem zrealizovala v plné délce pouze dva měsíce: září a duben. V dalších měsících jsem v rámci své praxe s dětmi chodila na kroužek Do lesa. Prostor pro kompletní realizaci jsem však nedostala. Především z časových důvodů. Velkou část jednotlivých aktivit, které jsem sepsala do celoročního programu, jsem však s dětmi realizovala. Hry a aktivity u dětí rozvíjely paměť, zručnost, dovednosti a schopnosti např. porozumění, spolupráce apod. Celková realizace by však vedla k analýze, kde by děti odvozovaly obecné či konkrétní závěry týkající se například dopadu jejich pobytu na les a po celkovém hodnocení i k syntéze, kde by děti prokázaly tvořivé myšlení v dané problematice. Během celoročního programu by se projevil také efekt společné motivace. Děti by mne vnímaly jako zástupce lesa, který jim vždy sděluje novinky, co se v lese děje. Společně zazpívaná píseň Stromy od Zdeňka Svěráka by v dětech vytvářela pocit sounáležitosti a spojenectví ve skupině. U dětí by vyvolávala zájem o další aktivity, které se budou konat v přírodní lokalitě. Při postupně vznikající Mapě stromů by se u dětí prohlubovalo poznání a také cílevědomé chování vedoucí k cíli, vytvoření mapy. Ta by byla po zveřejnění hmatatelným a smysluplným produktem, sloužícím i široké veřejnosti.

Závěr

Environmentální výchova má v dnešní společnosti své neoddiskutovatelné místo. Většinou se jí věnují státní vzdělávací instituce, ale i neziskové organizace zabývající se výchovou mládeže. Dnes se environmentální výchova stává součástí životního stylu a základním pilířem morálních hodnot lidí. Formuje totiž postoje a názory lidí a nabízí cestu, jak pomáhat naší Zemi. Učí nás mít úctu k sobě samému, k ostatním lidem a především k přírodě.

Rozhodla jsem se proto věnovat environmentální výchově ve své bakalářské práci. Zaměřila jsem se konkrétně na lesní pedagogiku a možnosti jejího využití v rámci školní družiny. Cílem bakalářské práce bylo vytvořit dlouhodobý metodický program určený dětem 1. stupně základní školy, jehož cílem je pravidelné začlenění lesní pedagogiky do programu školní družiny. Základem praktické části práce se stal návrh celoročního programu Od podzimu do léta s lesní pedagogikou s vyústěním projektu nazvaným Mapa stromů. Navržený program jsem částečně ověřila v praxi a tím propojila volnočasové aktivity ve školní družině s environmentální výchovou, ke které se lesní pedagogika řadí. Zhodnotila jsem také přínos programu pro účastníky i pro svoji další praxi. Zvýšila jsem zájem dětí o přírodní okolí školy a tak splnila cíle své bakalářské práce. Cíle své bakalářské práce jsem tak splnila.

Program zpracovaný v této bakalářské práci seznamuje účastníky s lesy, parky a další zelení nacházející se v blízkosti jejich školní družiny. Děti díky uskutečněnému programu poznaly přírodu všemi smysly a získaly k ní vřelý vztah. Pobyt ve školní družině v lese či parku se stal jejich přirozenou součástí života. Poznaly přírodu jako místo pro pozitivní zážitky, které je budou motivovat k dalším návratům do těchto míst. Děti si osvojily základní znalosti pro bezpečný pohyb v lese a byly poučeny o pravidlech chování, která je nutno dodržovat. Získaly také dovednosti, které jim mohou v budoucím životě pomoci při pobytu v přírodě. Bakalářská práce může posloužit jako předloha či inspirace k dalším environmentálním programům pro mimoškolní i školní praxi. Může vychovatelům a pedagogům usnadnit tvorbu a realizaci environmentální výchovy. Lze program využít celoročně, nebo jen v některých měsících.

Při vytváření programu jsem používala prostředky, kdy jsem kladla důraz na přímou zkušenost dětí, která by byla blízká jejich životní realitě, vždy jsem prováděla zpětné hodnocení a kladla důraz na vývoj skupinové dynamiky. Děti jsem nevystavovala hraničním zážitkům, protože bych nedokázala odhadnout jejich reakci. Všechny aktivity, které jsem do celoročního programu zahrнула, mimo závěrečné přípravy na ukončení celoročního projektu, se odehrávají v přírodním prostředí. Les, park a lesopark, které se nacházejí v blízkosti školy, jsou pro děti pohodovým prostorem k trávení volného času. Z konkrétních realizací mohu konstatovat, že les vždy dětem ukázal svou přátelskou tvář. Většině dětí se nechtělo toto přírodní a přirozené prostředí, opouštět ani po příchodu rodičů. Společná volná hra dávala především fyzicky aktivním chlapcům možnost zažít dobrodružství bez výrazných omezení, pouze při dodržování domluvených pravidel. Celý projekt probíhal dle pravidel určených pro projektovou výuku a veškeré činnosti, který byly dětmi vykonávány, se obešly bez záporných momentů.

Přínos celoročního projektu spatřuji v tom, že ostatní spolužáci a rodiče, kteří se zúčastní závěrečné prezentace, mají možnost vidět výsledek společné práce dětí. Bylo by dobré, kdyby je Mapa stromů motivovala ke společnému rodinnému výletu za zajímavými stromy místního okolí. Mapa dává možnost lépe poznat přírodu v okolí svého bydliště a strávit čas společně jako rodina. Děti pak mohou předávat svým rodičům informace o stromech a v jejich očích pak být učiteli. Z neformálních rozhovorů s rodiči i třídními učitelkami jsem zjistila, že se děti více zajímají o životní prostředí ve svém okolí. V měsíci dubnu pak děti měly možnost zpracovat doma dobrovolný projekt, zadaný třídní učitelkou, týkající se ochrany životního prostředí. Své práce ostatním představily především děti, které chodí do kroužku Do lesa. Šlo především o sběr odpadků ze svého okolí a třídění odpadu v domácnosti. Připouštím, že je zde předpoklad, že tyto děti měly zájem o environmentální výchovu již z domácího prostředí. Proto také chodí do kroužku. V ranních hodinách vedu školní družinu, která je vždy venku v místní zámecké zahradě. Děti, které navštěvují kroužek Do lesa, mi pravidelně ráno pomáhají sbírat odpadky ve veřejné zahradě. Maminka integrovaného žáka, který také navštěvuje kroužek Do lesa, si „stěžovala“, že syn stále sbírá odpadky, od koho to asi má? Přiznala jsem se tedy, že děti v této aktivitě podporuji. Na základě svých vlastních pozorování i zpětné vazby okolí tedy mohu konstatovat, že zájem dětí o přírodní okolí školy se zvýšil.

Na závěr bych chtěla zkonstatovat, že se i v budoucnosti budu snažit tvořit environmentální programy pro děti všeho věku. Tvorba celoročního programu v mé bakalářské práci mi pomohla hlouběji proniknout do problematiky projektů i do další environmentální výchovy. Doufám, že se můj program podaří některým školním družinám zavést do celoročního plánu aktivit. Kladný vztah k přírodě si mohou děti vytvořit třeba právě ve svém volném čase, který tráví se spolužáky ve školní družině. Pokud by po absolvování celoročního programu jen jediné dítě získalo pozitivní vztah k zelenému místu ve svém okolí, bude můj cíl splněn.

Zdroje

1. AMANN, M., a kol., 2003. *Pojďme na to od lesa. Příručka ekologické výchovy a lesní pedagogiky*. Vimperk: Správa Národního parku a CHKO Šumava.
2. DANIŠOVÁ, J., 2016. *Les všemi smysly. Roční plán lesních aktivit pro 1. stupeň ZŠ*. 1. vyd. Praha: TEREZA. ISBN 978-80-87905-11-1.
3. DRIJVEROVÁ, M., 2016. *Tajemné a kouzelné stromy*. 1. vyd. Brno: Edika. ISBN 978-80-266-0955-1.
4. HÁJEK, B., PÁVKOVÁ, J., 2011. *Školní družina*. 3. aktual. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-900-2.
5. HÁJEK, B., a kol., 2007. *Jak vytvořit vzdělávací program pro školní družiny*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-233-1.
6. HELUS, Z., 2009. *Dítě v osobnostním pojetí. Obrat k dítěti jako výzva a úkol pro rodiče i učitele*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-628-5.
7. HRADIL, R., 2007. Země jako umělecké dílo: projekty Johannese Matthiessena. *Člověk a výchova: časopis pro pedagogiku Rudolfa Steinera*. 2007, **3**, s. 10–17.
8. HANUŠ, R., CHYTILOVÁ, L., 2009. *Zážitkově pedagogické učení*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2816-2.
9. JIRÁSEK, I., 2004. Vymezení pojmu zážitková pedagogika. *Gymnasion*, **1**, 1, s. 6–15. Praha: Prázdninová škola Lipnice. ISSN 1214-603X.
10. JURČÍKOVÁ, D., a kol., 2014. *Rukověť pro začínající lesní pedagogy*. 1. vyd. Brandýs nad Labem: Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem. ISBN 978-80-905423-9-6.
11. KAPLÁNEK, M., 2017. *Volný čas a jeho význam ve výchově*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1250-8.
12. KASÍKOVÁ, H., 2005. *Učíme (se) spoluprací spoluprací*. Kladno: AISIS. ISBN 80-239-4668-4.
13. KAŠOVÁ, J., KINDLMANNOVÁ, J., ed., 2013. *Cesta za žákovskými projekty: metodická příručka projektové výuky a zážitkové pedagogiky Prázdninové školy Lipnice*. Praha: Prázdninová škola Lipnice. ISBN 978-80-905502-0-9.
14. KRAJHANZL, J., 2012. Děti a příroda: Období dětského vývoje z hlediska environmentální výchovy. In: Máchal, A.; Nováčková, H.; Sobotová, L. (eds.)

Úvod do environmentální výchovy a globální rozvojové výchovy: soubor učebních textů. Brno: Lipka.

15. MACEK, M., HEŘMANOVÁ, J., BĚLECKÝ, Z. 2007. *Metodika pro podporu tvorby školního vzdělávacího programu ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání.* 1. vyd. Praha: Národní institut dětí a mládeže. ISBN 978-80-86784-03-8.
16. MÁCHAL, A., 2006. *Malý ekologický a environmentální slovníček.* 4. upr. a rozš. vyd. Brno: Rezekvítek. ISBN 80-86626-08-3.
17. MACHAR, I., 2009. *Úvod do ekologie lesa a lesní pedagogiky: pro učitele přírodopisu a environmentální výchovy.* Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-2357-9.
18. MACHAR, I., 2011. Co je lesní pedagogika? *Biologie, chemie, zeměpis: časopis pro výuku přírodovědných předmětů na základních a středních školách.* Praha: Univerzita Karlova, **20**, 1, s. 14–17. ISSN 1210-3349.
19. NEUMAN, J., 1998. *Dobrodružné hry a cvičení v přírodě.* 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-218-1.
20. PASSERIN, J., 2015. Průvodce dětí světem v Čechách. *Gymnasion: časopis pro zážitkovou pedagogiku.* Praha: Prázdninová škola Lipnice, 2015, **9**, 17, s. 75–76. ISSN 1214-603x.
21. PIKE, G., SELBY, D., 2000. *Cvičení a hry pro globální výchovu 2.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-474-5.
22. PRYLOVÁ, L., 2006. Les i škola hrou: lesní pedagogika. *Vesmír.* 2006, **85**, 10, s. 623. ISSN 0042-4544.
23. SYNEK, M., ŽATKA, R., 2012. *Environmentální výchova v terénu.* 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. ISBN 978-80-87472-22-4.
24. VÁGNEROVÁ, M., 2012. *Vývojová psychologie: Dětství a dospívání.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2153-1.

Internetové zdroje

25. DANIŠ, P., 2016. *Děti venku v přírodě: ohrožený druh?* [online]. Tereza: Praha. [vid. 20. 12. 2018]. ISBN 978-80-87905-10-4. Dostupné z: https://jdeteven.cz/_files/userfiles/Ebook/MZP_Deti_venku_v_prirode29112016.pdf
26. ANON, 2005. *Mezistromy.cz: Lesnipedagogika* [online]. [vid. 20. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.mezistromy.cz/vzdelavani/lesni-pedagogika>
27. ANON, 2008. *Forestpedagogics.eu* [online]. [vid. 3. 1. 2019]. Dostupné z: <http://www.forestpedagogics.eu>
28. MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHHOVY, 2008. *Strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj České republiky na léta 2008–2015* [online]. [vid. 2. 1. 2019] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/strategie-vzdelavani-pro-udrzitelny-rozvoj-ceske-republiky>
29. MINISTERSTVO ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ, 2016. *Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty a environmentálního poradenství na léta 2016–2025* [online]. [vid. 2. 1. 2019] Dostupné z: [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/statni_program_evvo_ep_2016_2025/\\$FILE/OFDN-SP_EVVO_EP_%202016_2025-20160725.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/statni_program_evvo_ep_2016_2025/$FILE/OFDN-SP_EVVO_EP_%202016_2025-20160725.pdf)
30. POSPÍŠIL, R., 2010. *Úvod do pedagogiky* [online]. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Elportál. [vid. 20. 12. 2018]. ISSN 1802-128X. Dostupné z: <https://is.muni.cz/elportal.cz>
31. ZÁKLADNÍ ŠKOLA ZÁŠKOLA, 2017. *Školní vzdělávací program školní družina a Záklubko*. [online]. [vid. 2. 10. 2018] Dostupné z: <https://www.zaskola.cz/dokumenty-ke-stazeni>

Seznam příloh

Příloha č. 1: Fotografie z realizovaných částí programu, kde lektor musí mít klobouk

Příloha č. 2: Příprava aktivity Stromový telefon

Příloha č. 3: Chlapec poslouchá zvuky v aktivitě Stromový telefon a hádá, o které zvíře se asi jedná

Příloha č. 4: Dívka poslouchá zvuky v aktivitě Stromový telefon a hádá, o které zvíře asi jde

Příloha č. 5: Aktivita Jak roste les

Příloha č. 6: Aktivita Zásoby veverkám

Příloha č. 7: Aktivita Zrcadlová stezka

Příloha č. 8: Detail v pohledu do zrcátka při aktivitě Zrcadlová stezka

Příloha č. 9: Mapa stromů – celoroční projekt

Příloha č. 10: Detail vyplněné Mapy stromů v okrajové části města

Příloha č. 11: Detail vyplněné Mapy stromů v centru města

Příloha č. 12: Detail stromu jedle v kresbách dětí

Příloha č. 13: Detail stromu v kresbě

Příloha č. 14: Detail stromu modřínu opadavého v kresbě dětí

Příloha č. 15: Detail stromu dubu zimního v kresbách dětí

Příloha č. 16: Detail stromu lípy srdčité v kresbách dětí

Příloha č. 1: Fotografie z realizovaných částí programu, kde lektor musí mít klobouk

Příloha č.2: Příprava aktivity Stromový telefon

Příloha č. 3: Chlapec poslouchá zvuky v aktivitě Stromový telefon a hádá, o které zvíře asi jde

Příloha č. 4: Dívka poslouchá zvuky v aktivitě Stromový telefon a hádá, o které zvíře asi jde

Příloha č. 5: Aktivita Jak roste les

Příloha č. 6: Aktivita Zásoby veverkám

Příloha č.7 :Aktivita Zrcadlová stezka

Příloha č. 8: Detail v pohledu do zrcátka při aktivitě Zrcadlová stezka

Příloha č. 9: Mapa stromů – celoroční projekt

Příloha č.10: Detail vyplněné Mapy stromů v okrajové části města

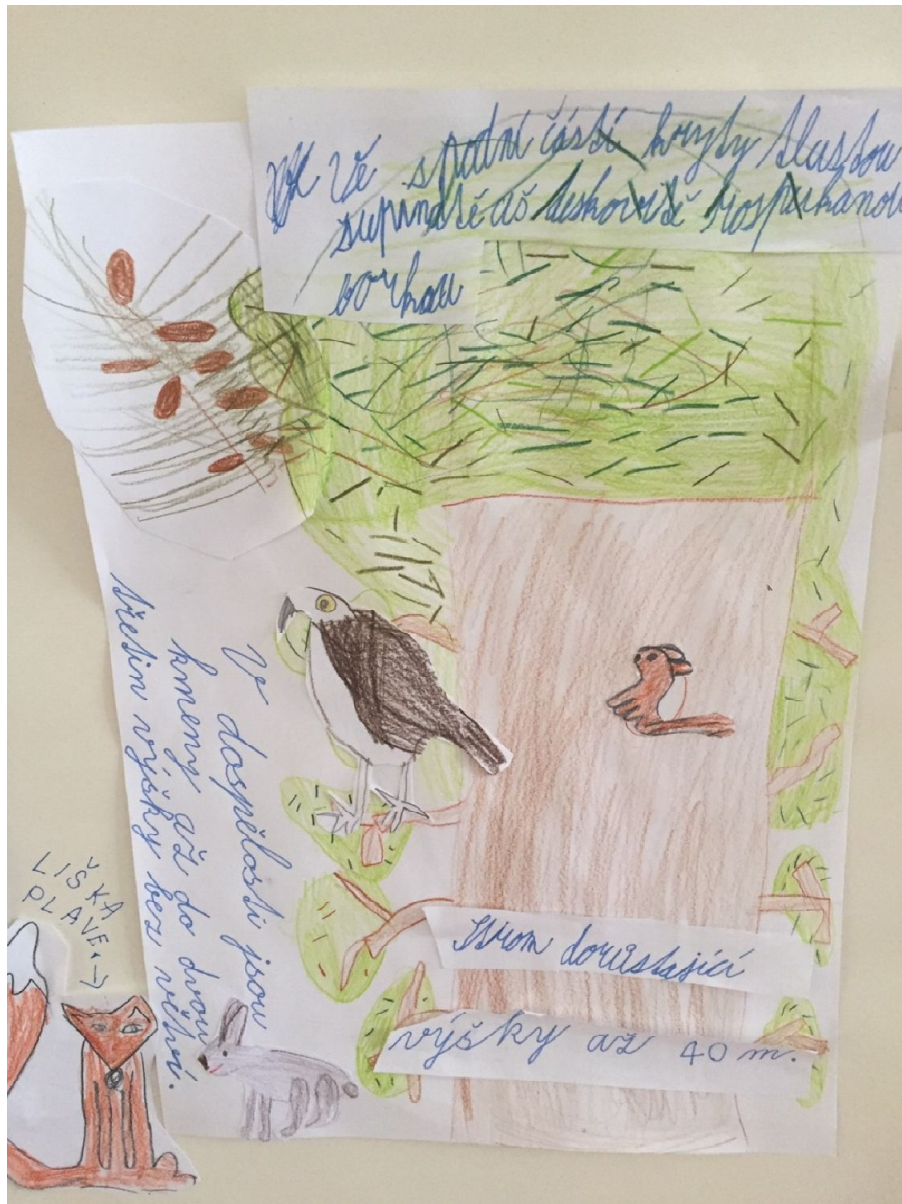

Příloha č.11: Detail vyplněné Mapy stromů v centru města

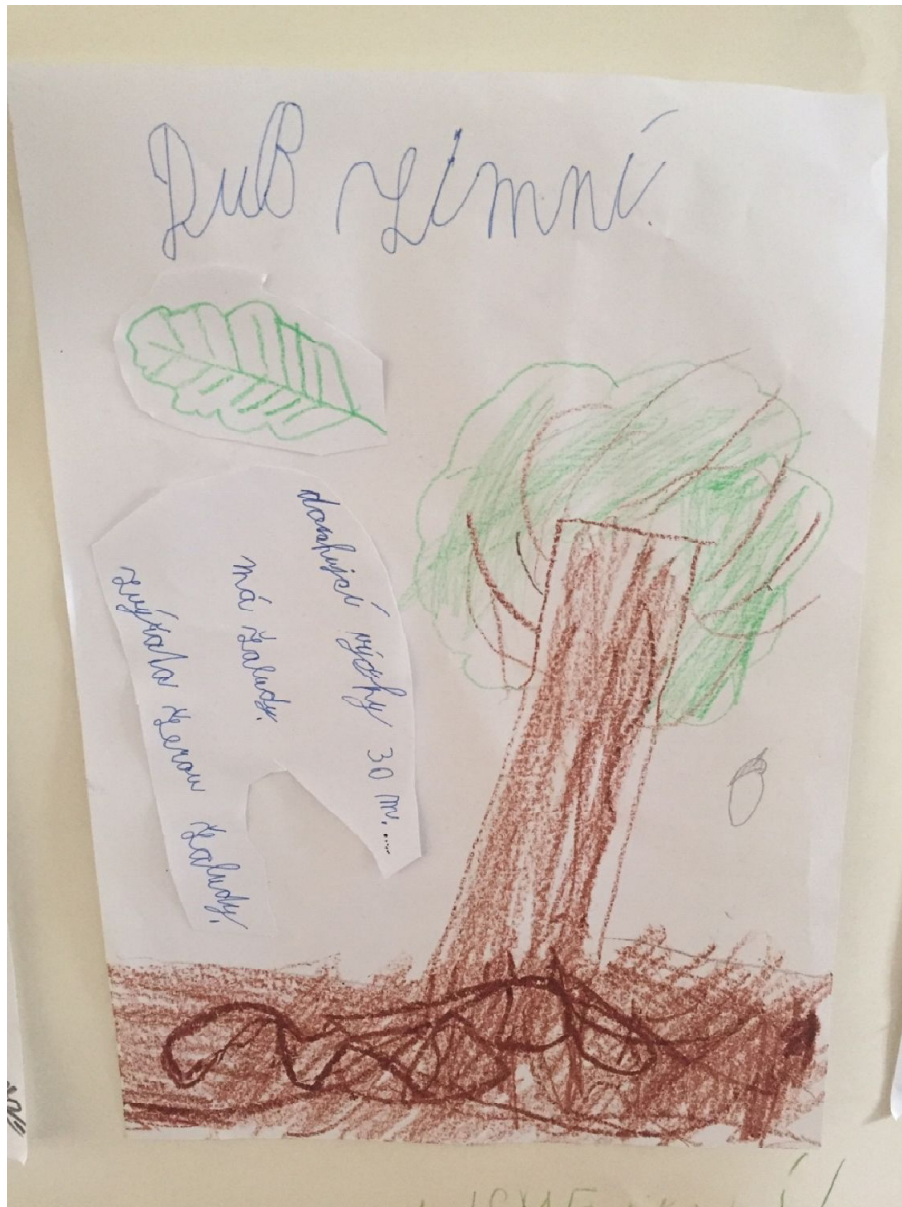
Příloha č.12: Detail stromu jedle v kresbách dětí

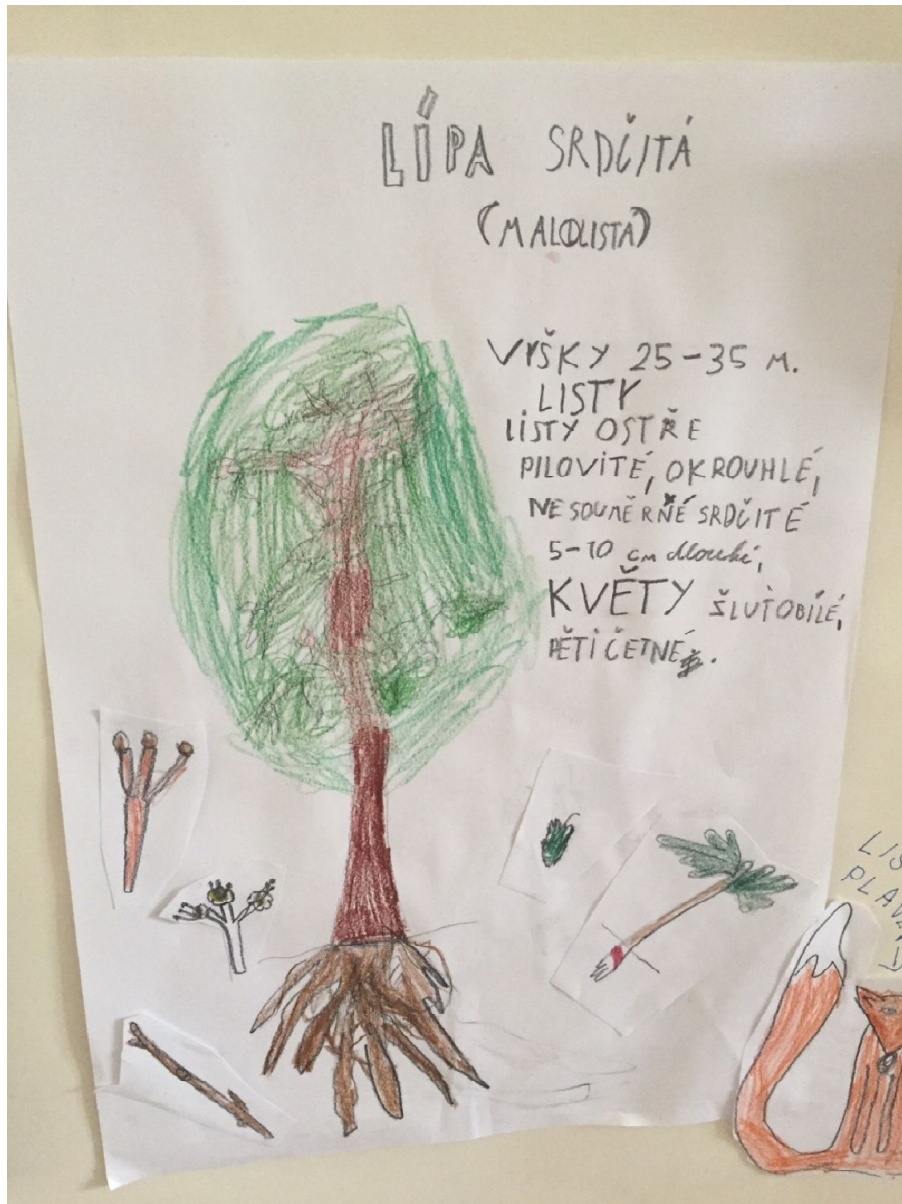
Příloha č.13: Detail stromu v kresbě

Příloha č. 14: Detail stromu modřínu opadavého v kresbě dětí

Příloha č.15: Detail stromu dubu zimního v kresbách dětí

Příloha č.16: Detail stromu lípy srdčité v kresbách dětí